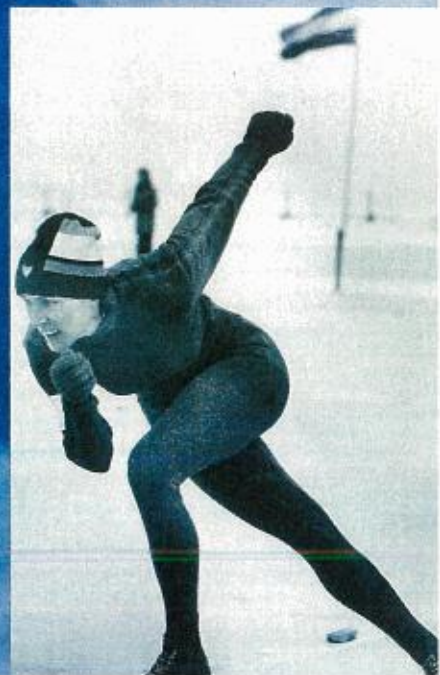

FRYSLÂN

NIEUWSBLAD VOOR GESCHIEDENIS EN CULTUUR, JAARGANG 6, NR. 2/2000

Fryslân is een uitgave van het Fries Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde. Het verschijnt vier keer per jaar en wordt toegezonden aan de leden van het Fries Genootschap

Eindredactie:
Meindert Schroor

Redactie:
Johan Frieswijk
Evert Kramer
Yme Kuiper
Harm Nijboer

Vaste medewerkers:
Wiebe Bergsma, Onno Hellinga,
Goffe Jensma, René Kunst,
Gilles de Langen, Hans Mol,
Rita Mulder-Radetzky, Jacob van Sluis,
Hotso Spanninga, Johanneke Sytsema,
Tineke Steenmeijer-Wielenga,
Oebele Vries, Siem van der Woude

Redactiesecretariaat:
Kopij zenden aan:
Fryslân, Postbus 6091,
8902 HB Leeuwarden/Ljouwert.
Telefoon/fax: 058-2665309
E-mail: varenius@planet.nl

Ledenadministratie:
Fries Genootschap
Turfmarkt 11, 8911 KS Leeuwarden
Telefoon 058-2123001
(Alleen telefonisch bereikbaar op
woensdagmorgen tussen 09.00 en
12.00, Hilda Dekkinga)

Ontwerp omslag: Mlinar Design
Lay-out: Klazien Schroor-Dijkstra
Druk: Grafisch Bedrijf Hellinga,
Leeuwarden

Het Fries Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, opgericht 26 september 1827, met als Beschermvrouwe H.M. de Koningin, heeft als doel het onderzoek naar en het vergroten van de kennis omtrent al hetgeen de geschiedenis, oudheid- en taalkunde van Friesland betreft. U kunt zich verzekeren van regelmatige toezending van *Fryslân* door lid te worden van het Fries Genootschap. Gebruik daartoe de bijgevoegde antwoordkaart.

Losse nummers: f 5,00

ISSN: 1383-6560

Eenentwintig Friezen uit de twintigste eeuw

Redactie

Er zitten bijna twintig eeuwen op sinds het begin van de jaartelling. Van hetgeen er gedurende het grootste deel van die tijd is gepasseerd weten wij hoegenaamd niets. Laat staan van de naar schatting tien miljoen mensen die in al die jaren hun leven of een deel daarvan in Friesland doorbrachten. Van de eerste twaalf eeuwen zijn ons louter botten, scherven, munten, een enkel sieraad en een handjevol oorkonden overgebleven, maar merkwaardig genoeg het meest nog verschillende landschappelijke sporen. Verslagen van ooggetuigen zijn schaars en vrijwel alle geschreven door 'vreemdelingen' die vooral datgene noteerden wat van de hen bekende 'normen' afweek. Na 1200 lijkt het historische bronnenmateriaal zich iedere eeuw te verdubbelen. Het gevolg is dat de historicus van de twintigste eeuw nog slechts op een tweetal manieren van aanpak is aangewezen. Ofwel hij beperkt zich tot de grote lijn, dan wel kiest hij voor een naar gebied of thema zeer begrepsd onderwerp. Geen wonder dat in de afgelopen eeuw handboeken tot monografieën evolueerden, met een centrale thematiek. En daarnaast - als summum van een nauw omschreven onderwerp - kreeg de biografie de wind in de zeilen.

Toenemende complexiteit vraagt om heldere overzichten, ook in Friesland. Daarin is de afgelopen twee jaar in de vorm van verschillende monografieën en historische krantenbijlagen met overzichten en terugblikken ruimschoots voorzien. Met lucide uiteenzettingen, qua uitvoering op maat en ondersteund door foto's, tabellen en grafieken. Om stil te staan bij dit tweede mileniumschamier, weinig meer dan een datum op de kalender, hebben wij voor het tweede genre gekozen, de biografie.

Geschiedenis probeert veranderingen die in de samenleving optraden en optreden te analyseren en te verklaren. Het is daarmee op de eerste plaats het relaas van economische golfbewegingen, levensbeschouwelijke tegenstellingen en sociale strijd. Uit een reeks van gebeurtenissen, van feiten, maar ook van oude en nieuwe percepties daarop, van symboliek en soms fictie vormt de historicus zijn visie op het verleden. Maar in de geschiedenis gaat het niet alleen om de grote verhalen uit het verleden, om grenzen, graanprijzen, geloof en geweld. Minstens zo belangrijk is dat het gaat om dikwijls kleinere groepen mensen en heel vaak zelfs om gewone individuen.

Onderbroken door de Tweede Wereldoorlog maakte Friesland met overig Noordwest-Europa de afgelopen eeuw een periode van economische bloei door. Weliswaar was de groei hier minder sterk dan elders en was er ook in de negentiende eeuw al sprake van een verdubbeling van het aantal inwoners en een stijging van de welvaart. Maar het gaat niet alleen om aantallen mensen, de hoeveelheid banen of de hoogte van het inkomen. Het is vooral de wijze waarop de bewoners vormgeven aan hun bestaan die meer dan voorheen veranderde. De belangrijkste verandering daarbinnen is de ver voortgeschreden individualisering. Deze aflevering bevat een 21-tal individuen die elk onder wisselende omstandigheden, maar op een eigen wijze gestalte gaven en gaven aan hun leven. Ze hebben slechts een tweetal overeenkomsten. Allen hebben een Friese achtergrond en ze representeren de grote veranderingen die op hun vakgebied of werkterrein plaatshadden: wetenschap, literatuur, sport, politiek, muziek, economie en religie.

'It kealle swier'. Dit biografische een-en-twintigen is het resultaat van een selectie uit meer dan 100 namen die spontaan bij ons opkwamen. Gepoogd is de bovengenoemde terreinen zo evenwichtig mogelijk te bestrijken, maar de selectie blijft een persoonlijke keuze van de redactie. Voor elk van de 21 geselecteerden is een auteur bereid gevonden zijn of haar eigen visie op de betreffende persoon te geven. Het resultaat is een eigentijds en eigenwijs amalgaam van verschillende visies en schrijfstijlen. Maar is dat nu juist niet 'typisch Fries' en 'typisch laat twintigste eeuws'?

Pieter Jelles Troelstra (1860-1930)

Fries dichter, Nederlands staatsman

Johan Frieswijk

Sommigen zullen zich Troelstra allereerst herinneren als de Friese dichter Piter Jelles. Anderen zien in hem veeleer de grote Nederlandse staatsman, jarenlang de leider der sociaal-democraten in Nederland, naar wie straten werden genoemd en die standbeelden verdiende. Maar toch ook de figuur die de koningin wilde afzetten en Nederland in 1918 op de rand van de revolutie bracht. Voor zeer velen bleef hij echter in de eerste plaats degene die opkwam voor de verdrukte arbeiders: de 'verdoemden in hongersfeer'. Bij mijn grootvader hing Troelstra om die reden aan de wand. Pieter Jelles Troelstra was ongetwijfeld een der belangrijkste Friezen van de afgelopen eeuw.

Toen Martin Schouten in 1976 enkele sociaal-democraten, die Troelstra nog hadden gekend, interviewde, zezen ze hem op diens sterke verbondenheid met Friesland en de Friezen. Journalist en schrijver Age Scheffer noemde Troelstra een Fries nationalist en daarop was volgens hem diens blijvende verbondenheid met 'het volk' gefundeerd. In zijn *Gedenkschriften* ontkende Troelstra dat zijn liefde voor het Fries een beminnelijke jeugdzonde was geweest. Nee, het was echte liefde gebleken. Hij refereerde aan het eeuwige gevoel voor onafhankelijkheid van 'zijn' Friezen, hun strijd voor het behoud van hun bijzondere aard en hun rijke geschiedenis. De democratische gezindheid uit de mythische perio-

de van de 'Friese vrijheid' meende hij ook in zijn dagen nog aan te treffen.

Harde kop

De ontmoeting met de bijna blinde redacteur van het *Friesch Volksblad*, Oebele Stellingwerf, aan het begin van de jaren tachtig zou het leven van Troelstra een beslissende wending geven. Hun contact kwam voort uit beider Friese literaire activiteiten, maar via diezelfde Stellingwerf belandde Pieter Jelles weldra in de spraakmakende Friese kiesrechtbeweging. In de memoires van Pieter Jelles Troelstra komt een dramatische botsing voor met zijn vader Jelle Troelstra, liberaal wethouder in Leeuwarden. Het is in 1890, de eerste keer dat de 'Dag van de Arbeid' wordt gevierd. De meetinggangers trekken langs het ouderlijk huis aan Achter de Hoven, waar Pieter Jelles die dag eet. Hij vindt de aanblik van al die meetinggangers een feestelijke, een heerlijke aanblik. Na afloop der meeting komt het tot een botsing tussen Troelstra en zijn vader. Deze dreigt zijn zoon te ontrenten vanwege diens sympathie voor het socialisme. Pieter Jelles bijt zijn vader toe: 'Denk niet dat ik die zaak ooit ontrouw zal worden. Ik moet, het is mijn roeping.' Maar in de tijd gezet, is het politieke verschil tussen vader en zoon niet eens zo groot. Beiden zetten zich in voor de gemeenschap en voor de Friese zaak. Beiden begaven zich graag op journalistiek terrein. Beiden waren politicus, de één een liberaal in hart en nieren, de ander een aankomend socialist. Beiden zetten zich in voor uitbreiding van het kiesrecht, beiden hadden een hekel aan politieke baantjes vanwege vererving. En, zowel

Troelstra in zijn Haarlemse tijd, ca. 1900 (foto C. Leenheer sr. Amsterdam)

vader als zoon hadden een harde kop. De symboliek van de botsing geldt de strijd tussen de oude (liberale) en de nieuwe (socialistische) vernieuwingsbeweging in het politieke veld. Het gaat immers rond de eeuwwisseling om de strijd om de macht, om de keuze voor de oude of de nieuwe maatschappij.

Bevlogen socialist

Het jaar 1890 wordt een breukpunt in Pieter Jelles' leven. De op dat moment veelbelovende advocaat en gevierde Fries dichter kiest er voor zijn leven voortaan te wijden aan de strijd van de arbeiders om hun ontvoogding en de strijd voor een rechtvaardiger samenleving. Dat het een echte breuk worden zal, maakt burgerlijk Leeuwarden hem overigens direct en onbarmhartig duidelijk. In 1893 verlaat hij zijn geboortegrond om zich volledig aan de socialistische beweging te wijden. In 1897 komt hij in de Tweede Kamer voor het district Tietjerksteradeel. Hij zal de aanvankelijk kleine maar immer groeiende Sociaal Demokratische Arbeiderspartij tot 1925 aanvoeren.

Gedenkzegels uitgegeven ter gelegenheid van de herdenking van honderdste geboortedag van Troelstra in 1960

De arbeidersklasse rouwt om het heengaan van Troelstra in 1930, op een tekening van A. Funke Kupper verschenen in Het Volk en in Voorwaarts

Zijn strijdzang 'In Nije tiid' uit 1890 maakt deze overgang duidelijk.

*Der giet in rop oer alle lannen,
In rop om frijdom, witnis, ljocht;
Der rûst in wurd lâns alle strannen,
Dat seit, wat mannich herte tocht;
Der skynt in sinne oer tûzen knoppen,
Dy't tsjuster hindre om har t'ûntjaan,
En skrouske fûgels wurde roppen
Om ek de wjukken út te slaan;
Der waait in wyn mei foarske twjirren
Oer hiel de trijende ierde rûn;
Wat fêststie lange, lange jierren,
Falt no, fermôge, tsjin 'e grûn.-*

Troelstra geeft een emotioneel, met veel sentimenten omgeven beschrijving van zijn eerste kennismaking met de Friese arbeidersbeweging. Die indruk overweldigt hem; hij neemt de emoties gulzig tot zich. De oproerige geest, het enthousiasme, het geloof in de nieuwe maatschappij van al die tienduizenden! Hij wordt onweerstaanbaar getrokken naar de socialistische beweging in zijn revolutionaire vorm. Wat er ook feitelijk waar mag zijn aan deze beschrijvingen van latere leeftijd, wie Troelstra's leven nagaat komt voortdurend diens hang naar revolu-

tionaire retoriek, naar romantiek en naar emoties tegen. Zeker tijdens de dramatische momenten in de Nederlandse arbeidersgeschiedenis. Maar aan de andere kant is hij de partijleider en de pragmatische politicus. Beide kanten van zijn persoonlijkheid botsen met regelmaat. Troelstra's optreden vertoont daarom regelmatig tekenen van die gespletenheid: romantiek botst met pragmatiek, revolutionaire opvattingen met reformistische, directe actie met parlementair handelen. Maar doorgaans is hij in staat met zijn prestige en zijn grote retorische talenten de schade voor zichzelf te beperken.

De vergissing

'Met parlementaire arbeid is het niet mogelijk gebleken gelijken tred te houden met wat er in de mensen leeft en tot uiting komt.' Begin november 1918 spreekt Troelstra in Rotterdam de verwachting uit dat de revolutie die in Duitsland is begonnen, niet aan de grens bij Zevenaar halt zal houden. Daar hebben raden van soldaten en arbeiders de macht aan zich getrokken. Rusland was een jaar eerder voorgedaan. En in Nederland zijn soldaten in het legerkamp De Harskamp in opstand gekomen. Op 12 november 1918 trakteert Troelstra de leden van de Tweede Kamer op dreigende woorden: 'Uw stelsel, mijne heeren, uw burgerlijk stelsel, is langzamerhand vermolmd en verrot.' Aan het slot van een urenlange rede eist Troelstra het recht op zonodig een greep naar de macht te mogen doen. De Nederlandse regering kan zich niet langer meer beschouwen als de aangewezen behartiger van de belangen van het volk. In Nederland zal de arbeidersklasse zelf de leiding van de staat in handen nemen, zoals ze dat in andere landen reeds heeft gedaan. Troelstra ruikt alom de geur van de revolutie. Maar partijvoorzitter Willem Vliegen niet: 'Een revolutie in een democratisch geregeerd land is een dwaasheid'. En dat er in Nederland van een revolutionaire stemming beslist geen sprake is, dat zijn zeer veel partijgenoten en ook de moderne vakbeweging met hem eens. Er gebeurt dan ook verder weinig opstandigs en Troelstra moet retireren. Hij zegt van een machtsovername niet te hebben gesproken. 'Lafaard' klinkt het van de tribune. Troelstra stort in en zijn vervanger Schaper moet in de Kamer de

aftocht dekken. Dat weekend houdt de partij een in allerijl belegd congres in Rotterdam. Men vraagt Troelstra te komen. Bleek en ziek komt hij de zaal binnen. Het hele congres staat op en hoort ontroerd zijn verklaring aan. Troelstra zegt dat hij zich heeft vergist. Hij krijgt een ovationeel applaus. Ook nu is de rol van Troelstra nog niet uitgespeeld, al is zijn invloed in de partij duidelijk minder geworden. Nee, hij zal liever hebben teruggedacht aan de 'rode dinsdagen' van 1912 en 1913 toen een politiecordoon de immense stoet van kiesrecht-demonstranten - met Troelstra voorop - in Den Haag wilde tegenhouden en moest wijken voor die massa. Dat waren zijn glorie-dagen. Zo zag hij zichzelf ook het liefst, aan het hoofd van die massa.

Virtuoos spreker

Toch blijft me de vraag bezighouden, waarom Troelstra ondanks enkele overduidelijke misstappen dertig jaar lang de SDAP kon blijven leiden. Al in 1903 had hij zich ook door zijn emoties laten meeslepen in een revolutionaire beweging, die hij in een later stadium - toen de algemene werkstaking echt voor de deur stond - met een voor hem zo kenmerkende koerswijziging en zonder enig overleg trachtte af te remmen. Bij interne partijdiscussies was zijn koers evenmin erg standvastig geweest. Toen de partij aan de vooravond van de Eerste

Wereldoorlog discussieerde over het deelnemen van sociaal-democraten aan een regering werd hem dat verwijt opnieuw gemaakt. De 'godsvrede' met de burgerlijke partijen toen de wereldoorlog uitbrak, was hem niet in dank afgenomen. En in 1918 ging het opnieuw mis. Zijn glanzende carrière van arbeidersleider wordt ook gekenmerkt door enkele niet geringe mis-schattingen van de situatie van het moment. Door grove tactische blunders, zogezegd. Bovendien stortte hij op die cruciale momenten geestelijk en lichamelijk in en moest dan tijdelijk de leiding aan anderen overlaten. Zeker, Troelstra had uitzonderlijke kwaliteiten als propagandist in woord en geschrift. Hij was een virtuoos spreker die iedere zaal uit zijn hand kon laten eten. De journalist M.J. Brusse beschrijft een optreden in 1915, op het SDAP-congres. Troelstra speelt er groots toneel, willens of niet, is schoolmeesterig, zonder weerspraak te dulden. 't Is overweldigend, 't is van een tactische genialiteit, die u met verbaasde bewondering naar hem op laat zien, vooral, wanneer ge, wat lucide gestemd, de finesses, de fijne wendingen hier en daar meent aan te voelen.' Het congres laat zijn reserves varen en raakt dieper en dieper onderworpen aan zijn partijleider. Hij was een goed parlementariër, een middenman, die in zijn partij de brug

trachtte te vormen tussen de orthodox-marxistische linkervleugel en de pragmatische reformisten van de rechterzijde. Dat maakte zijn positie in de partijorganisatie bij tijden moeilijk, maar zijn grote populariteit bij de massa van de arbeidersaanhanger compenseerde dat ruimschoots. Troelstra, zegt zijn secretaris Johan Winkler, beschouwde zich als de vertegenwoordiger van de Nederlandse arbeidersklasse. Hij wilde hun leider zijn. In dat opzicht behoorde hij tot de generatie van de grote mannen in de Nederlandse politiek: Schaepman en Nolens bij de katholieken, Kuyper bij de gereformeerden, De Savornin Lohman bij de orthodox-hervormden, Domela Nieuwenhuis en Troelstra bij de socialisten. Met Vliegen, de partijvoorzitter, als zijn inhoudelijk adviseur en Schaper als roerganger in de fractie, vormde hij een gouden trio. Ook al boterde het niet altijd tussen de gewezen advocaat enerzijds en de voormalige letterzetter respectievelijk schil-dersknecht anderzijds, aan zijn positie durfden ze niet te veel te tornen.

Man van het volk

Voor de arbeidersaanhanger in de SDAP bleef Troelstra immers de persoon, die hen vele jaren lang de weg had gewezen. Iemand schreef hem: 'Mijn arme oudjes, voortgekomen uit de onderste lagen van de werkersklasse, hoe hebt gij mede door uw bezielend woord en geschrift hun armelijk leven een rijken inhoud gegeven, nog zie ik hun oog-stralen, nog zie ik hen opnieuw opleven, geestdrift komen in hun leven van alle dag door 't Socialisme, daarvoor brengen wij u dank, zij hebben u in alle stilte en eenvoud geëerd.' Toen Troelstra in 1930 ten grave werd gedragen waren zeker 35.000 mensen op de been. Zijn begrafenis was een demonstratie van aanhankelijkheid van de gehele, mede door hem groot geworden beweging van de sociaal-democratische arbeiders.

Politieke prent naar aanleiding van de Spoorwegstakingen van 1903

Obe Postma (1868-1963)

‘Fryslân, it lân fan myn jeugd en leafde’

Piter Boersma

Postma komt jin ynearsten foaral oan as de dichter fan in beskate krite: syn berteplak Koarnwert en de wrâld dêr omhinne en dat is ek de kearn. Wenjend yn Grins gong er, doe't er de tritich al foarby wie, yn syn poëzy werom nei de wrâld, nei it Fryske lân dêr't er opgroeid wie. Wat er opropt, op en nij belibbet yn syn gedichten is it lok fan syn jeugd en wat er dêrnêst útdrukt is de ferbûnens dy't er fielt mei de minsken dêr, mei har libben. Mar dêr is lang net alles mei sein. Nêst dy eigen krite en it eigen ferline spilet ek it Fryske ferline, de skiednis fan Fryslân en wat earder Frysk gebiet wie in rol.

Yn 'e geast behâlden

Yn syn oeuvre is wol in stribjen nei feralgemiening oanwêzich, mar altyd yn it ramt fan syn persoanlike belibbing en fyze. It giet yn Postma syn poëzy net allinne oer earder en as it dêr oer giet, is de oanlieding gauris de aktualiteit. Hy dichtet ek oer wat yn syn eigen libbet spilet, hy uteret him oer maatskiplike saken en reagearret op gedichten en útspraken fan oaren. Postma nimt stânpunten yn. Hy draacht yn syn poëzy de filosofyske stelling út dat alles yn 'e geast behâlden bliuwt. Ien fan syn bondels joech er de titel *It sil bistean*. Dêrnêst dichtet er in protte oer syn dichtsjen, hy jout syn posysje oan foar oare dichters oer, hy lit him út oer doel en plak fan syn dichterskip. Sa net, by Postma is de tematiske ienheid grut, syn stof sit likemin as de útwurking in protte fariaasje yn, mar dêr tsjinoer stean de direktens en de yntinsiteit dêr't er syn wrâld mei opropt, syn iepenheid net-tsjinsteande syn 'dichterlik geheimskrift' en de oanhâldende útdjipping en ferfining dy't syn wurk sjen lit.

Ien fan syn lêste gedichten is 'Yn Grinslân' mei de rigels:

Yn Grinslân haw ik myn measte fersen makke;
Mar dy fersen hiene har libben
meast yn Fryslân;
Dat wie it lân fan myn jeugd en leafde.

Gesink foar Fryslân

Postma wie nei syn stúdzje yn Amsterdam fan 1894 ôf wiskundelearaar yn Grins. Nêst syn leraarskip hie er it dichtsjen, mar mear noch syn skiednisûndersyk, yn it bysûnder bestudearre er de lânbou-skiednis fan it âlde Fryslân. Yn 1933

gong er mei pensjoen en in jier letter ferhuze er wer nei it heitelân, nei Ljouwert. Yn 1902 publisearre Obe Postma syn earste, yn 1962 syn lêste gedichten. Hy wie mear as de helte fan 'e ieu aktyf en syn poëzy ûnderfûn by syn libben in tanimmende wurdearring. Nei syn dea, nei de publikaasje fan syn *Samle fersen* yn 1978 gong dat troch en no hûndert jier nei syn earste publikaasje wurdt fan syn poëzy rom sprutsen as nea earder, ek bûten Fryslân. Postma wurdt sjoen as in dichter fan Europeesk formaat. Philippus Breuker, dy't him de lêste jierren yngeand dwaande hâlden hat mei de plakbepaling fan Postma yn it literêre fjild troch te sjen nei ferbinningen mei it wurk fan oare (Nederlânske en Europeeske) dichters, sjocht de

Obe Postma as bern (Ut Obe Postma 1868-1963, Ljouwert)

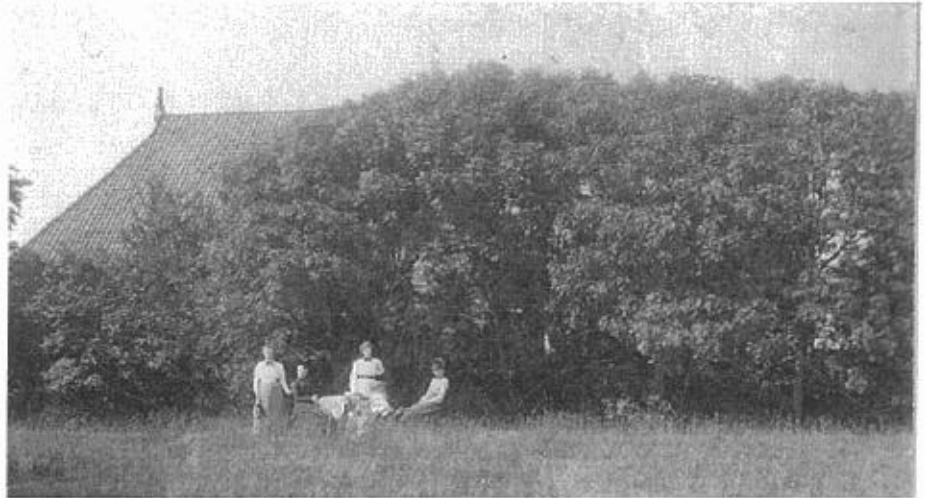
betsjutting fan Postma sa: 'Postma is in gesink foar Fryslân. Hy seit ek dat hij Fryslân leaf hat... Dat is it ûnferfangbere en it unike. Dat is fan fitaal belang foar de Fryske kultuer.'

Yn it middeisskoft fan de fiering fan it 100-jierrich bestean fan de Friesche Maatschappij van Landbouw op 24 septimber 1952 yn Ljouwert hie H.M. Keninginne Juliana, Beskermfrouwe fan de Friese Mij, in petear mei de foarsitter H.L. Dedden en mei dr Obe Postma dy't mei dr J.J. Spahr van der Hoek it jubileumboek 'Geschiedenis van de Friese Landbouw' skreaun hat (foto Frysk Letterkundich Museum en Dokumintaasjesintrum)

Folksdichter of keunstsdichter

Der hat oars nêst de wurdearring wol lang diskusje oer de dichter en syn wurk west, in diskusje dy't it sicht op Postma syn poëzy net befoardere. De fraach wie yn hoefer't er in folksdichter wie of in, yn 'e wurden fan Douwe Kalma, persoanlik dichter. Letter waard troch ûnder oaren Fokke Sierksma yn it plak dêrfan ek de term keunstsdichter hantearre. It probleem waard opropen troch syn tematyk en syn wize fan dichtsjen, dy't op it earste gesicht net wanlyk wiene oan dy fan folksdichters. En krekt as de folksdichters ûndertekene er syn gedichten yn tydskriftepublikaasjes net mei syn namme mar mei syn inisjaal P. Kalma kwalifisearret Postma yn 1916 dochs as in persoanlik dichter, mar Fokke Sierksma hâldt it yn 1953 oan 'e ein fan syn essee *De ljochte ierde op*: 'It mei wat goedkeap lykje, mar men kin allinnich mar sizze: Postma is gjin folksdichter, hy is ek gjin keunstsdichter, hy is Obe Postma.' Om ôf te rekkenjen mei it byld fan Postma as dichter fan sawol nei de foarm as de ynhâld ienfâldige, sljochtweihinne teksten en om it persoanlike karakter fan syn poëzy te beklamjen skreau Anne Wadman yn 1953 it artikel *Dichterlik geheimskrift*. Hy freget omtinken foar de foarm en de taal. Wadman wiisde ûnder oaren op 'e funksje en it tige frekwint foarkommen fan beskate eigenskipswurden en haadwurden, op 'e gauris ôfwikende sinbou, op it feit fan tsjustere

It bertehûs yn Koarnwert (Ut Obe Postma 1868-1963, Ljouwert)

passaazjes en doffe plakken. Wadman hat it oer kaaiwurden yn Postma syn wurk. Nei it ferskinen fan syn *Samle fersen* yn 1978 wurdt er dan einlings sjoen as in dichter sûnder mear, hoewol't by Geart van der Meer it tema folksdichter of persoanlik dichter by de beoardieling fan Postma dochs noch mei liket te spyljen as er seit: 'Postma skriuwt net oer machtige dingen lykas wrâldoarloggen, dat kinne wij ek net fan him ferwachtsje mei syn beheinde ûnderfining - hie er it wol besocht dan wie it in mislearring wurden.' Under oaren dy konstataarring brocht A. Feitsma der ta om nochris in hiele rist bekende aspekten fan it

dichterskip fan Postma op in rychje te setten en op 'en nij te beljochtsjen en foar guon aspekten omtinken te freegjen, sa as foar Postma syn kontakten mei Hollânske literatoaren en reaksjes yn syn poëzy op wat er lêst.

Ynnimmend

Mei my en Postma sit it sa. Hy nimt my foar him yn en lit my glimkje mei rigels as:

Goethe die in reis nei Italië en Rilke
nei Ruslân,
En as in oar minske kamen hja werom.
Ik haw op myn âlde dei nei Harns ta
west;
In oar minske koe ik net wurde, mar
ik haw stien op 't heechste fan 'e
bolwurkstún -
(Ut: 'Harns')

En ik hâld fan him om't er dichte hat:

In famke is dêr op it iis to wurk:
Mei in stuoltsje leart hja it riden,
Earst docht hja flink in skek-twa-foarút,
En set har dan wer nei gliden.

O myn famke, jong Fryslân, myn bern,
Dou skrepster mei dyn read noaske,
Hâld oan mar, dou fljochste elts gau
foarby,
Dat duorret noch mar in lyts poaske!

Dat sizze dy, myn famke, foar wier
Dyn mem en ik, dy't it sjogge:
Dyn mem ta de keamersfinsters út
En ik sa as dichters dat dogge.

Obe Postma op 30 desimber 1959 by de oerdracht fan it portret dat Dick Osinga yn opdracht fan de provinsje skildere hie by gelegenheid fan Postma syn 90ste jierdei (Ut Obe Postma 1868-1963)

Piter Boersma is meiwurker fan de Fryske Akademy.

mr Pieter Albertus Vincent baron van Harinxma thoe Slooten (1870-1954)

De laatste gouverneur van Friesland

Meindert Schroor

'Achter zijn ouderwetsch bureau-ministre in het provinciehuis, in Gedeputeerden, in de Staten, heeft hij gepoogd de geschiedenis tegen te houden'. Dat was het oordeel van Sjoerd van der Schaaf over Commissaris Piet Harinxma in *Je Maintiendrai* in november 1945. Positiever was de beoordeling van lector Pieter Sipma in de *Vrije Fries* in 1955: 'mei troch him heart Fryslân ta dy Nederlânske provinsjes, dy't navenant it bêst troch de besettingstiid hinne kommen binne'. Over geen enkele twintigste-eeuwse Fries lopen de meningen zo uiteen als over mr Pieter Albertus Vincent baron van Harinxma thoe Slooten. Hij was commissaris der koningin in Friesland gedurende bijna de gehele eerste helft van de vorige eeuw (1909-1945) en voor mij, ondanks het feit dat ik nog geen jaar na zijn verscheiden werd geboren, meer dan wie ook de persoon die direct en indirect het meest zijn stempel op het twintigste-eeuwse Friesland heeft gedrukt.

Uit beschrijvingen van Piet Harinxma komt het beeld naar voren van een man die zichzelf veeleer als 'gouverneur' of als 'onderkoning' van Friesland als rechterhand van de vorstin beschouwde, dan als de vertegenwoordiger van de uiteenlopende belangen van zijn al even uiteenlopende onderdanen. Wie was deze man, 'die de piano's in de boerderijen heeft zien binnendragen en ze heeft zien terugbrengen' en volgens een bewierokende *Leeuwarder Courant* van 21 oktober 1950 in de moeilijkste jaren - tussen zijn zeventigste en vijfenzeventigste - ervoor zorgde dat Friesland zo gaaf mogelijk de Duitse bezetting weerstond?

Referentiekader

Bij zijn aantreden waren de Nederlandse provincies, ook Friesland, qua macht en bevoegdheden al meer dan een eeuw schimmen van hun voorgangers, de nagenoeg zelfstandige republikeinse gewesten van weleer. De competentie van de provinciebesturen beperkte zich sedert vooral tot de terreinen van waterstaat, armenbestuur, onderwijs en het toezicht op de gemeenten. Het Friese provinciale bestuur had zich met name in de jaren 1840-1890 met verve gekwetend van zijn ingeperkte taken. Talloze nieuwe (kunst)wegen waren met provinciaal subsidie aangelegd en verbeterd, maar bij de aanpak van de binnenwateren hadden vooral de afwateringsbelangen van de agrarische sector vooropgestaan. Tezeldertijd waren de regionale cultuur en geschiedbeoefening opgebloeid. Adel en burgerij waren bevangen door een zelfgenoegzaamheid die in het drietal decennia voor 1880 kon profiteren van een bloeiende agrarische sector. De verheerlijking van het Friese verleden vond zijn apotheose in de grote historische tentoonstelling van 1877 en de opening van het Fries Museum in 1881. Luxe

Van Harinxma geschilderd door Piet van der Hem in 1944. Het portret werd in opdracht van het Friesch Genootschap geschilderd ter gelegenheid van zijn 25-jarig voorzitterschap

voorwerpen, fraaie schilderijen en kaarten getuigden van de grandeur van weleer. Binnen dat geheel vormde Friesland het geografische, culturele en politieke referentiekader. Daar was (en is) de provincie altijd net iets meer dan de middelste bestuurslaag binnen het koninkrijk, en in de harten van veel bewoners in feite een niet-souvereine natie.

Verval en turbulentie

Vader Binnert Philip van Harinxma trad aan op het moment (1878) dat aan deze idylle op hardhandige wijze een einde kwam. Toen hij in 1909 na 32 jaar afscheid nam waren de verhoudingen totaal veranderd. Daarbij was Van Harinxma senior getuige geweest van grote economische en sociale omwentelingen. Veranderingen die het duidelijkst blijken uit de loop der bevolking. Bij het aantreden van Van Harinxma senior telde Friesland 320.000 zielen en bij zijn vertrek in 1909 359.000, dat wil zeggen slechts 12 % meer inwoners. Het was qua groei de absolute hekkesluis in ons land. Per saldo vertrokken destijds 104.000 mensen meer uit Friesland dan dat er zich nieuwkomers vestigden. Het economisch verval was zo mogelijk nog schriller en kwam onder meer tot uiting in het snel slinkende Friese aandeel in de totaalopbrengst van de directe belastingen: van bijna elf naar slechts drie procent! Tegen deze achtergrond van verval en vertrek had de in maart 1904 verschenen cri-de-coeur van de edelman Theo baron van Welderen Rengers, getiteld *De economische toestand van Friesland*, geklonken als het geluid van een roepende in de woestijn. Als een van de weinigen had hij zich gezet aan de landbouwkredietverlening en landbouwindustrialisatie van zijn geboortegewest. Hoewel Binnert Philip al in 1880 (!) constateerde dat Friesland tot zijn leedwezen werd beroofd van veel krachtige jonge mannen, bekommerde hij zich in de turbulente jaren die volgden vooral om de handhaving van orde en rust. Tot de weinige nieuwe initiatieven van economisch belang behoorden de aanleg van de Nieuwe Zwemmer en het Tjongerkanaal in de jaren 1880.

Oude antwoorden

Toen Van Harinxma junior aantrad ging het wat beter met Friesland, maar sociaal-economisch gezien was het zijn aansluiting met bijna alle overige delen

De commissaris op zijn werkplek in karakteristieke pose

van Nederland kwijtgeraakt. Binnen twee jaar na zijn aantreden maakte het *Verslag der Staatscommissie tot het nagaan van den toestand waarin het binnenschipperijbedrijf verkeert* gehakt van een van de laatste traditionele economische pijlers van Friesland. We hadden weliswaar het langste net van binnenwateren en de meeste binnenschippers, maar het waren te krappe en ondiepe vaarwegen bevaren door 'een macht aan' schippers op veel te kleine schepen. Goed voor een Elfstedentocht - waarvan de eerste in het jaar van Piet Harinxma's aantreden was gehouden - dat zeker, maar volstrekt ontoereikend voor een gezonde ontwikkeling van deze tak van transport. Folklore, een hang naar het verleden en het zoeken naar oude antwoorden op nieuwe problemen, tegen die achtergrond was Piet Harinxma de juiste man op de juiste plek.

Op zijn post

Bij zijn aantreden gaf de nieuwe commissaris al meteen aan waar zijns inziens de accenten lagen. Met de opmerking 'ik stel mij voor het gezag krachtig te handhaven, als onmisbare voorwaarde om orde en rust te doen heerschen, zonder welke welvaart en bloei niet denkbaar zijn..' trad hij aanstonds in de sporen van zijn vader. Als telg uit een geslacht van oude Friese landadel gold zijn belangstelling vooral het platteland, de landbouw en alles wat daarmee samenhangt, de waterstaat voorop. Ook koesterde Piet Harinxma een sterke band met het koningshuis

met zijn Friese wortels. Een juridische opleiding versterkte zijn strikt formele, legalistische en daarmee tamelijk enge kijk op de maatschappij en de taken van de overheid daarin. Zo had Friesland tot ver in de twintigste eeuw een echte bestuurder aan het hoofd, wiens optreden achteraf en terecht als taktisch en bekwaam zou worden beoordeeld. Meer dan wie ook paste Piet Harinxma als vertegenwoordiger van de kroon in een gewest, waarvan de krachtige identiteit en een als rijk ervaren en trots gekoesterd verleden op voorhand een moderne ontwikkeling in de weg leken te staan. Het verbaasd dan ook allerm minst dat hij zich tegen ruimere bevoegdheden voor Provinciale Staten ('een praatcollege') keerde. Evenmin verwondert ons het feit dat Gedeputeerde Staten op zijn instigatie meerdere malen huns inziens te ruimhartig geformuleerde gemeentelijke begrotingen vernietigden. Daarmee werden veel lokale initiatieven voor het creëren van werkgelegenheid in de knop gebroken. Ook conservatieve en plooibare burgemeesterskandidaten konden op zijn steun rekenen. En uiteindelijk was ook het op zijn post blijven van de 'gouverneur' in de bezettingsjaren, Piet Harinxma's variant op Colijns devies 'Saevis tranquillis in undis' (standvastig tussen de woelige baren).

Verdiensten

Veel van de fouten die Piet Harinxma naderhand werden aangewreven kun-

nen op het voorgaande worden teruggevoerd. Dat hij meer een regenteske voorman was - de eerste burger van Friesland - dan een voortrekker tussen het volk is communis opinio. Maar ook hier geven nuances kleur aan een monochrome schildering van zijn persoon en functioneren. In zijn beginjaren stimuleerde hij de bouw van een tweetal boezemgemalen, waarvan het in 1920 door koningin Wilhelmina geopende, later naar ir D.F. Wouda genoemde, stoomgemaal bij Taczijl de bekendste is. Bovendien heeft Friesland het vooral aan hem te danken dat zijn dijken reeds twee decennia vóór de overstromingsramp van 1953 op een voor die tijd veilige hoogte waren gebracht. De totstandkoming van de naar hem genoemde vaarweg Fonejacht-Harlingen is in belangrijke mate aan zijn niet aflatende inspanningen op dat terrein te danken. Tenslotte maakte hij zich ook sterk voor de electrificatie van Friesland, met het Provinciaal Electriciteits Bedrijf (PEB) als centrale stroomproducent.

Emigratie

Het waren uitsluitend deze positieve wapenfeiten die door de filoloog Pieter Sipma in zijn in 1955 aan Piet Harinxma gewijde en in *De Vrije Fries* gepubliceerde necrologie werden geëvoceerd. Sipma's karakterschets ('In stoere Fries, in krêftfiguer') stond haaks op de schrielle erfenis waarmee de nieuwe provinciale bestuurders, voorgezeten door de 'Drent' mr Henri Pieter Linthorst Homan, kort daarvoor waren geconfronteerd. Friesland was een achtergebleven gebied met nauwelijks industrie, met een magere bezetting van de provinciale griffie en de waterstaat, met een groot tekort aan documentatie en geen plannen. Uiteraard waren crisis en oorlog daaraan debet, maar vooral ook een bestuurlijke cultuur waarvan Piet Harinxma de voornaamste exponent, de patroon was geweest. Vijf jaar na zijn gedwongen afscheid bleek de oud-gouverneur nog geen van zijn opvattingen voor betere te hebben ingeleverd, integendeel. Terwijl Linthorst en de zijnen aanstonds de provinciale 'swetten' breder uitzetten met het inrichten van een Economisch-Technologisch Instituut (ETIF), een Provinciale Planologische Dienst (PPD), een Fryske Kultuerrie en een Stichting Friesland voor Maatschappelijk Werk, herhaalde en specificerde de oud-

commissaris zijn standpunten. 'Industrialisatie. We zullen wel moeten, maar of het de oplossing is? Ik ben niet optimistisch gestemd en ik geloof niet dat we het ermee zullen halen. (...) Ik voor mij meen dat men beter de emigratie kan bevorderen dan de industrialisatie. Het is zo: bij emigratie bestaat het gevaar dat vele van de besten wegtrekken, maar zal dat de achterblijvenden niet dwingen om harder aan te pakken?' (Daarbij moeten we bedenken dat het vertrekssaldo tussen 1909 en 1950 in absolute zin met 103.000 praktisch even hoog was als in de moeilijke periode daarvoor en in de veertig jaar na 1950 ruimschoots halveerde tot 48.000.)

Eilanden

Hoe conserverend Piet Harinxma dacht, of anders geformuleerd hoe sterk hij historische en juridische gegevens als richtsnoeren voor zijn beleid nam, blijkt in hetzelfde interview als hij zijn opvattingen weergeeft over grenscorrecties. Het was zijns inziens oppassen geblazen 'met die Groningers, ze lonken naar Schiermonnikoog, maar ik geloof niet dat het een goede maatregel zou zijn'. Maar nog bonter maakte de oud-gouverneur het met zijn stellingname tegen een definitieve inlijving van Vlieland en Terschelling bij Friesland. Zoals bekend waren beide eilanden in 1942 door de bezetter bij Friesland gevoegd, een maatregel die in 1951 werd bekrachtigd. 'Ze waren' volgens Piet Harinxma 'door Noord-Holland nogal verwend'. Een krasse uitspraak wanneer we bedenken dat vrijwel alle dorpsstraten op beide eilanden toen nog ongeplaveid waren!

Middelmatig

Zo wierp Piet Harinxma als exponent van een bestuurscultuur die sterk conserverend werkte en nieuwe initiatieven in de weg stond zijn lange schaduw nog decennialang vooruit. Met name daar waar Friesland schreeuwde behoefte had afstand te nemen van een al te legalistisch, ruraal en defaitistisch zelfbeeld. Dit alles doet afbreuk aan de onomstreden, eerder gememoreerde verdiensten die hij voor Friesland had. Wellicht gaf hijzelf de beste definitie van een bestuurder door te stellen dat hij indertijd deze post had aanvaard omdat 'de meest middelmatige geesten voor de regering het meest geëigend' waren. In een van regionale identiteit door-

drenkt geweest als Friesland had integendeel een doordouwer, zowel naar de Friezen toe als naar buiten, niet misstaan. De tekortkomingen van Van Harinxma weerspiegelen in wezen dan ook de tekortkomingen van een bestuurselite waarvan hij destijds de voornaamste representant was. Als zodanig blijft hij voor mij de persoon die de meeste invloed uitoefende op hoe Friesland er in de twintigste eeuw heeft uitgezien.

I.H. Gosses (1873-1940)

In anty-romantikus?

Hans Mol

Wa't de 'midsieuske' stikken yn it bekende hânboek oer de Fryske skiednis fan Kalma, Spahr en De Vries trochlêst, sil net fuortendaliks yn 'e rekken hawwe dat de reade tried dêryn weromgiet op de geskriften fan Izaak Hendrik Gosses, heechlearaar skiednis yn Grins fan 1915 oant 1939. En dan kin tocht wurde oan de bekende foarstelling fan Fryslân as it lân fan frije boeren, dy't nei it ferdwinen fan it gesach fan de greven it bestjoer sels yn hannen namen, om al gau ûnder it jok te reitsjen fan eartiidske kollega's dy't har ûnder de namme fan haadlingen troch stinsbou opwurken ta in soarte fan kriichshearen; potentaten dy't sa'n gaos feroarsaken, dat dêr allinne troch in lânshear fan bûten in ein oan makke wurde koe. De treflike kwalifikaasjes: 'boerenrepubliekjes' en 'staatsrechtelijk onkruid', dêr't Gosses de wichtichste fenomenen út dy ûntjouwing mei oantsjutte, steane by elke kenner fan Fryslân's ferline yn it ûnthâld. It is dan ek net te folle sein dat de Grinzer heechlearaar grutte ynfloed op de Fryske skiedskriuwing hân hat. Waterbolk hat him in anty-romantikus neamd, in 'ontnuchteraar', dy't de skiednisstúdzje fier fan it (Frysk-)nasjonale fjoer hâlde woe; ien dy't de feiten foaropstelde en eins allinne witte woe 'wie es eigentlich gewesen war'.

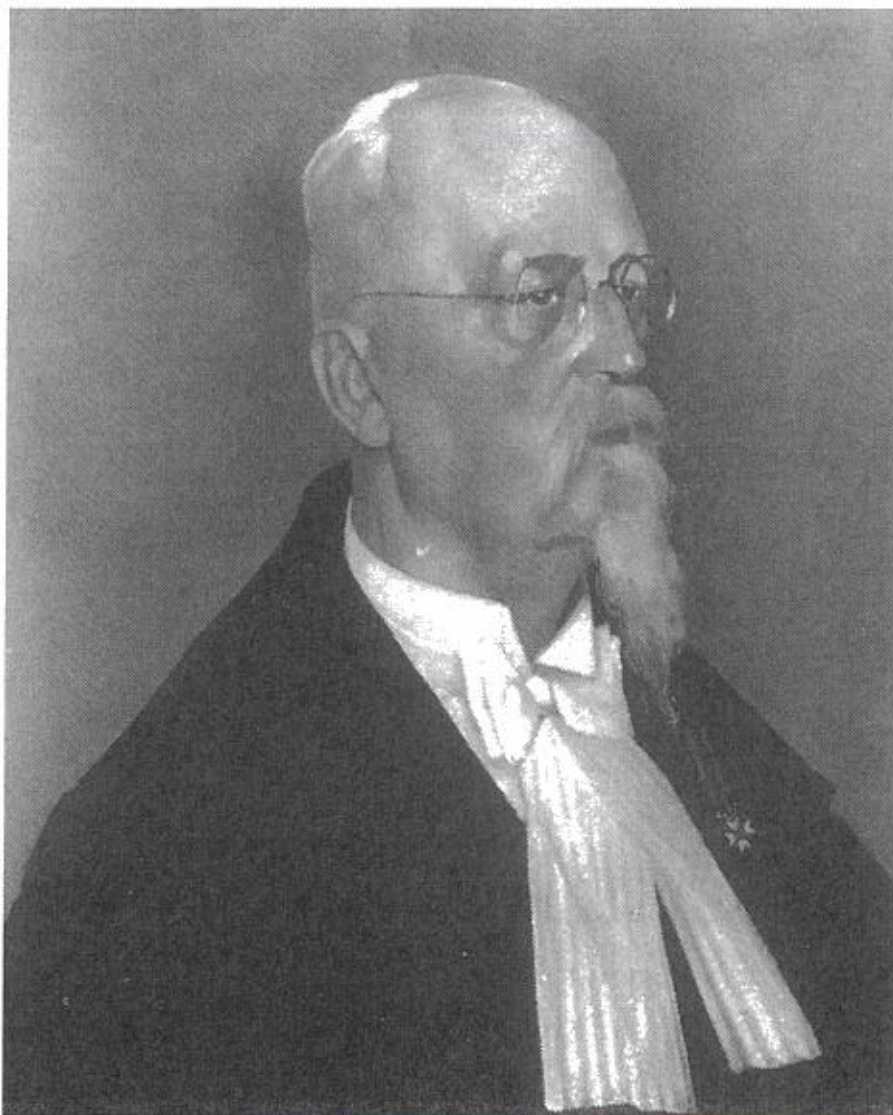
As berne Fries - hy is yn Dokkum op 'e wrâld kaam as soan fan in haadûnderwizer - hat er yndie in beskate ôfstân ta syn heitelân hâlden. Oars as syn jongere broer Godard prate en skreau er nea Frysk. Fan de Fryske beweging hat hy him alhiel fier hâlden. Yn it besprek fan Douwe Kalma syn boek oer de Fryske skiednis skriuwt er oan 'e ein dat stúdzje net '... recht gedijen [wil], als men van haar bezieling wil ontvangen' om dêrnei fierder te gean mei 'men moet ze aan haar schenken in stilte'. Wat dat oanbelanget sil Gosses de oprjochting fan de Fryske Akademy wol net tajubele hawwe. Mooglik dat syn liberale Leidse foarming, by Fruin en Blok, dêr oan bydroegen hat. Letter wie er benammen in Grinzer professor, dy't him hiel bot thúsfielde yn it burgerlike akademyske fermidden fan de Martinistêd. Hy seach himsels as in Nederlânsk histoarikus, dy't him dwaande hâlde moast mei de midsieuske skiednis fan de noardlike Nederlannen. De fiif boeken dy't er publisearre hat, neist it yn 'e mande mei Japikse skreaune *Handboek tot de staatkundige geschiedenis van Nederland*, hannelje net oar Fryslân mar oer Grins, Utert, Hollân, Seelân en Drinte, al moat dêr fuort by sein wurde dat er wol fan doel west hat in boek oer de rjochterlike organisasje yn de Fryske lannen te publisearjen. De ôfsûnderlike stúdzjes dy't er oan Fryslân wijd hat, hiene dus útrinne kinne op in grutte monografy.

Gosses wie in perfeksjonist dy't gâns tiid nedich hie om oan in tekst te skaven. Troch syn ferstjerren is it yn dit gefal by in manuskript bleaun. Mar dan noch beskôge hy de skiednis fan it Fryslân fan Swin oant Weser as ûnderdiel fan in grutter Noard-Nederlânsk gehiel.

Midsieuwen haaddomein

De karriêre fan Gosses is typearjend foar in grut tal gelearden fan dy tiid. Fia gymnasium en universiteit brocht hy it ynearsten ta HBS-learaar (earst yn Venlo, dan yn Den Haach en dêrnei yn Amsterdam), nei't er noch mei in beurs in skoftke yn Marburg en Wenen studeard hie. Neist syn lessen joech er him wakker oan de stúdzje en skreau

Gosses' door E. Poletti geschilderd portret hangt in de Senaatskamer van de Rijksuniversiteit te Groningen

yn koarte tiid in proefskrift dêr't er yn 1903 cum laude op promovearre by P.J. Blok yn Leien. Hy hie earst oer Caspar de Robles wurkje wollen - dus dochs oer in min ofte mear Frysk ûnderwerp -, mar keas úteinlik foar it tema: *Stadsbezit in grond en water gedurende de Middeleeuwen*, dêr't de stêd Grins in grutte rol yn spilet. Yn 1908 krige er in (net betelle) privaat-dosintskip oan de universiteit fan Amsterdam en yn 1915 - hy wie doe de fjirtich al foarby - waard er beneamd yn Grins, doe't Huizinga dêrwei de oerstap nei Leien makke. Dat er kandidaat foar it skiednisprofessoraat wie, hie er te tankjen oen it kwalitatyf heechsteande wurk dat er nei 1903 publisearre hie. Benammen syn stúdzje oer de *Vorming van het graafschap Holland* (1915), dêr't er de haadlinen fan de iere ekspânsje fan Hollân yn sketste, joech de trochslach. It wurdt troch saakkundigen as D.P. Blok noch altyd wurdearre as in standertwurk. As heechlearaar algemiene skiednis moast Gosses ek de Nije tiid bestrike, wat him in soad enerzjy koste. Syn haaddomein bleau lykwols it tiidrek fan de Midsieuwen. En op dat mêd hat er hiel wat út 'e wei set. Sjocht men syn aktiviteiten yn breed ferbân oer, dan kin fêststeld wurde, dat er op it mêd fan de stúdzje fan de midsieuwen yn Nederlân ta de earste systematysk wurkjende spesjalisten hearde dy't allinnich de feiten sa't dy yn de boarnen fûn wurde kinne, as basis foar har ferhaal brûkten. Hy ynteressearre him dêrby foar alle mooglike soarten boarnen, fan kroniken en oarkonden oant administrative registers en rjochtsteksten. Mar hy beheinde him ta it útjûne materiaal, dat er dan ek sa kritysk mooglik trochnaam, ferlike en bestudearre. In argyf-ûndersiker wie er net. Hy mingde him ek net yn ûnberoarde debatten fan syn tiid oer de echtheid fan oarkonden. Faaks seach er der ek noch net de needsaak fan om teksten ûnder it stof wei te heljen, om't der noch sa'n soad nijs yn tekstedysjes foarhannen wie dat op neiere stúdzje wachte. In generalist wie er net, al hie er in brede erudysje en publisearre er ek geregeld oer tema's op it mêd fan de skiednis fan de Nije tiid. Begûn as ekonomysk histoarikus, ûnder ynfloed fan de yn Wenen wurkjende Von Inama Sternegg, skode hy stadichoan op yn de rjochting fan wat de Dútsers 'Verfassungsgeschichte' neame en wat wy omskriuwe soene as de skiednis fan de rjochterlike organisaasje, mei dizze kanttekening dat him dat ek op poli-

raadelde, grêd, nog minder om degenen onder te, die in, nede keuwerde afkomst zijn, het onplezierige gevoel te geven dat ^{hem} zij vooronder al de bijzonderen twisten en bloedloetig menochensont geveent zijn. Ik wil in te eelden op wijzen, dat dergelijke rechtsbepalingen, als waaraan ik het zoo eer, had, nog oegens anders in de Middeleeuwen zijn voorgekomen en wel in Friesland. Friesland is in de middeleeuwen een land van vrede en nog heden te dage stelt de Fries nog groote prijs op de eerwaarde. Terwijl het provinciaal historisch tijdschrift tegen den kalmen naam draagt van het Archief, draagt nog heden te dage het geschiedkundig tijdschrift der Friesen de fier titel van de Nije Fries. Die vrijheid evenwel heeft men daar evenwel niet, de Fries heeft zich nooit wettelijk onder een vorst, doch het gezin van een te heetlig gezin heeft hem al de rampen gebracht, die regeringsvervalsing over de volke hangen kan; voortdurende huiselijke twisten hebben het land verdelend, het is op te niet gekomen, toen op het einde van de Middeleeuwen en voort daar de macht in handen kreeg en met heetligge geest de twidelome wetten bedruwig.

'Terwijl uw (Zeeruws-red.) provinciaal historisch tijdschrift den kalmen naam draagt van het Archief, draagt nog heden ten dage het geschiedkundig tijdschrift der Friezen den fiere titel van De Vrije Fries. Die vrijheid evenwel heeft men duur betaald'. Aldus Gosses in zijn lezing 'Zeeland en Vlaanderen in de Middeleeuwen'

tyk-histoarysk mêd brocht. Rjocht en bestjoer foarmen foar him in ûnskiedber gehiel.

Boarneûndersyk

Foar Gosses waard de midsieuske skiednis fan Fryslân, mar ek dy fan Nederlân, eins allinne beoefene troch dilettanten, faaks wol geleard mar net profesjoneel oplat, alteast net as histoarikus. Dat hie fan gefolgen dat de skiedferhalen, lykas bygelyks dy fan Dirks oer de Friezen en de krústochten, yn ús eagen fiersten te breed opset waarden en te heroysk útpakten om't de auteurs de boarnen net goed nei har sizzingskrêft ûnderskiede koene. Om dêr in bettere basis foar te finen, wie net allinne boarnekrityk nedich, mar ek mear kennis fan de ynstutúsjes dêr't dy boarnen út fuortkommen binne. Gosses hie dêrom yn earste ynstânsje al syn enerzjy nedich om de faak komplekse ûntjouwings fan de ynstutúsjes krekt efterhelje te kinnen. It is op dat mêd dat er in hiel soad grûnwurk ferstet hat. Bekend en baanbrekkend neist it al neamde *De vorming van het graafschap Holland* (1915) binne bygelyks ek syn stúdzjes oer de *Rechterlijke organisatie van Zeeland in de Middeleeuwen* (1917), *Welgeborenen en huislieden. Onderzoekingen over standen en staat in het graafschap Holland* (1926), dêr't er ek in yngeande beskriuwing yn jout fan de Hollânske rjochts- en bestjoersynstellingen. Wat de losse stúdzjes oer Fryslân oanbelanget, moatte neist 'De Friesche hoofdeling' (1933) en it hânsume Dútsktagige oersjoch fan de Fryske skiednis yn it boekje *Die Friesen* fan Borchling en Muuss (1931), yn alle gefal neamd wurde syn âldere opstellen oer 'Deense

heerschappijen in Friesland gedurende den Noormannentijd' (1923), 'Hodere, kok, hauding, pugil, cokingi' (1909) en 'Utrechts en Friesch-Gronings geld van de 11e tot den aanvang der 14e eeuw' (1908). Nei syn dea hat de taalkundige W.J. Buma noch de útjefte beoarge fan in noch net foltôge manuskript oer de 'Rechtsbronnen en rechterlijke organisatie van Rüstringen' (1953).

Nofteren

Nofteren wie er yn syn bûnige en heldere beeldspraak. Skerp en treffend binne de Gosseanske waarnimmings. Nim bygelyks dy oangeande it koarte sukses fan it Saksyske bestjoer yn Fryslân: 'Maar een boze fee had aan de wieg van de voorspoedig opgroeiende landsheerlijkheid gestaan en haar als gift de vijandschap met Groningen geschonken, waaraan zij vroeg zou sterven'. Of, as er op in ôfstân it nut fan de terreur fan de greven ûnderstrekke troch te sizzen dat dy 'daardoor als een kwartiermaker voor een ordelijke staat is opgetreden in een bandeloze maatschappij'. De neerlandikus Jansonius hat sels in apart opstel wijd oan Gosses syn styl, dy't er pleatst foar dy fan 'Schöngelster' oer lykas Geyl en Huizinga. Guon passazjes beoardielt Jansonius as al te familiêr, lykas dy dêr't Gosses de swakke let-midsieuske Utertske biskopssteat yn omskriuwt as in 'groot pension, waar velen bijna geheel in hun vertrekken leven, waar de vreemdeling niet vreemd is en waar men weinig geeft om de eer van de huisheer'. Dat is yndie net sa ferheven sein, mar it rekket wol de kearn fan de saak. Nofteren wie er ek yn syn waarskôgings tsjin spekulazjes oer de ûntjouwings yn

perioaden dêr't wy gjin of net genôch boarnen foar ta ús foldwaan hawwe. Hy hie it mear oan glêd iis en iepen wekken yn de tradysje. Yn de al neamde beoardieling fan it skiednishânboek fan Douwe Kalma kin er it net litte en konstatare dat Kalma it wiidweidichst is oer it tiidrek en de minsken fóar it jier 1000: 'Hij kent den Germaan. Deze is van het bekende standaardtype: krachtig, trouw, eenvoudig, vrijheidlievend, met eerbied voor eigen en anderer overtuiging en bijgevolg gezond democratisch'. It liket oerstallich om op te merken dat Gosses neat mei soksoarte projektsjes út de eigen tiid op hie. Hy wie yn it algemien tige kritysk oer spekulative skiedskriuwing. As er it oer de Fryske skiedskriuwing fan foar Ubbo Emmius hat, falt by him de kwalifikaasje 'rommelzolder'; dêr't net troch him mei sein waard dat alle eardere betinksels waardeloas wêze soene. Syn histoariografyske konklúzje wie 'dat men niet moet geloven wat geschiedschrijvers zeggen, maar evenmin dat zij het zonder reden zeggen'.

Glêd iis

Dochs kin men der net omhinne dat Gosses him sels ek wolris op glêd iis joech. Yn syn boek oer *Welgeborenen en huislieden* draait it om de oarsprong fan de grutte groep fan net-ridderlik libjende eallju yn it fjirtjende- en fyftjinde-ieske Hollân dy't dan noch beskaate adellike privileezjes genietet.

Nettsjinsteande syn yngeande analyse fan alle beskikbere gegevens kaam er op grûn fan mar in lyts bytsje oanwizingen ta de hypotese dat it hjir om neikommelingen fan in prefeodale boereadel gean soe, ynstee fan om ôfsakke ministerialen en ridders dy't net mear by steat wiene har stân op te hâlden. Blykber hat it byld fan de allodiale frije boer him dan ek tige oanlutsen. Sjocht men nammentlik goed nei Gosses syn fisy op de Fryske maatskippij sa't dy yn de 'Friesche hoofdeling' en trouwens ek al yn syn inaugurele oraasje oer 'Veete en oorlog' nei foaren komt, dan hat dy perfoarst romantyske trekken. De rjochtshistorikus Algra hat dêr mei rjocht op wiisd. Hy neamt yn syn boek oer de 17 kâsten en 24 lânryochten Gosses sels in fertsjintwurdiger fan de 'romantische school' om't er it bestean fan in adel yn it fol-midsieuske Fryslân ûntkent. Haadlingen binne - it is al sein - neffens Gosses omheechfallen boeren dy't mei har legerkes in ein makken oan de pastorale fan de 'boerenrepubliekjes'. Net edelgermanen mar dan dochs op syn minst 'allodiale agrariërs' skine it neffens Gosses foar it sizzen hân te hawwen yn de maatskippij fan dy tiid. In hast ideale maatskippij soe men sizze kinne. It is dan ek gjin wûnder dat Gosses by eintsjebeslút posityf wie oer Douwe Kalma syn boek. Ommers, Kalma hie neffens Gosses konsinsjeus wurke. De flaterkes dy't út

en troch yn it ferhaal foarkomme, sitte net yn Kalma syn beskriuwing fan de Fryske maatskippij yn de folle en lette midsieuwen. Gosses syn 'Friesche hoofdeling' is kreas troch Kalma resipiearre. It gefolch is - dat koe by de betinking fan 500 jier Fryslân wol fernommen wurde - dat it idee fan de oer-Fryske demokratyske boeremaatskippij him yn brede rûnten yn de hollen fan de misken fêstset hat, foarsa-fier't dy dêr al net yn fêst siet. Nei Gosses hat syn learling Slicher van Bath it byld wittenskiplik nochris fan in op it earste gesicht stevich ekonomysk-histoaryske fûnemint foarsjoen. Sadwaande fine wy it dêrom noch yn de hânboeken.

Gjin mystikus

It is mei de 'Friesche hoofdeling' krekt as mei de *Welgeborenen*: Gosses bringt it fenomeen hierskerp yn byld sa't er it yn de boarnen oantrefte - syn beskriuwing fan it hâlden en dragen fan de haadlingen kin hast net ferbettere wurde -, mar hy mist it hâldfêst wannear't er de oarsprong ferklearret. Hoe't dat komt is net slim te rieden. It giet werom op it byld dat al sûnt Ubbo Emmius de Fryske skiedskriuwing behearsket. Foar wat de *Welgeborenen* oanbelanget, kin men wol sizze dat Gosses syn fisy (alleast oer it ûnstean) troch de krityk efterhelle is. En ek by de 'Friesche hoofdeling' binne ûnder-tusken in soad kanttekens pleatst, ûnder oare troch Algra. Neier ûnder-syk hat útwiisd dat de haadlingen fan de fjirtjende en fyftjinde ieu streek-rjocht fuortkomme út de nobiles fan de tolfte en trettjinde ieu sa't wy se út de ferheljende boarnen fan dy tiid kenne. It is dan ek wol dúdlik dat Gosses al te maklik de nobilitas fan dy eardere Fryske elite oan de kant skoot om't har titulatur net unifoarm west hat. It debat is noch net ôfrûn. It soe lykwols ferkeard wêze om te einigjen mei Gosses as de man dy't in myte yn stân hâlden hat. De namme fan Gosses sil noch faak yn stúdzjes oer de Fryske skiednis falle, mar perfoarst net allinne om't er bestriden wurde moat. Syn skerpe boarnekrityk en heldere styl binne al neamd as treflik. De moderne historikus sil dêrnjonken altiten ynspiraasje fine kinne yn syn komparative multidissiplinêre oanpak en syn geografyske benaderingswize.

DR. I. H. GOSSES, TOEGELATEN ALS PRIVAAT-DOCENT
IN DE GESCHIEDENIS DER MIDDELEEUEWEN EN DE
DAARMEE SAMENHANGENDE HULPWETENSCHAPPEN
AAN DE UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM, STELT ZICH
VOOR OP ZATERDAG 30 JANUARI 1909 OM 8 UUR IN HET
ACADEMIEGEBOUW ZIJNE COLLEGES TE OPENEN MET
:
EEN OPENBARE LES,
TOT WELKER BIJWONING HIJ U UITNOODIGT

P.C.J.A Boeles (1873-1961)

De laatste regent

Goffe Jensma

Zelden zal iemand zo ongelukkig zijn gestruikeld over één enkel zinnetje als Pieter Catharinus Johannes Albertus Boeles deed. In 1949 begon hij een voor de rest formeel kattebelletje met het zinnetje: 'Hoewel ik de gewoonte heb om Friese brieven onbeantwoord te laten...'. Het briefje was gericht aan de conservator van de Heerenveense oudheidkamer Douwe Miedema, die er onmiddellijk een krantenartikelje aan wijdde. Tal van Friese en ook Nederlandse kranten reageerden met felle commentaren. Op een transformatorhuisje in Weidum kalkte een onbekend gebleven hand zelfs: 'FUORT MEI BOELES'. En Boeles ging. Dit briefje, dit ene zinnetje was het begin van zijn einde. Hij trok zich terug uit het Fries Genootschap en uit het Fries Museum, dat meer dan vijftig jaar zijn domein was geweest. Het tijdschrift *De Stiennen Man* becommentarieerde dit vertrek aldus:

'Want hjir hat it wiere Fryslân him hearre litten. It folk dat hune wurde koe, jierren lang; dat trape wurde koe op it leafste: eigen tael en wêzen... FUORT MEI BOELES. Fuort mei dyjinge foar hwa't Fryslân allinne goedernôch wie om syn boarnen fan stoarje, om syn forried fan net ta ljocht brochte skatten ta wittenskiplik ûndersyk. Fuort mei him dy't dêrmei eigen namme en eare tsjinje koe, en ûnderwilens it folk der't hy te gast wie iepenlik wâdde op it herte, iepenlik de tael fan dit soadtsje 'boerenkinkels' forspeide.'

De opschudding over dit ene zinnetje en over het vertrek van Boeles kan de opmaat heten tot Kneppefreed, de beroemde taal-rel op het Zaailand van een jaar daarna. Het deed er niet meer toe, dat Boeles toch wél had geantwoord of dat het hier om een inhoudelijk gezien onbenullig briefje ging. Dit ene zinnetje verwierf zich sindsdien een vaste plek in de Friese cultuurgeschiedenis en de naam Boeles heeft sindsdien - bijvoorbeeld in Van der Schaafs *Skiednis fan de Fryske Beweging* - een negatieve bijklank. Hier moest de laatste negentiende-eeuwse regent wijken voor een voor zichzelf opkomende Friestalige, democratische beweging. De journalist Pieter de Groot heeft niet zo lang geleden in de *Leeuwarder Courant* de zaak vanuit deze zelfde invalshoek nog eens gememo-reerd; ook hij zette Boeles neer als een laatste representant van een naar zijn mening 'verdorven regententraditie'.

Na vijftig jaar

Nu, vijftig jaar later, is er me dunkt voldoende afstand voor verbazing over zoveel partijdigheid en dus ook voor het besef, dat aan P.C.J.A. Boeles geen recht kan worden gedaan als we hem ons alleen maar meer zouden herinneren omdat hij zo ongelukkig struikelde of als het symbool van een oudere, gelukkig nu voorbijgegangene tijd. Het is mogelijk zijn leven en werk op een objectievere manier in een historische context te plaatsen dan Van der Schaaf en De Groot hebben willen doen. Tot deze context hoort om meer dan één reden allereerst de familiegeschiedenis. De familie Boeles kwam oorspronkelijk (dat wil zeggen in 1714) uit Rinsumageest en steeg als familie in de achttiende en negentiende eeuw vrij snel op de maatschappelijke ladder. Deze carrière, en dat is niet uitzonderlijk, verliep door de generaties heen via een aantal predikantschappen naar de qua status veel hogere juristerij. Boeles' overgrootvader en grootvader waren predikant, zijn vader bracht het tot president van het Leeuwarder gerechtshof, de hoogst beschikbare juridische functie in Friesland. Net als deze vader, Willem Boele Sophius Boeles (1832-1902), was P.C.J.A. later verbonden aan het Leeuwarder gerechtshof. Geboren in 1873 bleef hij - een periode in Arnhem uitgezonderd - tot zijn dood in Friesland werkzaam. Hij was daarin de laatste van zijn familie. Zijn zoons en kleinzons hebben de raad op het Weidumer transformatorhuisje ter harte genomen en buiten de provincie hun plaats gevon-

mr P.C.J.A. Boeles

den. De Boeessen staan hierin niet alleen, hooguit gingen ze wat laat. Ze kozen namelijk precies dezelfde weg als zoveel vooraanstaande Friese families vanaf ongeveer 1850 deden. In deze zin is de familie Boeles ook representatief te noemen voor een veel bredere en voor Friesland toch juist tragische ontwikkeling. De provincie kon in de loop van de negentiende eeuw zijn intelligentsia niet vasthouden.

Fries Genootschap

Uit deze zelfde families werden namelijk van oudsher ook de leden van het in 1827 opgerichte Fries Genootschap gerekruteerd. Daarmee hebben we een tweede context waarin we P.C.J.A. Boeles' leven en werk horen te plaatsen. Dit Fries Genootschap was het podium waarop - zeker tot aan de oprichting van de Fryske Akademy in 1938 - eigenlijk alle wetenschappelijke discussies over Friese geschiedenis en cultuur werden gevoerd. Men sprak, discussieerde en schreef er, georganiseerd in verschillende afdelingen, over allerlei onderwerpen die voor Friesland en het Friese zelfbewustzijn van belang zijn gebleken: de taal, de geschiedenis, de archeologie en de politieke economie. Niet altijd, maar meestal wel bestond er daarin een evenwicht tussen de verzameldrift van de doorgaans rijke Genootschapsleden en de toetsing van wat verzameld was aan (inter)nationale literatuur. De particuliere collecties, die de leden aan hun Genootschap schonken, liggen ten grondslag aan het Fries Museum,

dat door het Genootschap werd opgericht. Nogal wat Friese families leverden generatieslang leden aan het Genootschap: de Teltings, de Andreae's, de Fockema's, de Buma's en ook de Boelessen. Grootvader Pieter, vader Willem en zoon Pieter waren alle drie lid. Vooral W.B.S. (Willem) en P.C.J.A. hebben zich als werkende leden laten gelden; beiden vervulden ook bestuursfuncties. Van W.B.S. Boeles is gezegd dat hij 'de ziel van het Genootschap' was. Me dunkt, dat dit zelfde ook van zijn zoon kan worden gezegd.

Archeologie

Het bijzondere aan P.C.J.A. Boeles is nu, dat hij als dilettant - en dat is niet denigrerend bedoeld, maar slechts om tot uitdrukking te brengen dat hij er zijn betaalde werk niet in vond - in de ontwikkeling van de Nederlandse archeologie een uitzonderlijke en ook prominente rol wist te spelen. Boeles was als het ware opgegroeid en grootgebracht in het Genootschap en dus ook in het Fries Museum. In 1897, op zijn 23ste, werd hij belast met het beheer van dit museum en in de jaren daarna, tot 1909, werkte hij de gehele archeologische collectie van het museum door, dit met de bedoeling een volledige catalogus te maken. Zo gingen hem al de terpvondsten door handen die in de loop van de genootschapsgeschiedenis door generaties van leden waren ingebracht: zo'n 11.000 nummers. De zo verworven kennis vulde hij aan door lezing van internationale literatuur, maar ook door studiereizen naar buitenlandse musea. Boeles werkte dus niet (zoals bijvoorbeeld zijn generatiegenoot Van

Giffen deed) in het veld, maar op grond van ordening van reeds beschikbaar materiaal. Zijn kennis van zaken was er niet minder om. In talloze artikelen heeft hij deze vastgelegd, als ook in zijn magnum opus: *Friesland tot de elfde eeuw* (1927/1951). Tot op de dag van vandaag geldt dit boek, waarin de gehele Friese oudheid voor het eerst systematisch in kaart werd gebracht, in kringen van archeologen als een standaardwerk. In dit boek kwam Boeles tot een hypothese over de Friese oudheid, die tegenwoordig weer opgang maakt. Hij merkte namelijk op hoe het terpaardewerk uit de Vroege Middeleeuwen (vijfde en zesde eeuw) zeer verschilde van dat uit de Romeinse tijd. Zijn conclusie was dat in deze eeuwen een invasie van Angelen en Saksen had plaatsgevonden, die de oorspronkelijke 'Friese' bevolking hadden verdrongen, de 'Friezen' dus waarover klassieke auteurs als Tacitus en Plinius hadden geschreven. Deze hypothese, die het populaire denkbeeld onderuithaalde, dat de Friezen het langst van alle Europese volkeren op dezelfde plaats hadden gewoond, is in de loop van de tijd nogal vooral vanuit Frieszinnige hoek aangevochten, maar wordt tegenwoordig door archeologen als Jos Bazelmans en Ernst Taayke weer naar voren gebracht. Er is, zo laat het bodemarchief zien, geen continuïteit in de bewoningsgeschiedenis van het oude Friesland.

Fries Museum

Als het lange leven van Boeles ons dus iets leert, dan is het wel dat Friesland een veranderlijk iets is. Het 'ware Friesland' waarover *De Stiennen Man* bij Boeles vertrek berichtte bestaat hele-

Laatste rustplaats van mr P.C.J.A. Boeles op het Huizumer kerkhof in Leeuwarden (foto: Klazien Schroor)

maal niet. Zo maar ineens kan het door een invasie of een volksverhuizing niet meer het land van de Friezen zijn. Deze veranderlijkheid geldt echter ook Boeles' eigen leven. Het Friesland van zijn jeugd was niet hetzelfde als dat van zijn ouderdom. Als een van de laatste vertegenwoordigers van de particuliere genootschapstraditie wist hij zijn plek te veroveren binnen de zich langzaam professionaliserende archeologische wetenschap. Daarin ligt echter een spanningsveld, waarvan hij zelf het slachtoffer zou worden. In 1903 had hij in een nota over de toekomst van het Fries Museum gepleit voor verwetenschappelijking; Friesland had behoefte aan een archeoloog en een kunsthistoricus. Zo zette hij de lijnen uit, waarlangs hij als 'archeoloog' en de bekende Nanne Ottema als 'kunsthistoricus' ook inderdaad gedurende vijftig jaar het museum beheerden. Deze verwetenschappelijking en professionalisering gingen echter veel verder dan Boeles toen ooit had kunnen denken. Binnen het Fries Museum werd in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw dit proces in een zo hoog tempo ingezet en volvoerd, dat men de overdracht van het Museum aan de provincie in 1970 als de uitkomst ervan moet zien. In de naoorlogse democratie moest het particuliere en daardoor inderdaad elitaire Genootschap plaats maken voor een overheid die een omvattend cultuurbeleid tot haar taak rekende. Dat, en niet de strijd over het 'ware Friesland', is de achtergrond van de tragische struikel van deze zeer prominente Friese archeoloog.

Mr. P.C.J.A. Boeles
FRIESCH MUSEUM
KONINGSTRAAT 1
Telefoon 3001 Gire 113600
t. n. v. h. Friesch Genootschap van
Geschied., Oudheid- en Taalkunde

ONDERWERP: Mynheer,

Hoewel ik de gewoonte heb om Friese brieven onbeantwoord te laten, wil ik ditmaal in aanmerking nemen, dat uw schrijven blykbaar niet aan my gericht was. De bygevoegde bronzen munt houd ik voorlopig voor een modern afgietsel. Mocht bona fide aangetoond kunnen worden, dat deze munt bepaaldelyk opgegraven is dan kunnen wy nog eens zien.

Het origineel is een midden-brons van keizer Domitianus, geslagen in het jaar 90 of 91 na C. Cohen, nr. 656.

De Conservator der Archaeol. en Numismatische Verzamel.

Bylage:
De munt.

P.C.J.A. Boeles

De door Boeles geschreven brief, die een grote ommekeer in zijn carrière teweeg zou brengen

Mata Hari (1876-1919)

Avontuurlijk leven in een schijnwereld

Wim van Driel en Klaas Zandberg

Op 8 augustus 1876 meldde Adam Zelle bij de burgerlijke stand dat zijn echtgenote Antje van der Meulen de dag tevoren het leven had geschonken aan een dochter, Margaretha Geertruida. Hij liet zich als getuige vergezellen door de apotheker Johannes F. H. Kauweling, een bevriende buurtgenoot. Margaretha was in 1876 het 560e kind in Leeuwarden het levenslicht aanschouwde en waarvoor een geboorteakte werd opgemaakt. De stad telde op 1 januari van dat jaar 27.085 inwoners. Vader Zelle was fabrikant van en winkelier in hoeden en petten en leverde onder meer aan de plaatselijke Schutterij en het garnizoen. Hij woonde in het pand Kelders 33, dat destijds de naam 'Magazijn de Klok' droeg.

Adam Zelle, zelf ook op dit adres geboren, nam in 1868 de zaak over van zijn vader Cornelis, die er in 1839 een pettenzaak was begonnen. Het ging Adam voor de wind zo blijkt uit het belastingkohier van 1877. Zijn jaarinkomen werd geschat op f 3500,-, waarmee hij ruimschoots tot de klasse van de hogere middenstand kon worden gerekend. Als gevolg van gelukkige speculaties raakte Adam dusdanig gefortuneerd, dat hij het nu nog altijd imposante hoekhuis Grote Kerkstraat 28 (thans onderkomen van het Frysk Letterkundich Museum en Dokumintaasjesintrum) kon kopen. Het gezin bestond toen uit negen personen, inclusief personeel.

Grootverbruik

Margaretha was de eerstgeborene uit het huwelijk tussen Adam Zelle en apothekersdochter Antje van der Meulen, dat op 14 juni 1874 was gesloten. Er zouden nog drie kinderen worden geboren, allen van het mannelijk geslacht. In 1878 Johannes Hendrikus, roepnaam Hannes, en in november 1880 de tweeling Arie Anne en Cornelis Coenraad. Het gezin Zelle was in 1880 dus compleet, en in dat zesde huwelijksjaar had de vijfde dienstbode reeds de vierde opgevolgd. Uit de wijkregisters blijkt dat Antje het fysiek toen niet meer zo goed aankon. Een dienstbode, tevens min voor het zogen van de tweeling, werd in augustus 1881 in dienst genomen. Een jaar later werd er ook nog een aparte kinderjuffrouw aangetrokken. Het zal vooral haar taak zijn geweest de zesjarige Margaretha en de vierjarige Hannes op te vangen. Gedurende de ruim vijftien jaar van het huwelijk van Adam en Antje blijkt hun gezin het respectabele aantal van zeventien dienstbodes, inclusief de min en de kinderjuffrouw, te hebben versleten. De langste is tweeënhalf jaar, de kortste nog geen vijf maanden in dienst geweest. Het doet toch vermoeden dat men niet zo goed met het personeel omging.

*Margaretha Geertruida Zelle, in 1914
geschilderd door Piet van der Hem*

Verwaand

In september 1882 ging Margaretha naar de Gemeenteschool nr. 3, beter bekend als het Hofschooltje aan het Raadhuisplein, waar kinderen van de 'betere stand' onderwijs genoten. Lezen, rekenen, schrijven en de eerste beginnende van de Franse taal werden Margaretha bijgebracht door Hielkje Buijs, het Hoofd der School. bijgebracht. Onder haar invloed kwam het wilskrachtig handschrift van Margaretha tot stand. Een bekende klasgenote van Margaretha was Corrie Blok Wybrandi, jarenlang lid van de Leeuwarder Gemeenteraad voor de Vrijzinnige Democratische Bond en later wethouder van Onderwijszaken. Ook Corrie Huber, de latere echtgenote van de Leeuwarder burgemeester Jonkheer Julius Mathijs van Beyma, zat bij Margaretha in de klas. Dankzij de beide Corrie's weten wij dat Margaretha graag opviel bij haar klasgenootjes. Net als haar vader, die in Leeuwarden de bijnaam 'de baron' droeg, had ze nogal wat verbeelding. Ze vertelde de meest fantastische verhalen en tegenstrijdige uitlatingen, waarmee ze haar toehoorders in opperste verwarring bracht. In de loop der jaren werden de verhalen steeds mooier. Zo beweerde Margaretha dat ze uit een adellijke familie stamde en was geboren op een kasteel. Nadat ze de klassen van juffrouw Buys had doorlopen, ging Margaretha in september 1890 op veertienjarige leeftijd naar de Middelbare Meisjes School in de Grote Kerkstraat, pal tegenover het Prinsessehof. Uit deze periode bleef een schoolrapport bewaard, waaruit blijkt dat Margaretha geen gemakkelijke leerlinge was. Herhaaldelijk kreeg ze een niet zo positieve aantekening voor orde en gedrag. Desondanks boekte ze in het algemeen redelijke resultaten, waarbij de cijfers voor zingen en gymnastiek er met kop en schouders boven uitstaken. Maar Margaretha had kennelijk andere zaken aan haar hoofd, want de resultaten in het derde semester waren zo slecht dat ze de MMS niet heeft afgemaakt. Misschien waren de moeilijke omstandigheden thuis hiervan de oorzaak, want op het schoolrapport staat de aantekening: 'Is kennelijk vertrokken!'

Tragedie

Vanaf 1889 ging het bergafwaarts in het gezin. In de eerste plaats ging vader Adam als gevolg van ongelukkige aandelenspeculaties in 1889 failliet.

In de eerste berichten over de executie van Mata Hari ging men er nog van uit dat ze werd begraven (Uit: Aukje Mulder, Mata Hari. Het Mysterie)

Daarnaast liep het huwelijk tussen Antje en Adam op de klippen. In september 1890 werd een scheiding tussen tafel en bed uitgesproken. Het kwam overigens niet tot een officiële scheiding. Adam vertrok in maart 1891 definitief naar Amsterdam waar hij zijn brood als handelsreiziger verdiende. Vanwege de gedwongen verkoop van het huis in de Grote Kerkstraat verhuisde het gezin Zelle in juli 1889 naar de Willemskade 30, waar ze een bovenetage betrok. Daarmee verdween het maatschappelijk aanzien van de Zelle's nagenoeg helemaal. Tot overmaat van ramp overleed moeder Antje op 9 mei 1891 aan tuberculose waardoor het gezin verder uiteenviel. Vader Adam bracht zijn dochter en oudste zoon onder bij verschillende familieleden en nam de tweeling weer zelf onder zijn hoede. Kennelijk voldeed dit Margaretha niet want een half jaar later, op 12 november 1891, verhuisde zij al naar Leiden.

Avontuur

Vanuit Leiden vertrok ze naar Den Haag waar ze opnieuw bij familie van haar vader introk. Behalve een plek voor zichzelf wilde ze echter avontuur. Ze ging op zoek ging naar een man. Via een kennismakingsadvertentie raakte ze in contact met de toen 38-jarige KNIL-officier Rudolph Mac Leod. Hij was onder de indruk van haar zelfbewuste houding en opvallende uiter-

lijk en zij van zijn uniform. De zaak was gauw beklonken. Op 11 juli 1895, vier maanden na hun eerste ontmoeting, vond de huwelijksvoltrekking plaats. Margaretha was slechts achttien jaar. Toen het verlof van Mac Leod afliep, vertrok het jonge gezin, inmiddels uitgebreid met een zoon Norman John, naar de Oost. Daar kon Margaretha het leven leiden dat haar op het lijf geschreven was. Een eigen huis met bedienden, veel feesten en partijen en volop aandacht van mannen. Maar echt gelukkig werd ze niet in Indië. Het overlijden van haar zoon en de steeds vaker escalerende ruzies met haar man deden haar hevig terug verlangen naar Nederland. Uiteindelijk liet het gezin met dochter Louise Jeanne in 1902 Indië achter zich en vestigde zich in Amsterdam. Deze 'lijmpoging' mislukte. Al na enkele maanden liep het huwelijk definitief op de klippen en werd de scheiding uitgesproken.

Femme fatale

In 1903 raakte Margaretha helemaal in de ban van de lichtstad Parijs. Aanvankelijk probeerde ze geld te verdienen als schildersmodel en paardrijdster in een circus, maar zonder veel succes. In 1905 wist ze als danseres wel groot succes te boeken. Daarbij kwamen haar fantasie en Indische verleden goed van pas. Ze bedacht bewegingen en passen die Oosters aandeden en hulde zich in

exotische kleding, sluiers en sierraden. Als Mata Hari, Maleis voor 'oog van de dag', werd ze al gauw een begrip. Dat ze aan het einde van haar shows nage-noeg naakt op het toneel stond zal zeker hebben bijgedragen tot het succes. De daarop volgende jaren toerde ze door Europa, terwijl ze talloze vluchtige en min of meer serieuze relaties had. In het najaar van 1914 verbleef Margaretha tijdelijk in Amsterdam. Hier trof ze een andere bekende 'Fries om útens', de schilder Piet van der Hem. Deze gevierde schilder, geboren te Wirdum in 1885, maakte toen een serie portretten van zijn stadgenote. Er ontstond een vriendschap waar nooit het fijne van bekend is geworden. In hun gesprekken werd het onderwerp Leeuwarden naar het schijnt altijd zorgvuldig vermeden. Latere speculaties over hun relatie vergrooten de mythe van Mata Hari als 'fatale minnares' eens te meer.

Mythe

Zoals ze altijd gewend was te doen, bleef Margaretha ook gedurende de eerste jaren van de Grote Oorlog (WO-I) contacten onderhouden met officieren van de verschillende oorlogvoerende legers. De omgang met veel mannen was voor haar aanvankelijk nog steeds een spel. Maar in 1916 'beging ze een fatale fout: ze ging in zee met de Franse Inlichtingendienst. Hoewel ze officieel voor de Fransen werkte had ze buiten hen om contacten met Duitse diplomaten. Ze verspeelde het vertrouwen van alle partijen, die haar als een spionne beschouwden. Door haar naïviteit, verschillende misverstanden en de behoefte van de Fransen aan een zondebok werd ze na maandenlang verhoor op 25 juli 1917 ter dood veroordeeld. De executie die hier later op volgde was bedoeld om de wonden van de natie te helen. De mythe dat zij tientallen machtige mannen had verleid, van officieren tot hooggeplaatste politici, kon ongestoord en onweersproken blijven bestaan. Mata Hari eindigde op de snijtafel van een Parijs' ziekenhuis waar haar lichaam ten behoeve van de wetenschap werd ontleed. Kort na haar executie op 15 oktober 1917 maakte de maire (burgemeester) van Vincennes (Frankrijk) een akte van overlijden op en stuurde een kopie hiervan ter kennisname naar de geboorteplaats van de overledene. Dit officieel schrijven, op voor-

Margaretha Geertruida Zelle, in 1914 geschilderd door Piet van der Hem

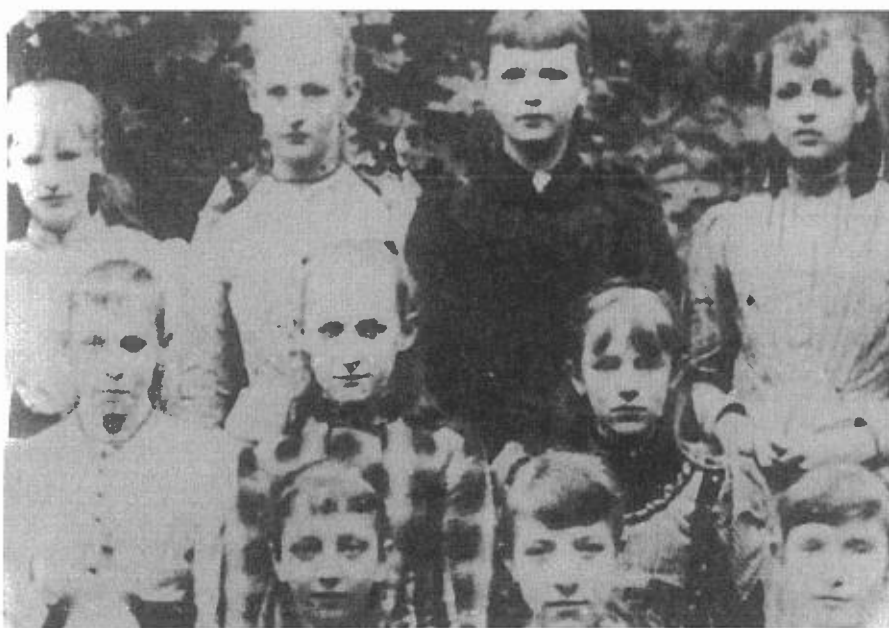
en achterzijde versierd met talloze stempels van officiële instanties, ontving de ambtenaar van de Burgelijke Stand in Leeuwarden pas in het najaar van 1919. Mochten er al speculaties geweest zijn omtrent de terugkeer van haar geboortestad, Leeuwarden wist nu formeel dat Margaretha Geertruida Zelle nooit meer zou terugkeren.

Stad van Mata Hari

Na haar dood ontstond al spoedig een legende die zijn weerga niet kent. De mythevorming, het mengsel van erotiek, spanning, drama en haar mogelijke onschuld, bleek en blijkt een onuit-

puttelijke inspiratiebron te zijn voor romanschrijvers en filmmakers. Inmiddels zijn er duizenden publicaties in tientallen talen verschenen en wordt Mata Hari momenteel zelfs beschouwd als de bekendste Friezin aller tijden. Ook Leeuwarden maakt graag gebruik van de wereldwijde mythevorming rondom Mata Hari. Sinds 1975 staat een beeldje van een dansende Mata Hari in de buurt van haar geboortehuis op de Kelders. In het Fries Museum is een permanente expositie over haar leven opgesteld. Bovendien zijn er plannen voor een promotiecampagne over Leeuwarden als 'stad van Mata Hari'. Het ontbreekt tot nu toe aan een Mata Haristraat of Mata Hariplein. Wie weet komt het er nog een keer van.

Wim van Driel en Klaas Zandberg zijn beiden werkzaam op het Gemeentearchief Leeuwarden.

Klasfoto van de Middelbare Meisjes School, schooljaar 1890-1891 met geheel rechts staande Greetje Zelle

Titus Brandsma (1881-1942)

It Roomske hert fan Fryslân

Harm Oldenhof

By it begjin fan de tweintichste ieu hie Anno Sjoerd Brandsma al in stik libben efter de rêch: sa'n tûzen wike. It earste stik wie de bernetiid yn in Roomske húshâlding op Oegekleaster by Boalsert. Dat betsjutte gjin isolemint by de kowesturten: heit siet yn 'e polityk en spile fleurich piano, der wie rom tiid foar húslik gebed en tsjerkegong, en de bern makken har loopkes nei skoalle. Anne blykte in heldere opmerker te wêzen en koe goed neitinke. It Frysk wie gebrûkstaal, mar hie gjin eigen wearde.

Leartiid

Alve jier âld, yn septimber 1892, is Anne Brandsma mei in tal Boalserter jonges ôfreizge nei Megen oan 'e Maas om op 'e Latynske skoalle de nedige talekenis foar de prysterstúdzje op te dwaan. Foar de echte oplieding keas er nei seis jier it kleaster fan de Karmeliten yn Boxmeer. Dêr learde er it kleasterlibben, it deistich ritme fan misse en psalmgebeden, it jin skikken nei oaren. Hy learde ek him te ferdjipjen yn de leafdebân tusken God en minsken. It nije libben brocht in nije namme mei: Titus. It wie de namme fan syn eigen heit, en

ek dy fan in learling fan de apostel Paulus. Nei de filosofy en teology fan 'e oplieding, en nei syn prysterwijing, mocht er trije jier (1906-1909) yn Rome de filosofy fierder bestudearje. Bûten de eigentlike stúdzje hie de jonge muonts ek oare dingen by de ein. Hy makke Nederlânske fertalingen út de skriven fan Teresa fan Avila; in boekje dêrmei ferskynde al yn 1901. Hy skreau yn Nederlân en yn Rome artikels foar tydskriften. Sûnder tebeksetten gyng it allegear net, hy hie in swakke konstitúsje en wie in kearman-nich wikenlang slim siik.

Titus yn it habyt fan 'e Karmeliten
(foto: Nederlands Carmelitaans Instituut, Boxmeer)

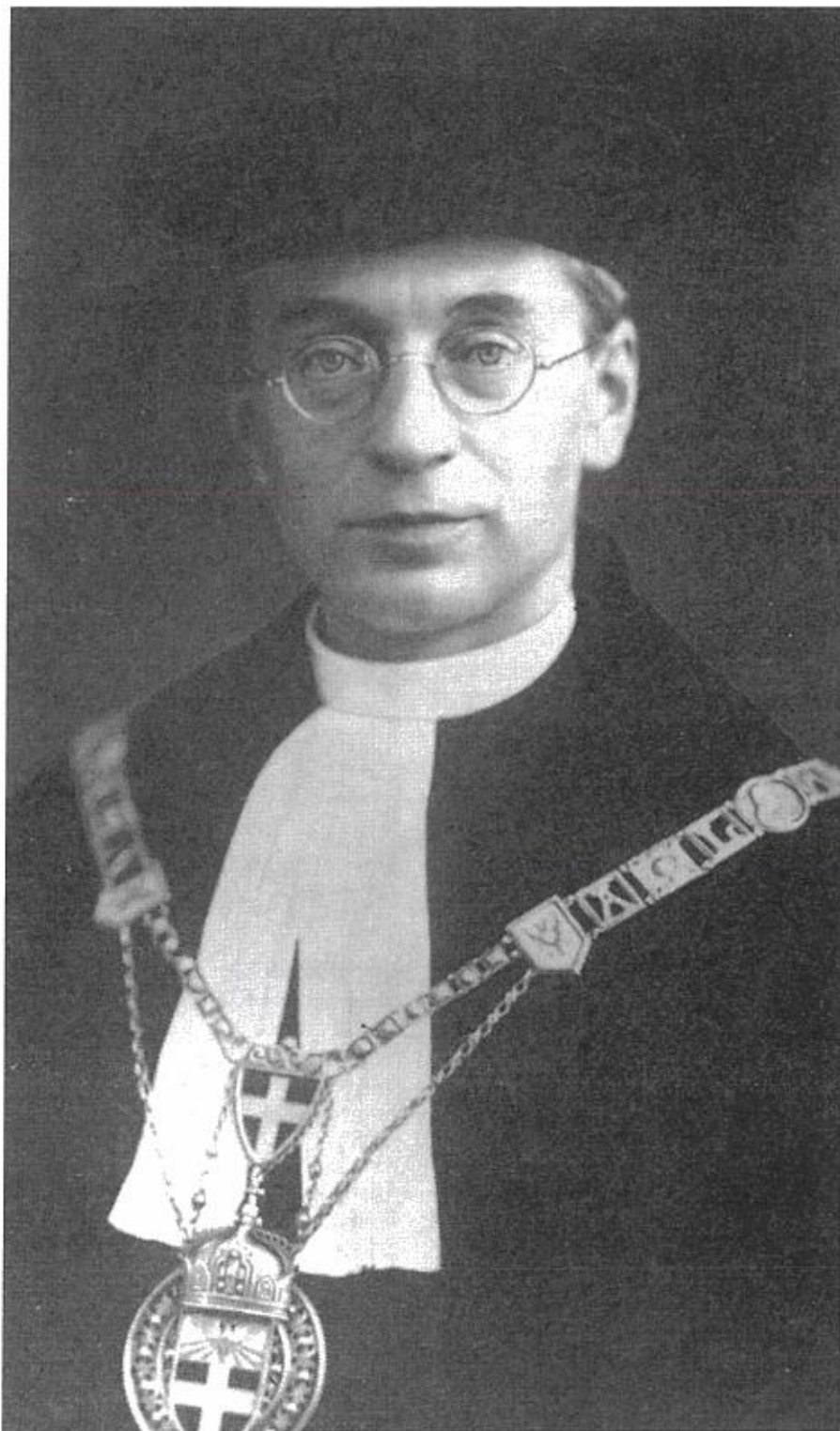
In famylje-gearwêzen op 'e pleats oan 'e Snitserdyk yn 1924: mem Tsjitske Brandsma-Postma, pater Titus Brandsma, Gatske de Boer-Brandsma en har dochter Trees Hettinga-de Boer
(foto: Documentatiecentrum voor R.K. Friesland, Wytgaard)

Learmaster

Nei syn promoasje moat Titus yn Oss de opdiene wittenskip oan 'e jongerein fan 'e oarder, de prysterstudinten, oerdrage. Dêrnjonken wurket er mei oare Karmeliten oan in Nederlânske útjefte fan alle wurken fan Teresa (dêr't jierren mei hinnegeane). Hy skriuwt foar tydskriften fan bûten en foar it eigen blêd *Carmelrozen*. Hy sit gauris yn it bestjoer fan de oarders-provinsje yn Nederlân. Bûtendat ûntfermet er him sûnt maart 1919 as haadredakteur oer it fertutearze krantsje *De Stad Oss*. Mar it lichem kin alles net ferneare en hy moat wer in skoft op bêd.

Heechlearaar

Yn 1923 wurdt Titus útkeazen om as professor de universiteit fan Nijmegen mei op gleeed te helpen. Syn opdracht is in grut stik fan de filosofy en ek de skiednis fan it from tinken en libjen, bynammen yn 'e Nederlannen. Foar dy skiednis garret er materiaal út âlde hânskriften en foar foto's fan dy teksten biddelt er it nedige jild byinoar. In part derfan fertsjinnjet er sels troch artikels deroer foar de krante te skriu-

Professor Brandsma as rector magnificus (foto: Nederlands Carmelitaans Instituut, Boxmeer)

wen. Dêrby giet it oare troch: taken foar de oarder en de soarch foar minsken dy't yn 'e lytse loege sitte. De bûte-wrâld draacht soms in nije taak oan, sa beneamt de aartsbiskop de eardere kranteman ta geastlik riedsman fan de katolike sjoernalisteferiening. Tsjin sokke opdrachten hat Titus gjin fer-

war, mar oarsom kin ek suver nimmen him wat wegerje. As rektor yn it stúdzje-jier 1932/33 hâldt er syn diêrede ûnder de titel 'Het Godsbegrip' oer wat him bysûnder beweecht: 'het raadsel dat de zich ontwikkelende mens zich in zo groten getale afkeert van God.' Hy besiket ek in útwei te bieden.

By de thúsbasis

It moat jin nij dwaan, dat Titus by syn wurk de bân mei thúsoanhâlde koe. Dêr stapt er as útfanhûzer alle dagen nei Boalsert om by de susters de misse op te dragen.

It bliuwt net by de famylje allinne. Yn 1917 slút er him oan by in ploechje (Jouke van der Wey, Johannes Rypma), dat in Roomsk Frysk Boun tariedt; by de oprjochting wurdt er skriuwer. Mei it fersprate ledebestân socht de nije feriening bining yn in ledeblêd ûnder de namme *For Roomsk Fryslân*. Pater Titus leveret foar it earste nûmer in útkomst fan eigen ûndersyk: de Marijeferearing yn midsieusk Fryslân. Hy wit ek dat it sjongen minsken ferbinne kin en sa dichtet er de tekst fan in liet 'Fryslân', der't in oare Bûtenfries, J.G. van Balen te Amsterdam, de muzyk foar skriuwt. Mar it ideaal rikte heger as de praktyk tastie: it bledsje moat ophâlde, opheffing driget. De wat jongere Arjen Witteveen wit dat te kearen en nimt yn 1925 ek it skriuwerskip fan Titus oer.

Titus sjocht net inkeld binnen it eigen fermidden. Sa pleitet er foar oansluting fan it R.F.B. by it 'Boun fan Frysknasjonale Selskippen', dat lykwols net fan 'e grûn komt. Hy helpt in protestant by it ferfryskjen fan de *Neifolging* fan Thomas fan Kempen en docht war

Titus Brandsma yn Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort (tekening fan John Dons út Utert, letter deasketten; de tekening is troch Ds J.A.C. Bleeker, in Dokkumer, ta it kamp út slûke. Foto: Nederlands Carmelitaans Instituut, Boxmeer)

om it wurk útjûn te krijen. Titus stapt yn in feriening foar heger ûnderwiis yn it Frysk en komt sa yn de Provinsiale Underwiisrie.

Dokkum

Yn 'e jierren '20 komt in úthoeke fan Roomsk Fryslân yn 't sicht: Dokkum. De tradysje wiisde dêr in dobbe bûten de stêd oan as it plak dêr't nei de dea fan Bonifatius wetter opwelle wie. Titus wit prysters fan Frysk komôf yn 1924 op beafeart nei Dokkum te krijen. Der komt in bruorskip ta eare fan de âlde Kristuspreker ta stân en dy wit it lân mei de dobbe te keapjen. Dêrhinne tsjocht yn 1926 in breed opsette beafeart mei Nederlânske en Dútske biskoppen derby. Titus hâldt in rede yn it Frysk en freget dêryn de oanwêzigen in belidenis fan har leauwe ôf. Oer dy dei ferskynt in *Sint Bonifatiusboek*, mei as redakteur professor Brandsma. De bruorskip set yn de folgjende jierren it stik greide om yn in prosessypark mei in kapelle.

Foar skoalle en wittenskip

Roomske aksje kearde it meidwaan oan algemiene dingen net op. De Underwiisrie berikte yn 1937, dat de wet in bytsje omtinken fan de legere skoalle oan 'een streektaal in levend gebruik' tastie - net as ferplichting, inkeld as mooglikheid. Titus hat dêr hiel wat besiken op it ministearje fan ûnderwiis foar brocht, hy koe dêr kopstikken. Yn itselde jier kaam út Fryslân in lûd dat by Titus' eigen ûndersyk paste. De Ljouwerter Anton Rohling kaam mei it plan in feriening 'Frisia Catholica' op te rjochtsjen, mei as doel omtinken foar it katolyk ferline fan de provinsje. Titus wie der earst net foar en seach ynearsten mear yn gruttere histoaryske ferbannen lykas it 'Friesch Genootschap'. Lykwols naam er by de oprjochting it foarsitterskip op him. Hy makke in opset fan it wurk en berikte dat it katolike deiblêd *Ons Noorden* romte foar artikels bea. Fan in rige boekjes skreau er it earste: *Herinneringen aan Sint Willibrord in Friesland*. Ek op gearkomsten en ekskurzys joech er syn bydrage. Al earder hie Titus in skets foar in Fryske Akademy fan Wittenskippen opset: in ferbân fan in beheind tal Fryksinnige wittenskipsminken. Hy krige de Underwiisrie mei en ek de studinten. Bibletekariis Wumkes wie lykwols foar in bredere opset, sadat elts him derby jaan koe. Titus hat dêrop syn eardere útstel loslitten. Sels droech er al gau in stúdzje oer pater Brugman yn Fryslân by.

Op lânlik mêd wit er yn 1936 troch syn persoanlike ynfloed en ynspanning it útiendriuwen fan de R.K.S.P. en R.K. Volkspartij foar te kommen en de katolike arbeiders binnen de boat te hâlden.

Besettingstiid

Nei de 10de maaie 1940 lieten de besetters earst gâns dingen gewoan trochgean. Titus besocht dat ek, mar maatregels út Den Haach om kleasterlju en oare geastliken yn it ûnderwiis efterút te setten brochten him ta in stille tsjinaksje. By de oergong fan 1941 op '42 wurdt de tsjinstelling skerp: as geastlik riedsman fan de krantelju oardielet Titus dat in krante dy't him katolyk

neamt, gjin reklame foar it nasjonaal-sosjalisme meitsje kin. Aartsbiskop De Jong tinkt der ek sa oer. Op âldjiersdei skriuwt Titus oan de redaksjes in brief, dat er yn de earste dagen fan it nije jier sels rûnbringt. As soks by de besetter bekend wurdt, beslút dy om pater Brandsma op te pakken en nei in konsintraasjekamp te stjoeren. De 19e jannewaris 1942 helje twa 'hearen' Titus út syn kleaster yn Nijmegen. Syn earste ferbliuw, de finzenis yn Scheveningen, hat noch wat minskliks: sa mei/moat er foar in S.S.-ofsier syn prinsipes op papier sette. Fia kamp Amersfoort en de finzenis yn Kleef komt er op 19 juny yn kamp Dachau oan. Dat wie doe in oarde fol ferskrikking. Titus giet hurd efterút, nei fjouwer wike wurdt er nei de sike-ôfdieling brocht. Dêr makket op 26 july 1942 in spuitsje in ein oan syn libben.

Harm Oldenhof is histoarikus op It Hearrenfean

Buste fan Titus Brandsma yn Boalsert (foto: Klazien Schroor)

S. Hepkema (1884-1963)

'Wêr't men net komt, wurdt jin de kop net karde'

Klaas Jansma

In de eerste twintig jaren van zijn leven wees weinig erop dat Sietse Hepkema over de talenten beschikte om de natuurlijke grenzen van Friesland en zijn boerenstand te doorbreken. Mede dankzij hem weet een na-oorlogse generatie Friezen wat grote industrie is, is de naam 'Friesland' internationaal ver aan zijn topografische betekenis ontstegen en wappert de Friese vlag tot in onze dagen via wikkel en etiket in vier van de vijf werelddelen. Geboren in 1884 op een boerenbedrijf in Langweer groeide hij op in Wyckel, waar zijn ouders in 1886 de hoeve 'Zorgvliet' hadden betrokken. De schoolcarrière van de jonge Sietse liep vast op de HBS in Sneek, die hij wegens ziekte niet kon afmaken. Een tussenjaar op de boerderij bood nog minder perspectief op de toekomst, zodat een opleiding aan de nog in aanbouw verkerende nieuwe Zuivelschool in Bolsward feitelijk een noodoplossing was.

Op 23-jarige leeftijd, beschikte hij over het getuigschrift voor de verplichte technische vakken en Franse, Duitse en Engelse handelscorrespondentie. Dat was goed genoeg om met een inkomen van een tientje per week assistent van de Balkster directeur N. Kuperus te worden.

Turks avontuur

Dit kwam kennelijk niet overeen met zijn ambities. Sietse reflecteerde in 1908 op een advertentie waarin de Turkse Sultan Abdoel Hamid II een leraar in tijdelijke dienst vroeg voor bereiding van Hollandse kaas aan zijn hof. Amper begonnen aan het hof te Yildiz-Kiosk trof hem het lot van de hele hofklier: ze werden verjaagd door de Jong-Turken, die de Sultan aan een revolutionaire constitutie ketenden. Meer dan een serie boeiende reportages in het *Nieuwsblad voor Friesland* van zijn oom Jacob Hepkema hield Sietse er niet aan over. Hij werd docent van centrifugisten, boter- en kaasmakers van de Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken in Friesland (BCZF). Die organisatie maakte onder aanvoering van baron Th. M. Th. van Welderen Rengers net een periode van expansie in krachtige dadendrang door. Zo gaf de Bond van uit het Landbouwhuis in Leeuwarden sturing aan discussies over meer of minder wenselijke nieuwe instituten die met name de zuivelcoöperatie konden versterken. Een exportorganisatie behoorde daar zeker toe, een condensfabriek om restproducten door indamping en verduurzaming op waarde te brengen, misschien. De meest voor-
aanstaande Friese boeren stonden aanvankelijk niet te springen om een industriële bestemming van de voor kalvervoeding bij uitstek geschikte ondermelk. Het zou de bloeiende fokkerij

nendrong, veranderde die houding vooral door toedoen van Riemer Vee-man. In 1912 nam de Bond het voortouw tot de oprichting van een 'Coöperatieve Vereeniging tot Bereiding van Melkproducten'. Van de uitgenodigde Groningse en Drentse fabrieken wens-te in 1913 alleen Grijpskerk in het initiatief te delen. Daarmee was het voor meer dan negentig procent een Friese aangelegenheid.

It Condensfabryk

Het probleem dat geen Friese coöperatiedirecteur over de vereiste kennis beschikte, bood een kans aan de inmiddels 29-jarige Hepkema. Van Welderen Rengers verwachtte veel van hem, die al eens over de grens was geweest en zijn talen sprak en schreef. Toen BCZF-secretaris U. Kooistra hem op 22 juli

ondermijnen. Maar toen uit Holland en Groningen de speculatieve, niet-coöperatieve condensindustrie Friesland bin-

Sietse Hepkema was gedurende 37 jaar directeur van de Coöperatieve Condensfabriek 'Friesland' (uit K. Tjepkema, *Dat is 't Kondensfabryk*)

1913 polste voor een directeurschap, zei Sietse Hepkema naar waarheid dat hij van de nieuwe techniek weinig wist. 'Wolle jo it leare?' moet Kooistra hebben gevraagd. Even eenvoudig zou de in oneliners uitblinkende Hepkema hebben geantwoord: 'As jimme it mei my oandoarre, doar ik it mei jimme oan.' Diezelfde dag nog deelde Kooistra het voorlopige bestuur van de nieuwe Vereeniging mee dat ze een kandidaat-directeur konden voordragen aan de oprichtingsvergadering van deelgenoten. Hepkema trad in november in dienst. Het zou, mede door discussies over de vestigingsplaats (Leeuwarden of Sneek of beide) tot 3 maart 1916 duren voor een nieuwe fabriek met dertig deelgenoten aan het Nieuwe Kanaal in Leeuwarden kon beginnen.

Aanloopproblemen

Het typeert de nieuwe directeur dat hij overal naar toe reisde om kennis op te doen. Hij meldde zich zelfs onaangekondigd bij de voordeur van de concurrerende fabriek in Middelstum, waar hij door een even kordate directeur van het erf werd gestuurd. Eén ding werd hem tijdens die excursies duidelijk: voor succesvolle condensfabricage was secuur en hygiënisch gewonnen ondermelk nodig. Toen de fabriek startte was de Eerste Wereldoorlog in volle gang, de effecten van de Eerste Wereldoorlog bleven financieel gezien echter beperkt. Maar in 1920 staken technische problemen de kop op. Er kwamen klachten over bolle blikken als gevolg van gisten-de inhoud uit Engeland, verreweg de grootste afzetmarkt. Hepkema dook zelf de productieruimten in om het lek te vinden. Dat bleken er vele. Even later zocht Hepkema de briesende Engelse afnemers zelf op. 'Want', zei hij toen en later nog vaak: 'wêr't men net komt, wurdt jin de kop net karde.'

Investeren

De winst voor de inmiddels tot 'Condensfabriek Friesland' omgedoopte Leeuwarder onderneming was, dat de crisis bezworen kon worden zonder dat handelscontacten verloren waren gegaan. Hepkema had de betekenis van vertrouwen in kwaliteitsmerken aan den lijve ervaren. Hij zou er tot zijn aftreden in 1951 een vast item van maken. De gestage groei van de CCF in de jaren twintig is te beschouwen als de eerste fase in het directeurschap van Sietse Hepkema. Het wordt gekenmerkt door een voortdurende uitbrei-

COÖP. VEREENIGING
tot bereiding van
MELKPRODUCTEN.
□
Dir. S. Hepkema.
□
Kanaalweg J.Z. 228-230.
□
TELEGRAM-ADRES „PRODUCT“.
□
TELEF. No. 698.
□

H/vdw

Leeuwarden, den 24 April 1917.

AAN DE COÖPERATIEVE ZUIVELBANK

AL HIER

COÖPERATIEVE CONDENSFABRIEK „FRIESLAND“
TELEGRAM-ADRES: PRODUCT
TELEFON. INT. 605
CODES: BENTLEY & A.B.C. 5th & 6th EDITION.

DIRECTEUR S. HEPKEMA

KASSEN: ALLE COÖPERATIEVE ZUIVELBANK
LEEWARDEN.
POSTCHEQUE- & GIRODIENST N° 50226.

LEEWARDEN (HOLLAND), 24 April, 1917.
KANAALWEG 228-230

COÖPERATIEVE VEREENIGING TOT BEREIDING VAN MELKPRODUCTEN
KORTHEIDSHALVE:

COÖPERATIEVE CONDENSFABRIEK „FRIESLAND“
DIRECTEUR S. HEPKEMA

COÖPERATIE VAN 45 COÖPERATIEVE STOOMZUIVELFABRIEKEN
VERWERKENDE TEGEKEN JAARLIJKE ONGEVEER 300 MILJOEN K.M.E.K.

Leeuwarden, 18 Juli 1927.

NEDERLAND
KANAALWEG 228-230

LEEWARDEN.

ding van productie, activiteiten, personeel en faciliteiten. Die expansie in een al redelijk drukke markt riep weerstanden op bij de concurrentie. De CCF werd beschuldigd, aangeklaagd wegens prijsdumping, en dan weer gepaaid. Maar Hepkema bleef er even nuchter onder als bij de aanvallen op zijn strategie op eigen erf, die te kostbaar, te riskant en te hoog gegrepen zou zijn. Zeker, hij gunde de deelgenoten-leveranciers een bescheiden aandeel in de winst en een redelijke vergoeding voor geleverde ondermelk. Maar toen de C.Z. Akkrum in 1927 voor toetreding de ervaringen van col-

lega's peilde, hoorde haar bestuur naast waarderende woorden kritiek: 'Het was een zwak van den heer Hepkema om de winst, welke er gemaakt werd, steeds te benutten voor het doen van groote vertimmeringen en het vormen van reuze-reserves.' Als Hepkema echt zijn zin had gekregen, waren de kleinste fabrieken tot melkstation gedegradeerd en had de Bond een volwaardig centraal laboratorium voor de hele Friese zuivel ingericht.

Nieuwe markten

De tweede fase brak vrij abrupt aan na de beurskrach van 1929, waar in 1930 al

moelijkheden in de afzet op Engeland op volgden. Anders dan veel lotgenoten koos Hepkema niet voor een defensieve reactie. In plaats van te bezuinigen, zette hij een offensief in, daarbij geholpen door de eminente joodse scheikundige dr J.S. Kadt, die in 1929 hoofd van zijn researchlaboratorium was geworden. Dat er nieuwe markten te veroveren waren ontdekte hij tijdens een lange reis naar Nederlandsch-Indië in 1930.

Koffiemelk

Hepkema waarschuwde boeren voor gemakkelijke zelfgenoegzaamheid bij het beoordelen van concurrerende industriële alternatieven voor zuivelproducten, zoals de margarine. De Hollandse kaas was geen uniek, niet na te maken product, zoals sommigen zichzelf en anderen wijsmaakten. En de boeren moesten niet klagen. 'Men spreekt van het internationale margarine-kapitaal, en voelt zich klein en machteloos, maar vergeet, dat alleen al de 600 coöperatie-

ve zuivelfabrieken van Nederland een geheel zouden kunnen vormen, vergelijkbaar met de grootste wereldconcerns.' Zo praatte hij ze zelfs in de magerste jaren 1933-1934 geld uit de zak voor weer nieuwe investeringen en nog grotere commerciële inspanningen. Kadt en zijn mensen benutten die mogelijkheden, waardoor nieuwe producten de markt veroverden zoals ongesuikerde geëvaporeerde melk (koffiemelk), nieuwe kindervoeding, farine lactée, die de basis zou vormen van het later zo succesvolle Frislac, chocolademelk in blik voor de tropen en ijsmix voor de Nederlandse markt. Ook werd gepoogd 'kunstwol' uit caseïne te produceren.

Eagen iepen, gulp ticht

Het gevolg van al deze actie was dat het verlies op de Engelse markt ruimschoots werd gecompenseerd door marktpenetratie ten koste van vooral Nestlé in Afrika en het Midden-

Oosten. Ook volle melk kon nu een aan kaas concurrerende opbrengst opleveren. Dat was dubbel voordeel, want met deze alternatieve aanwending werd de overvolle kaasmarkt ontlast. Voor zijn aziatische avonturen kreeg hij in 1934 hulp van A.A. (Dries) Bouwes, voor wie geen avontuur te gewaagd, geen ontbering te groot en geen reis te ver was. Hij kreeg voor zijn missie in Tanger als eerste instructie van Hepkema mee: 'de eagen iepen en de gulp ticht'. Zulke mensen werden zijn referentiekader. In die tijd had hij het wel eens moeilijk om knorrende fabrieksdirecteuren die een halve cent meer eisten, serieus te woord te staan.

Geen mogelijkheden

Hoe het ietwat benauwde Friese klimaat van die dagen hem kon teleurstellen, blijkt uit de afloop van een van zijn weinige uitstapjes in de provinciale politiek. In 1934 had het Departement Groningen van de Nederlandse Maatschappij voor Nijverheid en Handel een bijeenkomst belegd met de Commissarissen van de Koningin van de drie noordelijke provincies, de Kamers van Koophandel en de collega-Departementen. De econoom professor Van Os bepleitte bij die gelegenheid de stichting van een Noord-Nederlandse Nijverheidsorganisatie om de crisis te bestrijden door verbetering en oprichting van industrieën. De GS-colleges van Groningen en Drenthe werkten in 1935 mee aan de oprichting van een Noordelijke Economische-Technologische Organisatie (NETO), Friesland haakte af. Want, vermeldde het preadvies van GS, er bestonden in dit gewest geen economisch-technologische mogelijkheden. Die conclusie accepteerde de Friese Kamer van Koophandel, waar Hepkema sinds 1 januari 1924 lid van was, uiteraard niet. Zij stelde een permanente Economisch-Technologische Commissie voor Friesland in, waarin Hepkema een van de tien leden was. Dat werd geen succes. Een van de speerpunten, inschakeling van dorpsmeden bij de productie van landbouwmachines, strandde op ongeloof en pessimisme. Friesland miste op een enkele uitzondering na (Miedema, Winsum) die slag compleet. Dit zal er wel toe hebben bijgedragen dat Hepkema zich nog gedrevener dan tevoren op voortzetting van de zo succesvolle groei en vernieuwing bij zijn eigen onderneming stortte.

Het laden van gesuikerde condens aan de loswal van de CCF in de jaren twintig (uit K. Tjepkema, Dat is 't Kondensfabryk)

Doe het met Friesche Vlag!

„Friesche Vlag” Koffiemelk vervangt room in de koffie en is voor keukengebruik ideaal bij het binden van sauzen, soepen of het maken van vlaas, puddingen enz.

Gerechten met „Friesche Vlag” bereid winnen aan smaak en voedingswaarde.

„FRIESCHE VLAG” KOFFIEMELK heeft een hoog vet en eiwitgehalte en is gegarandeerd onbeperkt duurzaam.

kent u reeds:

„FRIESCHE VLAG” Chocolademelk.
„FRIESCHE VLAG”
Gesuikerde, gecondenseerde volle melk.
„FRISIAN FLAG”
Gesuikerde, gecondenseerde tapmelk.
(de eenigste tapmelk met een vitamine A - gehalte gelijk aan dat van verse, volle melk.)

COÖP. CONDENSFABRIEK "FRIESLAND" / LEEUWARDEN

Nog altijd een ijzersterk merk. Advertentie uit 1940.

Vervreemding

Hoewel ze op de nabetaling bekrompen werden, putten de zuivelbestuurders zich in 1938 uit in waardering voor hun jubilerende directeur bij de 25-jarige industrie. Hij werd benoemd tot Officier in de Orde van Oranje Nassau. Rengers zei bij die gelegenheid: 'De Condens en Hepkema zijn één. Hij is de man die het bedrijf van het eerste uur af heeft bestuurd en tot bloei heeft gebracht. Met onvolprezen ijver, toewijding en kunde, met bree-

den blik op de eischen en de mogelijkheden van het bedrijf heeft hij dit tot één der grootsten in zijn soort opgebouwd, welks producten over de gehele wereld worden verspreid'. Maar het was niet louter winst. De afstand tussen Hepkema en zijn ondergeschikten was gegroeid zo bleek bij de receptie. Van de meesten die hem kwamen feliciteren kende hij de naam niet. In die afstand kon hij ook bokkig zijn. Eens stapte hij het Researchlab binnen met zijn overjas open en de duimen achter het vest, keek zonder een groet

uit te spreken naar de drie medewerkers die op de fijnweegschaal rustig stoffen afwogen, en stelde vast: 'hier gebeurt ook niks. Er kan wel één uit'.

Continuïteit

Tijdens de moeilijke oorlogsjaren wist Hepkema 175 mensen op de loonlijst te houden. In het laatste jaar van de oorlog speelde de CCF nog een rol in de voedselvoorziening. Het voordeel van dat arbeidspotentieel bleek kort na de oorlog, toen de CCF met de onderhouden internationale contacten en even later de Marshallhulp weer volop kon gaan draaien. Met het oog op de herstelwerkzaamheden bleef Hepkema tot 1 januari 1951 aan. Zijn opvolgers gingen door op de ingeslagen weg van expansie en productontwikkeling.

Klaas Jansma is journalist en publicist en directeur van Persbureau Noord Nederland (PENN).

Hans Henricus Schotanus à Steringa Idzerda (1885-1944)

Friese ingenieur startte eerste radio-omroep

Harm Nijboer

Op 6 november 1919 om acht uur 's avonds begon de twintigste eeuw. Vanuit een studio in de Haagse Beukstraat stuurde de Friese ingenieur Hans Henricus Schotanus à Steringa Idzerda de vrolijke klanken van de parademars 'Turf in je ransel' de ether in. Onder de roepnaam PCGG (Pracht Concerten Gratis Gegeven) was de eerste reguliere radio-omroep ter wereld van start gegaan. Dat Idzerda hiermee een succesformule te pakken had, zal duidelijk zijn. Omroepen behoren tegenwoordig immers overal ter wereld tot de centrale instellingen van de samenleving. Revoluties en staatsgrepen vinden in en rond de omroepstudio's plaats en diezelfde studio's worden in oorlogstijd tot de belangrijkste strategische doelen gerekend.

Ondernemersbloed

Dat radio en televisie zoveel invloed zouden krijgen, kon aan het begin van de twintigste eeuw nog niemand echt voorzien, ook radiopionier Idzerda niet. Hoewel het deze in Weidum geboren dokterszoon beslist niet aan visie ontbrak, werd hij vooral gedreven door zijn liefde voor de techniek en de radiotechniek in het bijzonder. Met die radiotechniek had hij tijdens zijn studie in Berlijn kennis gemaakt. Zich niet storend aan regels en verboden deed hij daar in het universiteitslaboratorium allerhande radio-experimenten.

Meermalen dreigde hij daardoor in conflict te komen met de autoriteiten, maar, zo verhaalde hij later, 'tegen den tijd dat er onderzoek werd ingesteld, legden wij eenige goede Hollandsche sigaren neer en verdwenen. Zowel de sigaren als het onderzoek gingen in rook op'. Terug in Nederland merkte Idzerda dat er hier nog maar weinig belangstelling voor radiotechniek bestond en het duurde dan ook even voordat hij op dat gebied werk kon vinden. Kort voor de Eerste Wereldoorlog kreeg hij echter van het leger de opdracht een draagbare kristalont-

vanger te ontwerpen. De radiotechnische carrière van Idzerda kwam nu pas goed op gang. Door het uitbreken van de oorlog ontstond er bij de strijdkrachten een steeds grotere behoefte aan goede radioapparatuur. Om op deze vraag in te springen had Idzerda in 1915 het radiotechnisch bureau Wireless opgericht. Weliswaar wenste hij zich ook op de civiele markt te richten, maar dat werd in het begin ernstig bemoeilijkt door de oorlogsomstandigheden. Het eerste grote succes op dat gebied kwam in 1918 toen Philips een door Idzerda ontwikkelde radiolamp in productie nam, de Philips-Ideezet. Daarvoor had hij flink moeten lobbyen, want de 'heeren Philips', zoals hij ze noemde, zagen aanvankelijk weinig toekomstperspectief in de radiotechniek. In maart 1919 gaven Idzerda en Philips op de jaarbeurs te Utrecht niettemin een gezamenlijke demonstratie.

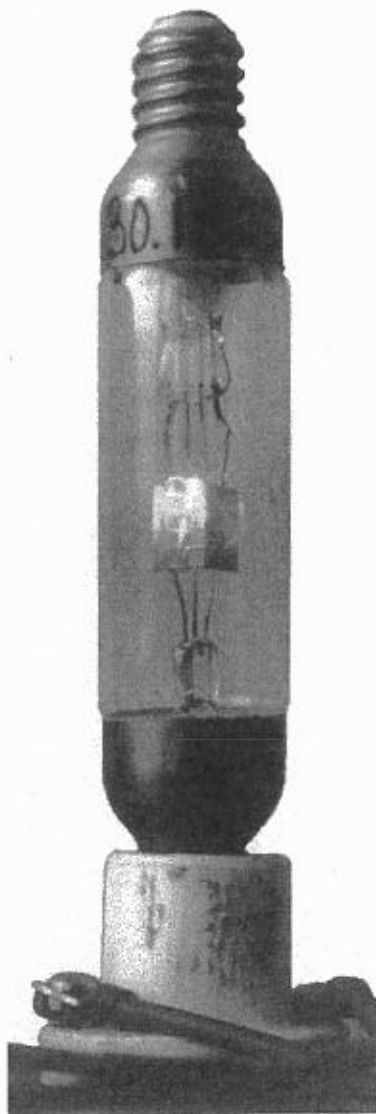
Internationaal

Kort na de demonstratie op de jaarbeurs kreeg Idzerda voor zijn intussen tot Nederlandsche Radio Industrie omgedoopte bedrijf een 'fabrikantenmachtiging' voor het uittesten van apparatuur. De proefuitzendingen zouden uiteindelijk leiden tot de befaamde uitzending van 6 november 1919. Daags daarvoor had Idzerda de uitzending al via een advertentie in de Nieuwe Rotterdamse Courant aangekondigd. De PCGG was aanvankelijk een groot succes. Niet alleen in Nederland, maar ook in Engeland trok de zender luisteraars. Daar moest men namelijk nog tot 1922 wachten voordat de BBC werd opgericht. Het succes van de PCGG had ook een keerzijde. De zender was van begin af aan verliesgevend. Maar de omroep was dan ook nooit een doel op zich geweest. Idzerda wilde in de eerste plaats radioapparatuur verkopen. De extra verkoop die door de PCGG werd gegenereerd viel echter nogal tegen. Weliswaar was de firma Pathé bereid om gratis grammofoonplaten te leveren in ruil voor reclame, maar daarmee was hij nog niet uit de zorgen. Het bleek uiteindelijk gewoon niet uit te kunnen om die pracht concerten

Zo zag de studio van Idzerda eruit, vlak voordat er werd uitgezonden. Idzerda zelf staat achter de piano (Uit Radio-Wereld, Diever)

ook daadwerkelijk gratis te geven en Idzerda werd zo gedwongen om diverse bedelacties te houden. Onder het motto 'Toont Uw goeden wil, anders wordt de aether stil', werd het publiek verzocht een bijdrage te leveren. Opmerkelijk genoeg kreeg Idzerda nog de meeste steun van zijn Engelse publiek. Vooral de subsidie die de *Daily Mail* verstrekke voor de uitzending van een aantal concerten vanuit het Kurhaus, bracht verlichting. De Kurhausconcerten waren in Londen op straten en pleinen te horen via grote luidsprekers. Deze spraakmakende concertuitzendingen zouden zelfs mede de aanzet zijn geweest tot de

Een van de eerste radiolampen in Nederland, de zogenaamde Philips-Ideeet triode, die in 1918 voor f 12,50 werd verkocht (Uit Radio-Wereld, Diever)

oprichting van de BBC. In een later stadium ontving Idzerda van Nederlandse kant nog steun van de Nederlandse Vereniging Voor Radiotelegrafie, waarvoor hij ook uitzendingen verzorgde. Maar het mocht uiteindelijk allemaal niet baten; in 1924 werd de Nederlandsche Radio Industrie failliet verklaard en werd de zendmachtiging ingetrokken.

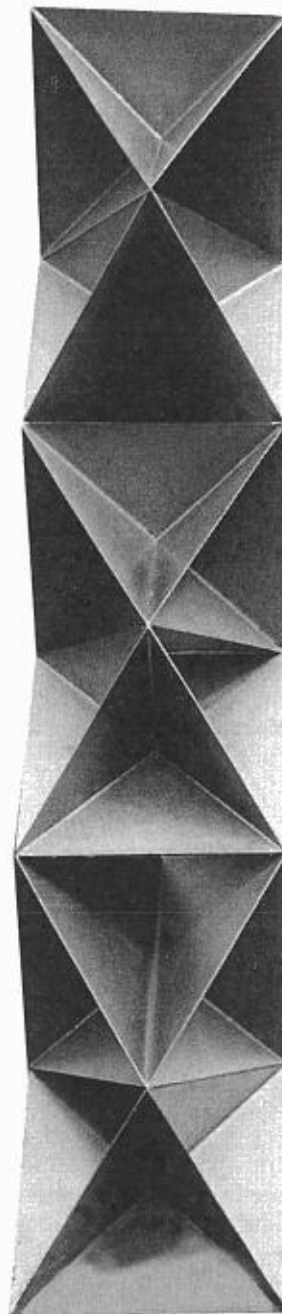
Concurrentie

Het einde van Idzerda's zender was ook een gevolg van de toegenomen concurrentie. Zijn Engelse publiek liep over naar de BBC en in Nederland moest Idzerda het opnemen tegen de in 1923 opgerichte Hilversumse Draadloze Omroep (HDO) die uitzond via de zender van de Nederlandsche Seintoestellen Fabriek (NSF) te Hilversum. De HDO, de voorloper van de AVRO, stond onder de bezielende leiding van Willem Vogt, een veel bekzamere verkoper en propagandist dan de technicus Idzerda. En dat het Nederlandse omroepbedrijf uiteindelijk in het Gooi neer zou strijken, lag ook een beetje aan de Hagenaars. Veel van Idzerda's burens hadden namelijk geklaagd over de overlast. Idzerda was overigens niet voorgoed uit de lucht. In 1926 kreeg hij opnieuw een zendmachtiging, zij het een zeer beperkte. Zo was het volgens de nieuwe vergunning expliciet verboden om uitzendingen vooraf publiekelijk aan te kondigen. Van een echte omroep was dus geen sprake meer. De omroep pionier werd naar het zijtoneel verwezen. Op kleine schaal verzorgde Idzerda nog uitzendingen in de nachtelijke uurtjes, maar in 1932 was het definitief gedaan.

Fatale belangstelling

De liefde voor techniek die Idzerda het radiopak in had geholpen, zou hem uiteindelijk fataal worden. In de winter van 1944 stortte er in de buurt van zijn huis een V-2 raket neer. Gedreven door zijn technische nieuwsgierigheid had hij enige brokstukken verzameld en werd daarbij betrapt door enkele Duitse soldaten. Men concludeerde al snel dat Idzerda een spion moest zijn - radioverkeer met Engeland lag immers voor de hand - en anderhalf uur na zijn arrestatie werd Idzerda in de duinen bij Wassenaar terechtgesteld. Op het moment van Idzerda's dood was de radio al een groot medium en in de halve eeuw na zijn dood zou de invloed van radio en al snel ook

televisie alleen nog maar groter worden. Tegenwoordig zijn deze media niet meer uit ons bestaan weg te denken en men kan rustig zeggen dat de wereldgeschiedenis van de afgelopen tachtig jaar grotendeels via de radio en later de televisie is beleefd. En dit radio- en televisietijdperk, de twintigste eeuw, werd op 6 november 1919 om acht uur 's avonds ingeluid door een Friese ingenieur: Hans Henricus Schotanus à Steringa Idzerda.

In zijn geboortedorp Weidum staat dit eigentijdse monument voor de radiopionier Idzerda (foto Klazien Schroor)

Pieter Sjoerds Gerbrandy (1885-1961)

Pionier van de sociaal-christelijke beweging

Jo Huizinga

Pieter Sjoerds Gerbrandy trad als enige antirevolutionair toe tot het tweede kabinet De Geer. Dit werd in 1939 gevormd na de val van het vijfde kabinet Colijn en was het eerste kabinet met deelname van de socialisten. Dit was geheel tegen de zin van Colijn en het advies van de partij in en werd in ARP-kringen beschouwd als een 'dolkstoot in de rug'. Tientallen jaren later zou het nog steeds als verraad worden beschouwd. Gerbrandy was een man die spanningen opriep. Niet alleen binnen zijn eigen partij. Ook in de oorlogsjaren, toen hij als lid van de regering net als koningin Wilhelmina in Engeland verbleef, wakte hij wrevel bij de vorstin op. Waren ze het eerst nog roerend met elkaar eens en even onverzettelijk – de geallieerden moesten winnen en Nederland moest vrij – later zou die relatie behoorlijk bekoelen. Van die spanningen was in het bezette Nederland niets te merken. Voor Radio Oranje luisterde men naar Gerbrandy's krakende, slepende stem met zijn hoge geluid die hen moed insprak: 'Landgenoten..'. En later beëindigde hij stevast zijn redevoeringen, over welk onderwerp dan ook, met de woorden: 'Ambon moet vrij'.

Pionier

Pieter Sjoerds Gerbrandy groeide op in een tamelijk welvarend boeregezin. Zijn vader, Sjoerd Sjoukes, was maatschappelijk actief als antirevolutionair gemeenteraadslid en wethouder in Wymbriseradeel en statenlid. Gerbrandy's moeder, Jeltje Pieters van der Zijl, was een ontwikkelde, sociaal voelende vrouw met belangstelling voor geschiedenis. Na het gereformeerd gymnasium met internaat in Zetten ging Pieter in 1904 rechten studeren aan de Vrije Universiteit (VU) in Amsterdam. In zijn studententijd was hij dikwijls te gast bij de predikant J.C. Sikkel. Deze stond bekend als voorstander van sociale verandering door overleg en bedrijfsorganisatie. Onder diens leiding werd op zondagavonden diepgaand gediscussieerd over staatkundige, kerkelijke en maatschappelijke problemen. Gerbrandy leerde er de oudste dochter van Sikkel kennen, Hendrina Elisabeth, die in 1911 zijn vrouw zou worden. Intussen had hij zijn studie afgerond met een proefschrift over de vraag hoe het particuliere bedrijf door een speciaal soort erfrecht onder bepaalde voorwaarden in de familie kon blijven. De jonge doctor zag in het familiebedrijf een bescherming tegen de verwoestende werking van het kapitalisme en de klassenstrijd van het socialisme. Hij zocht naar verzoening van arbeid en kapitaal en toonde zich daarmee een pionier van de christelijk-sociale beweging.

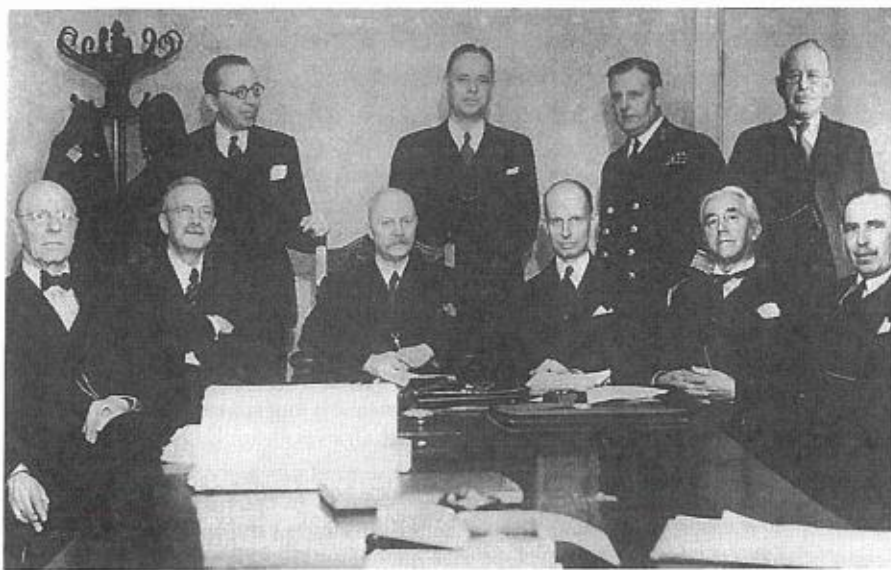
Van 1911 tot 1914 had Gerbrandy een duo-advocatenpraktijk in Leiden. Hierin maakte hij kennis met de armoede en het sociale onrecht in de vervallen fabrieksstad. Met zijn associé verzorgde hij een weekbladje van antirevolutionaire signatuur waarin hij misstanden, zoals het niet uitbetalen van loon tijdens de kerstdagen, aanviel.

Bliksemcarrière

In 1914 vestigde hij zich als advocaat in Sneek. Volgens eigen zeggen werd zijn komst gewenst door de plaatselijke afdeling van de ARP na het overlijden van haar enige politicus-advocaat. Er werd inderdaad spoedig een beroep gedaan op de inmiddels dertigjarige Gerbrandy voor het vervullen van advies- en bestuursfuncties. Via de verkiezingen in 1917 kwam hij in de politiek terecht en kreeg voor de ARP zitting in de gemeenteraad van Sneek. In 1919 werd hij lid van de Provinciale Staten en nog geen half jaar later werd het 35-jarige statenlid lid van het College van Gedeputeerde Staten. Een belangrijk resultaat van zijn werk als gedeputeerde was de stevige positie die het Provinciaal Electriciteits Bedrijf in Friesland kreeg. Gerbrandy bleef tien jaar gedeputeerde tot hij in 1930 werd benoemd tot hoogleraar aan de VU in het handelsrecht, burgerlijk procesrecht en faillissementsrecht. Deze benoeming betekende Gerbrandy's vertrek uit Friesland.

'De stuurman staat eindelijk aan Friese wal'. Gerbrandy bij zijn eerste bezoek aan Leeuwarden na de bevrijding

'Het niet volledige eerste kabinet-Gerbrandy. Derde van links zittend premier Gerbrandy. Rechts naast hem Elco Nicolaas van Kleffens, minister van Buitenlandse Zaken en afkomstig van Heerenveen

Gerbrandy was en bleef een gelovig man en gereformeerd. Hij was als zodanig lid van de ARP, maar een lid dat spanningen opriep binnen die partij. Toen hij zich in 1920 in Friesland openlijk voorstander van het vrouwenkiesrecht toonde, schrapte zijn eigen kiesvereniging hem van de lijst. Hij werd later ternauwernood in de Staten herkozen. De sociale kwestie behield zijn belangstelling. In zijn publicatie *De strijd voor nieuwe maatschappijvormen* uit 1927 pleitte hij voor herstel van de gemeenschap tussen arbeider en werkgever in onderneming en bedrijfstak. Gerbrandy's denkbeelden op sociaal en economisch terrein weken af van de partijlijn. Die werd bepaald door het boegbeeld van de ARP, H. Colijn. Hij en Gerbrandy moesten niets van elkaar hebben. Gerbrandy verfoeide de manier waarop diens kabinetten de economische neergang in de jaren dertig probeerden te bestrijden. Hij wilde actieve economische politiek in plaats van het vasthouden aan de gouden standaard en steunverlening. De partij blokkeerde steeds een kamerlid-maatschap voor de 'rode advocaat'.

Ministeriële verantwoordelijkheid

Plichtsgevoel was de reden van Gerbrandy's deelname aan het kabinet als minister van Justitie. Hij waarschuwde al jaren tegen het nationaal-socialisme en was er zeker van dat Nederland in oorlog zou komen. In de meidagen van 1940 week de regering uit naar Londen.

Daar kreeg Gerbrandy na een paar maanden de leiding van het kabinet. De Geer was bereid tot compromissen met de bezetter en was daardoor onacceptabel voor de Britse regeringsleider Churchill en koningin Wilhelmina. Van de zomer van 1940 tot het begin van 1942 was er een uitstekende verhouding tussen Wilhelmina en de minister-president, maar die bekoelde vervolgens behoorlijk. Zo waren ze het oneens over de samenstelling van het kabinet. Hij verdedigde zijn ministers, voor wie ze geen enkele achtung had, tegenover haar. Gerbrandy was het niet eens met Wilhelmina's staatsrechtelijke plannen voor na de oorlog. De meningsverschillen werden zo groot dat Wilhelmina bij het horen van zijn naam zei: 'Ik praat niet meer met dat mannetje'. Ze had alle vertrouwen in hem verloren. Beider plichtsgevoel leidde ertoe dat ter wille van de eenheid tegenover de buitenwereld de samenwerking doorging. De koningin moest toestaan dat Gerbrandy begin 1945 leider werd van een tweede kabinet. Hij van zijn kant moest ministers accepteren die hij niet wilde. Gerbrandy wilde dat de koningin bij alles wat er fout ging in Londen vrijuit zou gaan en dat hij als de verantwoordelijke minister de schuld zou krijgen. Direct na afloop van de oorlog maakte Gerbrandy's kabinet volgens afspraak plaats voor een ander. Zo verdween 'de stem van Londen' van het politieke toneel. Wilhelmina wilde haar minister nooit meer zien.

Behoudend

Van 1948 tot 1959 was Gerbrandy lid van de Tweede Kamer voor de ARP. Voor de ARP was de grote kleine man met de Londense stem ondanks zijn verraad in 1939 een gewilde kamerkandidaat geworden. In 1948 en 1952 stond hij zeer hoog op de kandidatenlijst. Binnen de partij en de fractie was hij een dissident zonder een boodschap aan (fractie)discipline. Hij sprak en stemde zoals hij wilde. Er werd door de Kamer dikwijls geamuseerd maar ook geboeid geluisterd naar de Londense stem met zijn directe betogen. De fractievoorzitter vond dat de spijbelachtige Gerbrandy meer in de etalage dan in het magazijn werkzaam was. In 1956 vroeg de partij hem af te zien van een nieuwe termijn. Daarvan was wat hem betreft toen geen sprake, maar in 1959 bedankte hij dan toch voor de eer. De na-oorlogse ARP ging sociaal gezien in een progressieve richting. Gerbrandy bleef bij de denkbeelden uit zijn jonge jaren en bleek daardoor te behoudend. Hij was tegen samenwerking met de PvdA. Die vond hij vanwege haar dirigistische politiek levensgevaarlijk voor de ARP en het land. Ook van samenwerking binnen Europa waarbij Nederland bevoegdheden inleverde, moest hij niets hebben. Op één punt was hij ronduit reactionair. Hij was mordicus tegen de soevereiniteitsoverdracht van Indonesië en toen die had plaatsgevonden, voor de zelfstandigheid van de Molukken. In 1955 werd hij benoemd tot minister van Staat. Deze benoeming moet gezien worden als een rehabilitatie voor zijn Londense tijd. Die had Gerbrandy tot een nationale figuur gemaakt, maar hem achteraf weinig waardering opgeleverd. Sinds 1976 wordt de herinnering aan Pieter Sjoerds Gerbrandy levend gehouden door een standbeeld in Sneek.

Jo Huizinga is historicus te Leeuwarden

Piet van der Hem (1885-1961)

Geliefd kunstenaar die zijn eigen weg ging

Germa van Heerbeek

Piet van der Hem was een geboren talent. Als kind al tekende hij met een groot enthousiasme. Zijn tekenleraar Bubberman aan de HBS in Leeuwarden herkende dit talent. Hij was de eerste die er serieus aandacht aan besteedde en de jonge tekenaar stimuleerde om zich verder als kunstenaar te ontwikkelen. Na de HBS vertrok Van der Hem in 1902 dan ook naar Amsterdam om aan de Rijkschool voor Kunstnijverheid te gaan studeren. In 1905 haalde hij de akte middelbaar tekenen, waarna hij de dagopleiding aan de Amsterdamse Rijksacademie volgde. Van der Hem viel al tijdens zijn studie op. Zodoende kreeg hij na de succesvolle afronding van zijn opleiding in 1907 een koninklijke subsidie. Die maakte het mogelijk een lang gekoesterde wens in vervulling te laten gaan: Van der Hem ging een jaar naar Parijs. Gefascineerd door het Parijse straat- en uitgaansleven maakte hij een groot aantal tekeningen die de sfeer van die tijd op een losse, zwierige manier weergeven. Ook de glamour van het Parijse nachtleven boeide Van der Hem. Onder de cliëntèle bevond zich onder anderen Mata Hari, van wie hij een aantal fraaie portretten schilderde.

Puur genoeg

De stijl van de Parijse tekeningen roept herinneringen op aan de Franse kunst uit het fin-de-siècle. Zijn werk uit deze periode laat zien dat hij een geboren verteller is, die door een typerende wijze van tekenen de sfeer van het moment goed kan weergeven. Hoewel de critici uit zijn tijd hun best deden een moraliserende waarde aan zijn werk toe te kennen, vind je er geen 'boodschap' in. De vluchtige impressies zijn vooral een uiting van het pure genoegen dat Van der Hem aan het tekenen van deze tafereeltjes beleefde. Terug in Amsterdam richtte hij zijn aandacht op het mondaine leven op straat. Hij tekende de Nieuwmarkt, draaiorgels, winkende vrouwen en ruziemakende jongens in een stijl die hetzelfde soepele, losse karakter heeft als zijn tekeningen uit Parijs. In het voorjaar van 1909 debuteerde Van der Hem op de negentiende ledententoonstelling van de kunstenaarsvereniging Sint Lucas. Deze vereniging had tijdens de voorjaarstentoonstelling het jaar daarvoor een belangrijke plaats toegekend aan het luminisme. Onder het luminisme werd rond 1910 alle op het Franse impressionisme georiënteerde kunst verstaan. Daarbij was vooral het divisionisme bijzonder geliefd. Ook Van der Hem maakte een aantal gematigd divisionistische werken. Voor veel luministen zou het divisioneren een stadium in hun ontwikkeling naar meer kleurexpressie en een verinnerlijking van hun werk zijn. Van een dergelijke ontwikkeling is bij Piet van der Hem nauwelijks sprake. Terwijl Sluyters en Gesel het anekdotische en typerende steeds meer los zouden laten, consolideerden deze aspecten juist in het werk van Van der Hem. De snelle opkomst van deze nieuwe beweging in de Nederlandse schilderkunst maakte dat deze stroming algemeen van groot belang werd geacht. Sint Lucas werd daarmee centrum van het modernisme

Zelfportret van Piet van der Hem als jager (1921). (uit: Piet van der Hem, 1885-1961. Catalogus bij de tentoonstelling in het Fries Museum in 1987)

in Nederland. Voor Van der Hem was het bijzonder gunstig dat hij zich kon presenteren op een tentoonstelling die door een groot publiek als graadmeter voor de ontwikkeling van de Nederlandse kunst werd gezien. De reacties op zijn inzending waren overweldigend. Men besloot om hem enkele maanden later uitvoerig te laten zien. Het is met deze tentoonstelling geweest, dat de 24-jarige Van der Hem zich een naam in de Amsterdamse kunstwereld wist te verwerven. In die tijd (1909-1914) werd zijn naam vaak in één adem genoemd met die van Jan Sluijters en Leo Gestel.

Vakmanschap

Van der Hem werd vooral door zijn onderwerpkeuze tot de modernisten gerekend. Zijn tekeningen en schilde-

rijen van scènes uit de demi-mondaine (schijnbaar fatsoenlijke) wereld waren in die tijd bijzonder geliefd en werden als uiterst modern gezien. Wat zijn manier van schilderen betreft was hij in feite geen echte modernist. Daarvoor zouden zijn vormen en kleuren altijd teveel aan de realiteit gebonden blijven. Bij de ontwikkeling die de moderne kunst in Nederland na het luminisme doormaakte voelde Van der Hem zich niet meer betrokken. Hij had niet de mentaliteit van een vernieuwer. Zijn collega's ontwikkelden zich onder invloed van kubisme, futurisme, fauvisme en de moderne Duitse kunst in een richting die hem niet aansprak. De opvallende manier waarop Van der Hem in deze jaren van het Amsterdamse toneel verdween is kenmerkend voor

P. van der Hem

Ook als politiek tekenaar liet Piet van der Hem zich niet onbetuigd. In 1924 tekende hij voor de *Haagsche Post* een prent van de Minister van Financiën, de bekende 'kruidenier' Dr Colijn. Deze wist in de loop van dat jaar een sluitende begroting samen te stellen en zodoende het meest dreigende gevaar voor de volkswelvaart af te wenden (uit: *Colijn in de caricatuur*. Bosch en Keuning, Baarn)

In de troonrede op 15 september 1925, uitgesproken door H.M. Koningin Wilhelmina, werd gewezen op de verbetering in 's lands financiën en gezegd dat ingrijpende maatregelen daarvoor nodig waren geweest. Volgens de *Haagsche Post* hadden die maatregelen gevolgen voor de belastingbetaler en ze plaatsten deze karikatuur van Piet van der Hem. (uit: *Colijn in de caricatuur*. Bosch en Keuning, Baarn)

de positie die hij daar innam. Voor de een was hij te modern, voor de ander niet modern genoeg. Temidden van het tumult dat door de nieuwe stromingen werd veroorzaakt, zocht hij zijn eigen weg. Hij was een schilder in hart en nieren bij wie het vakmanschap hoger in het vaandel stond geschreven dan de behoefte om zich in creatief opzicht te ontwikkelen. Bij het in moderne kunst geïnteresseerde publiek raakte Van der Hem geleidelijk aan buiten beeld. Door zijn kwaliteiten als portretschilder bleef hij echter verzekerd van de belangstelling en waardering van een ander, groot publiek.

Couleur locale

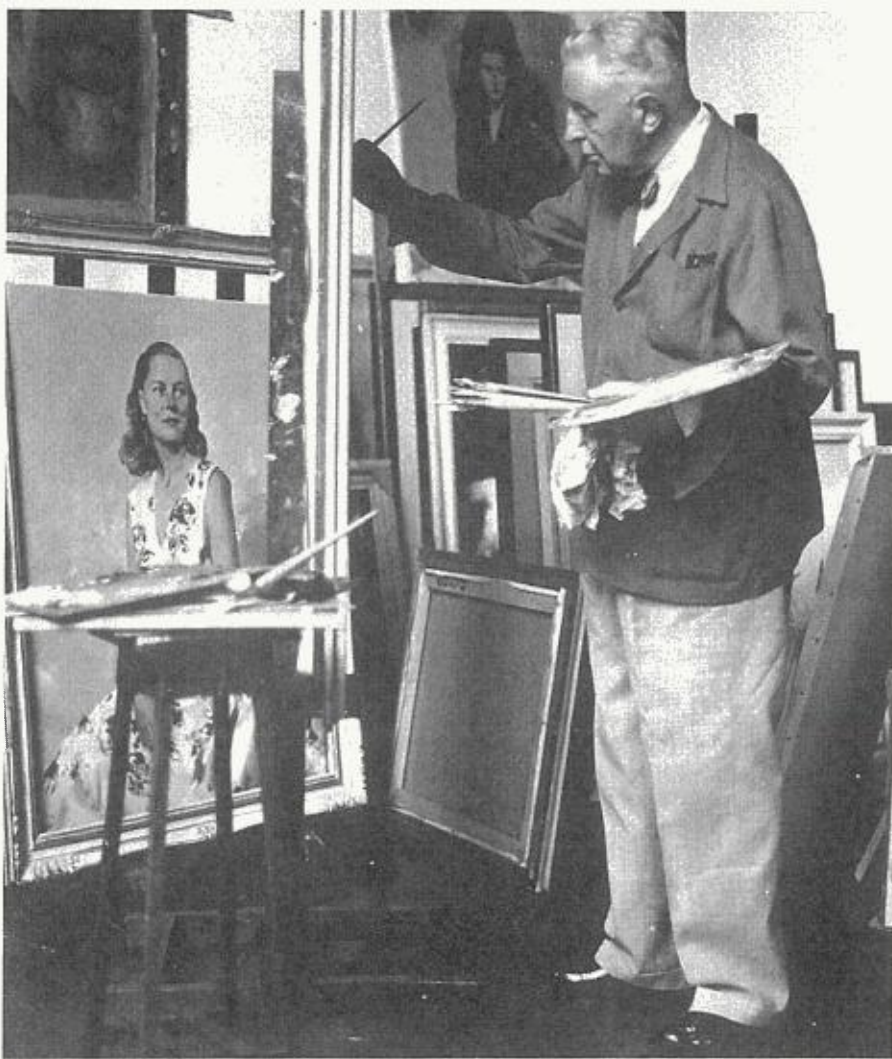
Van der Hem maakte in zijn jonge jaren verschillende reizen. Zo bezocht hij in 1910 Rome en (voor de tweede keer) Parijs. In 1912 vergezelde hij zijn broer op een zakenreis naar Rusland en twee jaar later, in 1914, verbleef hij enkele maanden in Spanje. Het is opvallend dat Van der Hem steeds onderwerpen koos die kenmerkend zijn voor een stad of land. Vooral in de op locatie gemaakt-

te straattaferelen weet hij steeds de couleur locale treffend weer te geven. Zijn voorkeur voor het figuurschilderen trad steeds duidelijker op de voorgrond. Tussen 1912 en 1918 verschoof zijn aandacht geleidelijk van het schilderen van luchthartige, elegante tafereeltjes naar een ernstige en krachtige figuurschildering. In 1913 maakte hij aan het strand in Katwijk een aantal schilderijen die worden gekenmerkt door een grote monumentaliteit van de figuren. Deze tendens zet zich voort in het werk dat hij in 1917 en 1918 in Volendam maakte. Zijn werk krijgt er een ernstig, bijna somber karakter. Uit de lijnvoering, die hier soms wat aan de Bergense School doet denken en het overheersend rode kleurgebruik, blijkt dat Van der Hem tot een grotere expressiviteit heeft willen komen.

Koninklijke klandizie

Na de Volendamse periode neemt Van der Hem definitief afscheid van het modernisme. Hij vestigt zich voorgoed in Den Haag waar hij een uitstekende reputatie als portretschilder opbouwt. Veel vooraanstaande Nederlanders, waaronder ook leden van het Koninklijk Huis, laten zich door hem portretteren. Hij wordt vaak geroemd om de verbluffende gelijkenis van zijn portretten. Interessant zijn vooral de portretten van mensen met wie hij een persoonlijk contact had, omdat hij daarin dikwijls ook een karakterschets weet te geven. Door zijn vermogen om snelle, rake typeringen van mensen en situaties te geven, begeeft Van der Hem zich ook veelvuldig op het terrein van de toegepaste grafiek. Op het gebied van de reclame zijn vooral zijn affiches voor theatervoorstellingen interessant. Tussen 1914 en 1941 verschenen er talloze politieke prenten van zijn hand verschenen: eerst in De Nieuwe Amsterdammer, later in de Haagsche Courant en in verschillende andere kranten en tijdschriften. Tijdens zijn leven was Van der Hem een bekend en gewaardeerd kunstenaar. Na zijn overlijden in 1961 raakte hij wat in de vergetelheid. Tegenwoordig hebben musea en verzamelaars echter weer belangstelling voor zijn werk en dan vooral voor de periode 1909-1918.

Germa van Heerbeek is conservator van museum Het Coopmanshûs in Franeker.

Piet van der Hem op latere leeftijd in zijn atelier (uit: Piet van der Hem, 1885-1961. Catalogus bij de tentoonstelling in het Fries Museum in 1987)

De koninklijke familie: prins Hendrik, prinses Juliana en koningin Wilhelmina (1925-1926). (uit: Piet van der Hem, 1885-1961. Catalogus bij de tentoonstelling in het Fries Museum in 1987)

Karst Leemburg (1889-1958)

Teen op sterk water souvenir Elfstedentocht

Gosse Blom

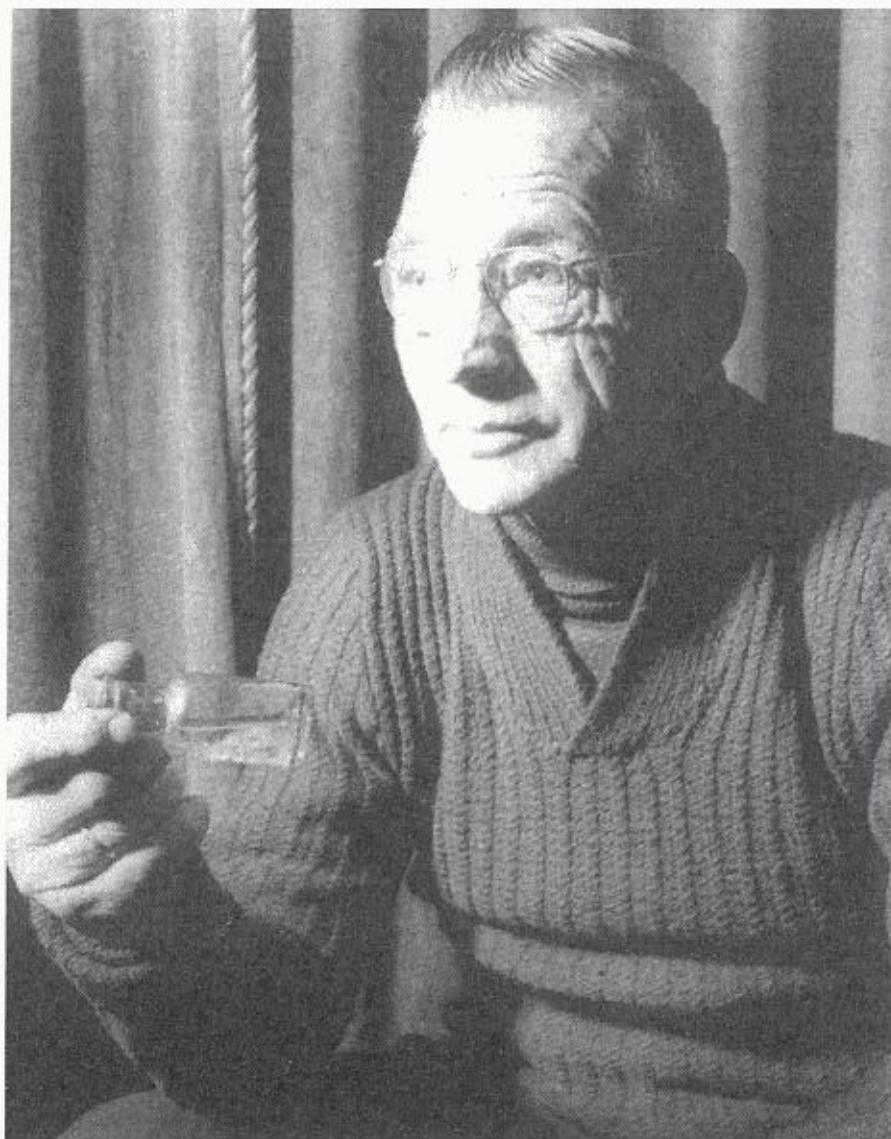
Voor de Leeuwarder transporteur Karst Leemburg kwam op 12 februari 1929 een keerpunt in zijn bescheiden sportieve loopbaan. In de namiddag verwelkomde een groot aantal belangstellenden hem op de Willemskade te Leeuwarden als winnaar van de vierde editie van de Elfstedentocht. Op slag werd hij een bekende persoonlijkheid. Ofschoon de uitstraling van de Elfstedentocht in 1929 in geen verhouding stond tot de tochten, verreden in de jaren tachtig en negentig, sprak Leemburgs overwinning niettemin tot de verbeelding van het publiek, vooral in de provincie Fryslân. Dit mag niet alleen worden toegeschreven aan het automatisme waarop de Elfstedentochtwinnaars op een hoog voetstuk worden geplaatst. Door een samenloop van omstandigheden kreeg de wedstrijd een ideaal scenario dat er toe zou leiden dat Karst Leemburg voorgoed uit de anonimiteit trad.

Teen op sterk water

Tenslotte moet nog als reden voor Leemburgs onsterfelijkheid worden genoemd dat hij niet zonder kleerscheuren van de tocht afkwam. Wegens bevriezing moest een gedeelte van de grote teen van zijn linkervoet worden afgezet. Leemburg maakte daar geen geheim van. De geamputeerde teen bewaarde hij in een flesje met sterk water, dat hij journalisten en andere bezoekers zo nodig vol trots toonde. Overigens waren zijn ge-

De heroïek droeg het meest tot de verbeelding bij. De Elfstedentocht van 1929 was de eerste die thuishoort in de categorie barre tochten. De temperatuur bleef de gehele dag ver beneden het vriespunt en een harde noordoosten wind maakte voor iedereen het verblijf buitenshuis, laat staan op het ijs, verre van aangenaam. De ontberingen die de deelnemers doormaakten waren voor de nawerking van het evenement evenwel gunstig omdat over zware tochten tot in lengte van jaren wordt nagesproken.

Er zijn nog meer ingrediënten, die van de vierde Elfstedentocht een heel opmerkelijke maakten. Met een Fries in de hoofdrol was de betrokkenheid van de toeschouwers groter dan ooit. Die bleek onder meer bij Leemburgs doorkomst in de stad Sloten. Uit puur enthousiasme loste de plaatselijke veldwachter bij de Oude Poort met zijn dienstpistool een saluutschot. Verder valt het op dat de emotie doorwerkte tot in de media. Tegenwoordig is de weergave van emotie en dramatiek in de media onontbeerlijk. In de jaren twintig was de sportverslaggeving wat formeler van aard. Maar van de aankomst van de winnaar in de Oldehovestad maakte de dagbladpers terecht een uitzondering. Want Leemburg wist wat hem na de eindstreep te doen stond: "Dan ziet hij zijn oude moeder staan onder de wachtenden, en hij dringt alle anderen opzij, om haar de gelukwens in ontvangst te nemen. Tranen biggelen de oude vrouw over de wangen", aldus het Leeuwarder Nieuwsblad.

Karst Leemburg met in zijn hand een flesje met een deel van zijn in 1929 geamputeerde grote teen (uit: drs J. Lolkama, *Triomfen en Tragiek in de Historie van de Elfstedentocht*)

A silver trophy cup with a wide rim and a narrow stem. The cup is inscribed with the following text: "KAARST NIMBURG", "WINNAAR VAN HEN", "NEDERLANDSCH ERF STEDEN TOEGANG", "12-2-1926", and "11 UUR 9 MINUTEN". The cup is shown against a dark background.

Friese doorlopers

'Sabotage'

Toch lieten de beschuldigingen zijn sporen na omdat menig historicus zijn vraagtekens hield bij de gang van zaken tijdens de wedstrijd. Vast staat wel dat van een complot geen sprake was. Dat er werd geklaagd over het nemen van een verkeerde route kwam doordat men zelf de weg moest vinden. De organisatie was nog niet zodanig geolied, dat zij door het uitzetten van

een gemarkeerde baan, de tocht der deelnemers vergemakkelijkte. Voor de situatie bij het befaamde kruispunt te Nijezijsl werd terecht geklaagd. De dagboek aantekeningen van Karst Leemburg geven daarover uitsluitend: "Doch even voor IJlst was de baanwijzer door jongens omgedraaid". Die 'sabotageactie' was dus niet alleen tegen Jongert gericht. Dat Leemburg voordeel had van mederijders op het traject Sloten-Leeuwarden, is wel duidelijk. Het zich uit de wind laten houden is tegenwoordig niet toegestaan maar in 1929 werd het reglement niet overtreden. Men mocht zich daar laten vergezellen door gidsen, zolang men zich niet liet trekken. Leemburg bleek goed op de hoogte van de regels en maakte daar optimaal gebruik van.

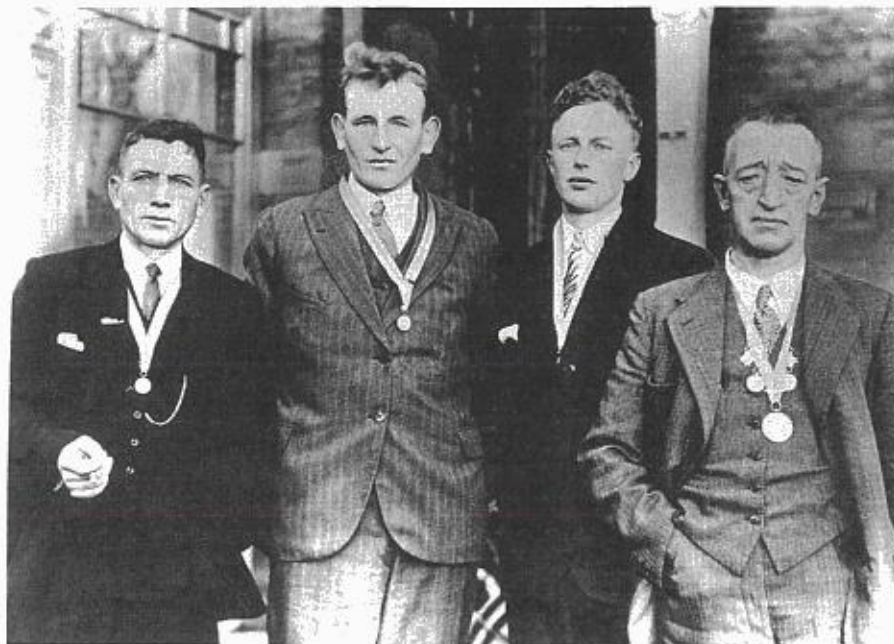
Geen voordeel

Cor Jongert legde zich nadien ook neer bij het feit dat hij de rit verloor door zijn oponthoud bij Arum en de onbekendheid met het zuidelijk parcours. De Noord-Hollander wilde later zelfs geen kwaad woord meer over Leemburg horen. Integendeel, ze onderhielden goede contacten. Zo logeerde Jongert in 1938 bij de familie Leemburg voor de (geannuleerde) Elfstedentocht. Bij de contacten bogen ze zich over de overgebleven vraag waarom de Noord-Hollanders Leemburg bij 'De Grauwe Kat' niet voorbij zagen komen. Ze kwamen tot de conclusie dat er in die regio meer

wegen naar Rome leiden. Omdat het traject niet gemarkeerd was, kan de man uit Leeuwarden bij Arum wel eens de Witmarsumer Vaart hebben genomen in plaats van de route over Hichtum. Profijt, wat de afstand betreft, had hij er niet van, zodat van geen bevoordeling sprake was. Verder hoeft men van Leemburgs opmars geen overdreven voorstelling te maken; de officiële tussentijden laten namelijk een normaal patroon zien. Over het traject Harlingen-Bolsward deed de winnaar 53 minuten, een gemiddelde snelheid van 20,4 km per uur. Tussen Bolsward en Workum, waar Leemburg de aanval op de koppositie inzette, haalde hij op goed ijs en met windvoordeel een gemiddelde van 23,2 km per uur.

Watersport

Het schaatsen maakte Karst Leemburg beroemd. Zijn hart lag echter bij de watersport. Hij was een verwoed wedstrijdzeiler, eerst in een Friese schouw, later in een 16 m² zeiljacht. De verdienste van hem lag vooral bij de vele activiteiten op watersportgebied. In het begin van de jaren dertig stelde hij voor de jongeren vertrouwd te maken met het wedstrijdzeilen. Omdat de Leeuwarder Watersport (LWS) dat niet als haar taak beschouwde nam hij zelf het initiatief. Het gevolg was dat in 1933

De kampioenen poseren gezamenlijk voor de fotograaf tijdens de prijsuitreiking van de tocht van 1933. Van links naar rechts: Karst Leemburg (winnaar in 1929), Abe de Vries (winnaar in 1933), Sipke Castelein (winnaar in 1933) en Coen de Koning (winnaar in 1912 en 1917). (foto: Eerste Friese Schaatsmuseum, Hindeloopen)

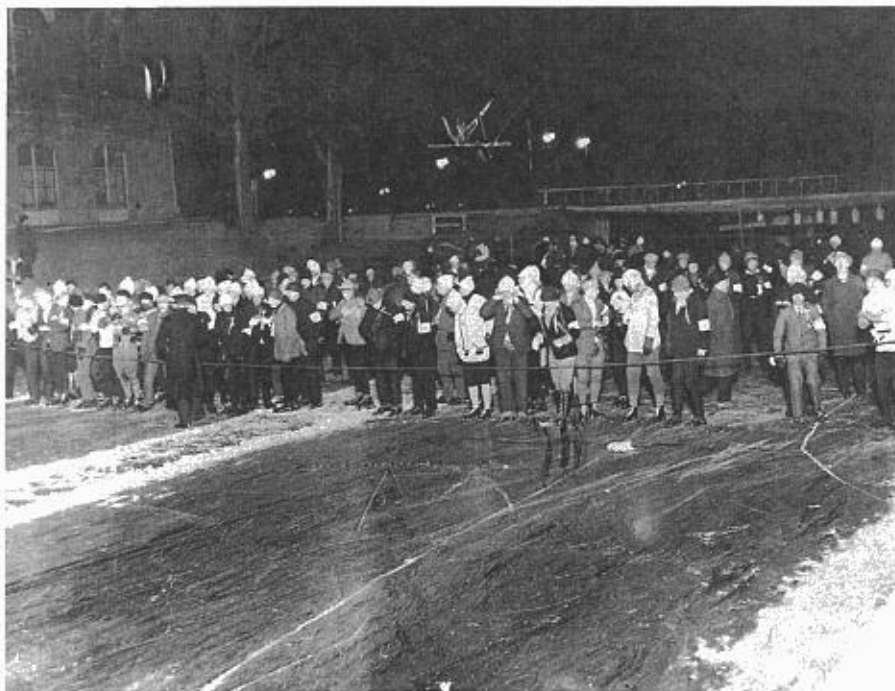
de zeilclub (nu watersportvereniging) De Meeuwen werd opgericht. Leemburg was tot 1954 bestuurslid (tot 1947 voorzitter, daarna gewoon lid) en tot aan zijn overlijden erelid. Zijn belangrijkste initiatief kwam na de oorlogsjaren. Om het watertoerisme te bevorde-

ren wilde hij een Elfstedentocht voor pleziervaartuigen instellen. Hij kreeg van diverse kanten steun. De eerste editie kon plaatsvinden in 1946 met liefst 600 deelnemers. 'De Meeuwen' organiseert het evenement tegenwoordig om de drie jaar.

Markante sporter

Leemburgs eeuwige roem kwam door slechts één sportprestatie: een overwinning als volslagen outsider op een leeftijd van ruim 39 jaar in de Elfstedentocht van 1929. Hij had zich conditioneel en mentaal goed voorbereid en haalde het maximale rendement uit de rit. Daarna deed Leemburg in 1940 met een veertiende plaats nog goed mee aan de eerste editie van de Noorderrondritten in Groningen. De reden van zijn deelname typeert hem treffend: hij vond dat nieuwe initiatieven gestimuleerd moesten worden. Bij de verkiezingen van de Friese schaatser van de twintigste eeuw in december 1999, ontbrak Karst Leemburg op de nominatie. Bij de verkiezing van markantste sporter had men moeilijk om hem heen gekund.

Gosse Blom is werkzaam bij de Fryske Akademy.

Start van de Elfstedentocht van 1929, 's morgens om circa kwart over vijf bij de Wirdumerpoortbrug in Leeuwarden (foto: Eerste Friese Schaatsmuseum, Hindeloopen)

Fedde Schurer (1898-1968)

Zoektocht naar het verloren paradijs

Durk Hak

'Ienkear sil de moarn ferrize dy't it nachklik kwea bitwingt'. Waar de naam Fedde Schurer valt, worden in de regel ook de Lemster schoolkwestie en Kneppelfreed genoemd. Dat is begrijpelijk gezien het rumoer dat rond deze beide zaken ontstond, maar Schurer was meer dan een christen-pacifist en Fries taalijveraar. Als schoolmeester, hoofdredacteur, Kamerlid, en als dichter, altijd stond 'de verdrijving van het kwaad' voorop en heel zijn leven heeft hij geprobeerd om iets van het verloren gegane paradijs op aarde te realiseren. Schurers levensloop valt in drie periodes uiteen: de formatieve jaren in Lemmer, dan het 'intermezzo' Amsterdam, en tenslotte Heerenveen, waar hij tot zijn dood toe is blijven wonen.

Verheven zaken

Rond 1900 ging het economisch goed in Lemmer en van alle kanten stroomden de mensen toe. Onder hen was ook Bouke Schurer, die in 1904 met zijn gezin van Drachten kwam om op een van de hellingen te werken; Fedde was toen zes. Hij ging na de lagere school in de leer bij een plaatselijke timmerbaas. 'Reade' Doede, een timmerknecht, maakte hem bewust van het lot van de arbeiders en deed hem de betekenis inzien van de drankbestrijding, het algemeen kiesrecht en staatspensioen. Het is met 'reade' Doede niet goed afgelopen: hij werd veldwachter en sloot zich aan bij de NSB. Tijdens de gedwongen internering in Kamp Sondel na de oorlog heeft hij zelfmoord gepleegd. Fedde was volstrekt geen timmerman en via zogenaamde normaallesen werd hij schoolmeester. Op dezelfde christelijke school in Lemmer, waar hij ook als jongen in de banken had gezeten. Het lezen van poëzie en literatuur was toen al erg belangrijk voor hem. Hoofdzakelijk Nederlandstalige, want net als de meesten in die dagen vond hij het Fries een 'lagere' taal die beslist niet geschikt was voor zulke verheven zaken als godsdienst en literatuur. Maar deze houding veranderde onder invloed van het werk en de persoon van Douwe Kalma. Rond 1920 begon Fedde in het Fries te schrijven en te dichten en ook op bijeenkomsten en vergaderingen begon hij Fries te spreken. Hij werd redakteur van een literair tijdschrift en raakte in het bestuur van de verschillende taalgezelschappen. In 1925 verscheen zijn eerste gedichtenbundel: *Fersen*. Ondertussen was hij in 1924 in

van de Christelijk Democratisch Unie. In 1929 hield hij voor deze partij in Leeuwarden een verkiezingstoespraak: *Kristendom en oarloch*.

Dit alles werd hem niet in dank afgenomen door het gereformeerde en anti-revolutionaire establishment van de Lemmer. Zowel de kerkenraad als het schoolbestuur proefden zijn nieren, zijn niet orthodox gereformeerde le-

Schurer (links) als onderwijzer tijdens een schoolreisje naar Oranjewoud (1928)

Lemmer getrouwd met Willemke de Vries, een dorpsgenote en collega.

Vrijzinning

In een aantal zaken onderscheidde Schurer zich van zijn dorpsgenoten. Zo hield hij zich niet aan de omgangsregels van een lokale verzuilde gemeenschap. Hij ging vriendschappelijk om met de 'verkeerde' mensen, dat wil zeggen mensen die vooraanstaande posities innamen binnen de andere zuilen. Ook nam hij afstand van wat door gereformeerd Lemmer als goed gereformeerd werd beschouwd. De ideeën van de theoloog Ragaz, en van dr J.G. Geelkerken (over het spreken van de slang in het paradijs) spraken hem sterk aan. Hij richtte een plaatselijke afdeling van de christelijk-pacifistische beweging Kerk en vrede op, en de onderwijzer en Friese dichter Inne de Jong maakte hem lid

venshouding. De uitkomst was dat hem met ingang van 17 maart 1930 de toegang tot de school werd ontzegd en hij per 1 mei van datzelfde jaar werd ontslagen. Uiteraard ging hij hiertegen in beroep, waarbij hij werd verdedigd door ds J.J. Buskes en mr Pollema, lid van de Christelijk Historische Unie. Het schoolbestuur werd vertegenwoordigd door de latere anti-revolutionaire minister-president Gerbrandy. Op 16 augustus werd zijn ontslag definitief en hieropvolgend werd hem op 21 augustus 1930 ook nog eens de toegang tot het Avondmaal ontzegd. Dit omdat hij de kerkenraad niet het respect noch de vereiste gehoorzaamheid had bewezen. Hij reageerde met de opzegging op 1 september van het lidmaatschap van de gereformeerde kerk; zijn vrouw Wil volgde hem bij deze stap. Ruim veertig jaar later in 1971 toen Fedde al was

Schurer was van 1956 tot 1963 lid van de Tweede Kamer voor de PvdA. Op het congres van die partij in het laatstgenoemde jaar nam hij nog even de strukken door (uit: Anet Bleich, *Een partij in de tijd*)

overleden kreeg dit muisje nog een onverwacht staartje: de gereformeerde kerkenraad van Lemmer concludeerde na onderzoek 'dat indertijd de kerkenraad op grond van een onjuiste motivering tot zijn besluit is gekomen, broeder Schurer van het Avondmaal te weren'. Wil Schurer werd in datzelfde jaar uitgenodigd om het Avondmaal met de gereformeerde kerk van Lemmer te vieren en heeft die uitnodiging daadwerkelijk aangenomen.

Naastenliefde

Schurer verruilde de Lemmer voor Amsterdam om onderwijzer aan een openbare school te worden. Op een dag liep hij in Amsterdam de predikant tegen het lijf, die de Lemster kerkenraad was voorgegaan in de 'kwestie Schurer'. Die was ondertussen oneervol uit het ambt ontzet en met gezin en al op straat komen te staan. Schurer bood toen de ex-predikant en familie onderdak aan in zijn huis. Zelf woonden hij en zijn vrouw gedurende die zomermaanden bij 'Harm en Pyt', een zwager en zuster, in de grenspost Venebrugge

(Overijssel). Deze zwager was een van de eerste slachtoffers van de oorlog en Schurer heeft hem herdacht in het gedicht *In Memoriam H.*

In Amsterdam deed Schurer samen met ds Buskes aan evangelisatiewerk en ging hij voor in kerkdiensten van het Hersteld Verband en de Nederlandse Protestantenvond. Hij zat ook enige tijd in de Provinciale Staten van Noord-Holland voor de Christen Democratische Unie. Het lidmaatschap van het Hersteld Verband verruilde hij voor dat van de Nederlandse Hervormde Kerk en dat van de CDU voor de Sociaal Democratische Arbeiders Partij (SDAP). In Amsterdam had hij omgang met uiteenlopende personen als Hein de Bruin, Henk van Randwijk, Bert Bakker en W.G. van der Hulst, waarmee hij deel uitmaakte van de Christelijke Auteurskring. In 1945 werd hem de regeringsprijs voor Nederlandse verzetsliteratuur toegekend. Freark Dam beschouwt deze 'Hollandse tijd' en de 'Amsterdamse' gedichtenbundels als Schurers beste. Hij noemt vooral het daar heersende literaire klimaat met zijn uiteenlopen

de persoonlijkheden als oorzaak waaraan Schurer zich kon optrekken en dat ook deed.

Socialist en pacifist

Schurer was redacteur van het Friestalig tijdschrift *De Rattelwacht* (1944), waarvan één nummer (300 exemplaren) was verschenen en wat uitmondde in de *Tsjerne*. In de redactie zaten naast Schurer onder andere Jan Piebenga, Douwe Tamminga en Anne Wadman. Hij bleef als dichter actief en na *Fersen* zijn verschillende dichtbundels van zijn hand verschenen: *Uflecht* (1930), *Twiljocht* (1935), *Op alle winen* (1936), *Fan twa wallen* (1940) en *Psalmen yn'e nacht* (1945). Literaire roem viel hem ten deel toen hem de Gysbert Japiksprijs in 1949 werd toegekend voor het bijbelse drama *Simson* en *It boek fan 'e Psalmen*. Tijdens een reis op de nachtboot van Lemmer naar Amsterdam vertaalde hij gedichten van Heinrich Heine.

Na de oorlog vond Schurer het moeilijk om de draad weer op te pakken en na enige ambachtelijke omzwervingen werd hij uiteindelijk hoofdredacteur van de als ondergronds blaadje begonnen *Heerenveense Koerier*, in 1952 omgedoopt tot *Friese Koerier*. Een functie die hij tot 1963 zou blijven vervullen. Hij verhuisde daartoe van Amsterdam naar Heerenveen. Zoals viel te verwachten, ging hij na de oorlog mee met de doorbraak en werd lid van de Partij van de Arbeid; in 1956 werd hij voor deze partij, eveneens tot 1963, lid van de Tweede Kamer. Ook in dit gezelschap bleef hij zijn pacifistische beginselen trouw en stemde daarom tegen de defensiebegroting. De defensiebegroting was overigens de enige gelegenheid in de Tweede Kamer waarbij Schurer, mede namens de andere atoompacifisten van de PvdA-fractie, iets van zich liet horen.

Kneppelfreed

Op 16 november 1951 moest hij voor de rechter in Leeuwarden verschijnen vanwege belediging van de Heerenveenster kantonrechter. In een hoofdartikel in de *Heerenveense Koerier* hekelde hij de houding van deze magistraat ten opzichte van de Friese taal. De kantonrechter had geweigerd Fries te verstaan of toe te laten in de rechtzaal. Deze dag is als 'kneppelfreed' de geschiedenis ingegaan, omdat de Leeuwarder politie het massaal opgekomen publiek, dat de rechtzaal niet werd binnengelaten, met gummistok en brandspuit te lijf ging. Massale onrust, protestverga-

Kneppelfreed

deringen en ministers die naar Friesland afreisden om de gemoederen te sussen, volgden. Het uiteindelijke resultaat van Schurers actie was dat het Fries officieel als tweede rijkstaal werd erkend. In 1954 was het opnieuw raak: het bisschoppelijk Mandement wekte zijn toorn en deed hem naar de pen grijpen. In *Protestants protest* diende hij de bisschoppen figuurlijk gesproken een pak slaag toe. Fedde Schurer bleef dichten en vertaalde daarnaast de Psalmen en de Evangelische gezangen in het Fries, *it Frysk Psalm- en Gesangboek* (1955). Eerder al waren de dichtbundel *Vox Humana* (1949) en het drama *Bonefatus* (1953) verschenen. Na de psalmvertaling volgden *Fingerprinten* (1955), *Beam en bast* (1963), *Efter it nijs* (1966) en *De gitaer by it boek* (1969). Hij zat ook in de voorbereidingscommissie van het *Liedboek voor de Kerken*. Omdat hij niet in een 'collectief dichterschap' geloofde bedankte hij na verloop van tijd voor deze eer. Schurer was ook actief in de commissie die de vertaling van de bijbel in het Fries voorbereidde. Hij overleed op 19 maart 1968. In Heerenveen is in 1974 een standbeeld voor hem opgericht en in hetzelfde jaar kwam ook zijn *Samle fersen* uit. Van zijn posthuum in 1969 verschenen autobiografie *De besleine spegel* verscheen in 1998 een tweede druk.

Romantisch verlangen

Als de balans wordt opgemaakt, hoe zit die er dan uit? Schurer was niet altijd even kritisch op zijn werk en er is veel van hem verschenen dat hij onder zich had moeten houden.

Toch geldt voor de dichter Schurer wat D.A. Tamminga in de inleiding van de

Samle fersen schreef: 'Yn him hawwe wy in alsidich dichterskip hân, sa't Fryslân noch net hân hie en foar it neist net gauwer krije sil.' Hiernaast was er de dwarsligger die in de polemiek was op zijn best was. Ook het toch wel als romantisch te bestempelen verlangen naar het verloren gegane paradijs en de pogingen om hiervan iets te realiseren, moeten worden genoemd. Laten we het hier op houden: Schurer was een bij vlagen groot dichter die heeft geprobeerd de samenleving een beetje beter te maken.

Durk Hak is verbonden als godsdienst-socioloog aan de Rijksuniversiteit te Groningen

Fedde nam in 1962 met zijn echtgenote deel aan een anti-kernwapen op het Leeuwarder Blokhuisplein (uit Fedde Schurer, *De besleine spegel*)

Theun de Vries (1907-)

Bouwer aan de mens-van-morgen

Evert Kramer

Bij Theun de Vries denken we aan een actief schrijversleven dat bijna de laatste driekwart van de twintigste eeuw omvat. Tot op de dag van vandaag verschijnen met vaste regelmaat romans van zijn hand. Nu zijn communistisch verleden zo langzamerhand in de vergetelheid is geraakt, oogst hij altijd zeer gunstige besprekingen in de kranten. In dit stug voortwerken aan een steeds imposanter oeuvre steekt hij de oud Harlinger schrijver Simon Vestdijk naar de kroon. Wat beweegt de inmiddels 93-jarige Theun de Vries toch om telkens maar weer nieuwe boeken te schrijven? Zijn gezonde en sobere levenswijze - hij stamt uit een doopsgezind boerengeslacht - en zijn wilskracht om bezig te blijven, vormen ongetwijfeld belangrijke fundamenteën voor dit ijersterk gestel.

onderdeel van de Friese literatuur in al haar vormverscheidenheid. Tot ware meesterwerkjes behoren enkele van de tientallen novellen: juweeltjes van verhaalkunst die mij zeer aanspreken. De hoofdrolspelers zijn soms onder het genre paradijvogels in te passen: kleurrijke dorpstypen in al hun menselijkheid neergezet. Echte aanraders zijn bijvoorbeeld *Foxherne* waarin Gosse Stellingwerf als enig overgebleven boe-

Theunis Uilke de Vries werd geboren in het Friese Veenwouden als enig kind van Sjoerd, handelaar in zuivelproducten en diens vrouw Lieske. Na vier jaar gymnasium was hij ondermeer werkzaam als hulpboekhouder en journalist en volgde hij een bibliotheekopleiding. Van 1929 tot 1937 was De Vries werkzaam bij de Openbare Leeszaal aan de Marktstraat te Sneek. Van de nauwgezetheid waarmee hij dat laatste ambt uitvoerde getuigt een treffende anekdote van Herrius Halbertsma, de uit Sneek afkomstige oudheidkundige uit de goede stand. Hun paden kruisten elkaar toen de veertienjarige Herre aan de balie vroeg naar het boek 's *Keizers Koelies*. Dat werd hem geweigerd door de oudere Theun na de volgende woordenwisseling: "Hoe oud bent U?" - "Veertien" - "Dan mag ik u dat boek niet geven".

Verhaalkunst

Theun de Vries behandelen in een kort artikel zou alleen al vanwege de gigantische omvang van z'n werk ondoenlijk zijn. *Fryslân* wijdde overigens eerder aandacht aan deze schrijver (jaargang 3, 1997, no. 1) waarin hij werd geïnterviewd ter gelegenheid van zijn negentigste verjaardag. Van meet af aan waren zijn ambities verre van bescheiden; *Friesche Koningssage* rond koning Redbad ten tijde van het legendarische koninkrijk Friesland in de zevende eeuw, en *Rembrandt* als de grootste schilder aller tijden verwijzen al naar zijn voorliefde: het reconstrueren van levens van - in zijn ogen - de besten der aarde. Hoewel hij in Friesland vooral grote bekendheid geniet als auteur van een reeks histori-

Theun de Vries

sche en sociale romans, experimenteerde hij ook met dichtbundels als *Westersche nachten* in 1930. Onder de argwanende blikken van Sneeker notabelen weet hij in 1936 *Fryske Stilistyk* af te ronden. In dit kritisch overzichtswerk rekent hij af met menig naar zijn mening verouderd of achtergebleven

renzoon na een cholera-epidemie, zich stiekem als een soort Eyse Eysinga gaat manifesteren door, afgesloten van zijn huisgenoten, staartklokken te demonteren. Of over de suïcidale motorrijder Waling Dota die in *De derde dood*, toen ook al oerend hard als Tinus op z'n BSA, de strijd aanbod met een naast-

Geboortehuis van Theun de Vries aan De Zwette 41, een eindje buiten het dorp Veenwouden. De gedenkplaat 'Hij waard 26 april 1907 berne Theun de Vries - skriuwer' werd ter gelegenheid van zijn negentigste verjaardag en in zijn aanwezigheid onthuld op 27 april 1997

zij voortdenderende trein. Schitterende types tegen de achtergrond van hun tijd en met een rijkdom aan menselijke psychologie. Je waant je in de verhalen van Roald Dahl, die pas vele jaren later voor het Nederlandstalige lezerspubliek in vertalingen beschikbaar kwamen.

Communist

Zijn debuutroman *Rembrandt* dateert uit 1931. De Vries schreef een zeer omvangrijk proza-oeuvre dat nu al meer dan honderd titels omvat: dichtbundels, verhalen, romans, historische studies, biografieën, toneelstukken en hoorspelen. In 1937 verwisselt hij Sneek definitief voor Amsterdam. Hij speelde daar een actieve rol in het kunstenaarsverzet tijdens de Tweede Wereldoorlog. In de bezettingsjaren was hij ook een tijd verbonden aan de illegale *Vrije Katheder*. In enkele van zijn romans

getuigt hij van die tijd. Na een periode van zoeken was hij omstreeks 1935 overtuigd marxist geworden. Hij werd uiteindelijk uit de literaire gemeenschap gestoten vanwege zijn blijvende sympathieën met het communistisch gedachtengoed; hij reisde bijvoorbeeld na 1945 veel naar Oost-Europa, China en Cuba en vergoelijkte de inval van de Sovjet-Unie in Hongarije in 1956. Hij brak met deze vorm van communisme na de inval in Tsjechoslowakije (1968) maar bleef marxist en maakte, tot hij in 1971 uit de partij trad, deel uit van het bestuur van de Communistische Partij Nederland. De Vries heeft het zich in zijn leven dus zeker niet gemakkelijk gemaakt. Zo was hij ook nog eens twee keer getrouwd met dezelfde vrouw. Van 1932 tot 1938 en van 1945 tot haar dood in 1975.

Bekroning

Stof voor zijn werk putte hij uit Fryslân's geschiedenis, het agrarische platteland, de Tweede Wereldoorlog en beroemdheden uit de wereld van kunsten en wetenschap. Hij ondervond zelf aan den lijve de opkomst, bloei en het verval van het communisme en de negatieve gevolgen van de Tweede Wereldoorlog. Als socialistische auteur van streekromans begonnen, kwam de linkse individualist vrij snel in aanraking met het communisme. Afkeer van autoriteiten dwong hem in 1941 tot onderduiken in de buurschap Groenendaal op de Veluwe. Naar mijn smaak is dit de meest vruchtbare periode. In betrekkelijk korte tijd rondt hij hier een biografie af over R.J. Schimmelpenninck. Andere papieren die zich destijds in z'n vluchtkoffertje bevonden vormden aanzetten tot *De tegels van de haard*, een bundel sterk autobiografisch getinte verhalen van Wilt Tjaarda, alias Theun de Vries op jonge leeftijd in Veenwouden, aan de Zwette tussen Dantumadeel en Tytsjerksteradiel. Uiteindelijk kwam De Vries in een kamp terecht. Dit leverde hem veel schrijfstof op over zijn oorlogservaringen. Als intellectueel en kunstenaar kon hij veel van zichzelf kwijt in talloze autobiografische studies. Zijn Friese jeugd vormde de grondslag voor twee terugkerende thema's: die van het romantische Friese verleden waarvan *Het zwaard, de zee en het valse hart* (verschenen als boekenweekgeschenk in 1966) een hoogtepunt vormt en de sociaal-maatschappelijke bewogenheid waarvan de trilogie *Het geslacht Wiarda* hét voorbeeld is. 'Nu zijn de kloosters verdwenen - hier en daar staat een verlaten poort in de weilanden, en soms stuit men bij 't graven op muren -, en ook de huizen met trappen en torens en wallen krijgen hun tijd. Maar de boeren zijn er nog steeds; die hebben eeuwen lang gezweet en gezorgd; en dat is goed geweest. De boeren zijn nodig, en als zij verdwijnen, is het met de wereld gedaan.' Twintig jaar geleden las ik deze regels uit *Stiefmoeder Aarde* voor het eerst. Werkzaam in Friesland's oudheid, met eigen wortels in het Groninger Oldambt, roept de tekst bij mij een gevoel van herkenning op. En sedertdien is De Vries een van de schrijvers waar ik vaak naar teruggrijp. Theun de Vries ontving in 1963 de P.C. Hooftprijs, de staatsprijs voor letterkunde. Vijftien jaar later, in 1978, werd hem een eredoctoraat in de lette-

ren aan de Rijksuniversiteit Groningen door professor E.H. Kossmann toegekend voor zijn historische studies. Van enkele boeken bestaan versies in zestien Europese talen hetgeen zeker ook als een eerbetoon aan zijn werk mag worden opgevat.

Intrigerende persoon

Het ligt voor de hand dat een auteur met zo'n sterk maatschappelijk engagement kritiek ondervindt; in de jaren 1960-1970 zweeg men hem zelfs liever dood. Volgens sommigen is De Vries een van de meest intrigerende Nederlandstalige schrijvers van de pas voorbijge twintigste eeuw, vaak omschreven als koppig en eenzaam, verbeterend zoekend naar rechtvaardigheid, niet meer thuis in eigen land. Zo zou hij bovendien een slecht ontwikkeld psychologisch inlevingsvermogen bezitten. De kracht van zijn werk was te vinden in de beschrijving van personages en hun situatie, in het oproepen van de sfeer, vaak van een historische periode en in de gedegenheid van de compositie. Hoewel hij enkele dichtbundels op zijn naam heeft is De Vries vooral bekend als veelzijdig schrijver van meeslepend, verhalend proza. De nadruk in veel van dit werk ligt op het sociale element in de samenleving, die hij bij voorkeur tekent in tijden van verandering. Tijdens zijn dankwoord bij de uitreiking van het eredoctoraat in Groningen schetste hij zelf zijn visie op geschiedbeoefening. Kernpunt daarin vormt zijn opvatting dat alleen de eigenlijke geschiedenis hem interesseert: die van de klassenstrijd naar bevrijding van de individuele mens en naar de uiteindelijke menswording van het individu, de progressie van de maatschappij en het individu. Zelfverwerkelijking is een hoog goed bij hem. Veel minder interessant zijn voor hem de oneigenlijke geschiedenissen van koningen en veldslagen. Groot is zijn talent als verteller van de lange adem zoals blijkt uit verschillende romancyclusen. Dat zijn laatste roman over de *Dekabristenopstand* in Rusland hem op zijn hoge leeftijd toch wel zwaar viel, zoals hijzelf in een van zijn laatst gegeven interviews bekende, zal niemand verbazen. Zijn vroegere streekromans spelen zich af op het platteland en hebben het leven van (meestal) boeren tot onderwerp. De hoogste bloei van dit genre lag in tweede helft van de negentiende eeuw en in deze eeuw was ze slechts tot de

Bezoek aan it heitelân in 1968. Met dichter Douwe Tamminga (links) op het bordes van de Fryske Akademy (uit: Hans van de Waarsenburg, *Theun de Vries, Voetsporen door de tijd*, 1984)

Tweede Wereldoorlog populair. In de oudere literatuuroverzichten wordt hij in dat verband in één adem genoemd met Stijn Streuvels en Antoon Coolen. Wat opvalt is zijn gevoeligheid voor tekens van zijn tijd. Zo pakt hij nog net de streekroman mee maar raakt hij al snel betrokken bij communisme, opstand en verzet. Het taalgebruik is niet dat van een groot stilist, maar De Vries pretendeert volgens mij nimmer een mooischrijver te willen zijn. Hij kiest bewust voor stoer, mannelijk en beeldend taalgebruik. Wellicht is ook een verklaring dat hij nog altijd zoveel te vertellen heeft en met het verwezenlijken ervan nog zo bezig is, dat hem de tijd van eindeloos schaven gewoonweg ontbreekt. In stijl en woordkeuze doet hij me denken aan Ede Staal, de Groninger bard die opgroeide bij zijn grootouders en eigenlijk, evenals de nu bedaagde Theun de Vries, ook een stem van een eerdere generatie is.

Anno 2000

In hoeverre maakt het werk van Theun de Vries nog daadwerkelijk deel uit van het aanbod in de boekwinkels? We hebben de proef eens op de som genomen en informeerden bij de drie grote boekhandels in Leeuwarden naar nog voorradige werken uit het omvangrijke oeuvre van hem. De oogst is schraal. Alleen enkele van de meest recente titels zijn vandaag de dag direct verkrijgbaar. Hoewel de vaste uitgever van het werk van Theun de Vries, Uitgeverij Querido, een groot aantal titels van hem uit voorraad leverbaar heeft, loont het kennelijk niet om deze in Leeuwarden in de grotere boekwinkels binnen handbereik te hebben. Een op

bestelling beschikbare fondslijst leverde ruim een jaar geleden nog 39 leverbare titels op. We raden de liefhebbers van zijn werk dan ook eerder een gang naar de betere antiquariaten aan, waarvan in Leeuwarden diverse te vinden zijn en waar het meeste van zijn werk, waaronder opvallend veel eerste drukken, nog te koop is voor schappelijke prijzen. De Vries' werk beleeft nu eenmaal weinig herdrukken. De fanclub is klein maar trouw en met twee of drie drukken zijn de meeste titels al goed bediend. Ter gelegenheid van zijn negentigste verjaardag werd *Stins en Krite*, gedichten rondom de Schierstins, in een oplage van 140 exemplaren uitgegeven door het Veenwoudster uitgeversduo Huistra en Kootstra, twee grote fans van zijn oeuvre: *Westerljocht* verscheen in een oplage van 500 stuks, hetgeen een graadmeter voor zijn populariteit is. En nog steeds worden er door Theun de Vries titels aan de indrukwekkend lange lijst met publicaties toegevoegd. Met vaste regelmaat verschijnen er romans van zijn hand. Ik hoef de laatste krantenknipsels er maar op na te slaan om daarvan een overzicht te geven: eind 1999 verscheen *De wilde vrouwen van Pella*, vlak daarvoor nog *De bergreis*, een roman over Hercules Seghers, en een roman onder de titel *Torrentius* over de gelijknamige zeventiende-eeuwse 'vuil'schilder van erotisch getint werk. Toen hem door zijn biograaf Hans van de Waarsenburg (*Voetsporen door de tijd*, Meulenhoff 1984) bij zijn 75ste verjaardag de vraag werd voorgelegd wat na eeuwen wel moge beklijven van zijn werk, dacht de schrijver zelf het eerst aan een paar van zijn novellen.

Jacob Jetzes Kalma (1907-1991)

Sociaal bewogen, sympathieke 'rode' dominee

Jacob van Sluis

Alle waardering ten spijt en ondanks een enorm oeuvre voelde Kalma zich, bewust van zijn beperkingen, meer een sneuper dan een serieus historicus. Hij gaf de voorkeur aan inleidende werken, liefst gericht op een breed publiek, om zijn lezers toegang te verschaffen tot het verleden. De ideale lezer was voor hem de belangstellende kerkganger of leek die zich opstelde voor het verleden. De professionele historicus zou zelf zijn weg wel vinden en werd door Kalma bediend door bronnenpublicaties. Hij was zeker niet de historicus die voor vakgenoten schreef en die de discussie met hen op voet van gelijkheid zocht. Het was niet louter een gebrek aan zelfvertrouwen, maar veel meer het besef dat hij het vak theoretisch niet meester was. Boven de veelheid aan feiten en feitjes vraagt het vak immers de sturende hand van de historicus die grote verbanden legt en orde aanbrengt. Voor die taak schrok Kalma terug.

Eén van de vier

Friesland heeft een aantal gerenommeerde kerkhistorici voortgebracht: Johannes Reitsma (hoogleraar te Groningen), Sietze Douwes van Veen (hoogleraar te Utrecht), Geert Aeilco Wumkes en Jacob Jetzes Kalma. Wat deze vier in alle onderlinge verscheidenheid gemeen hadden is dat ze zichzelf als vertellers beschouwden. Zij presenteerden de geschiedenis als verhaal, dat ze voor hun lezers volop herkenbaar wilden maken, zonder dat ze zich bekommerden om een wetenschapstheoretisch fundament voor hun historische activiteiten. Wumkes was wellicht de meest onbekommerde van dit viertal. Kleine anekdotische artikelen werden door hem gebundeld in *Bodders yn de Fryske striid* (1926), in vier delen *Paden fan Fryslân* (1932-1943) en oude krantenknipsels in twee delen *Stads- en dorpskroniek* (1930-1934). Zelf waardeerde hij het meest *It Fryske rêveil yn portretten* (1911), dat in Nederlandse vertaling nog altijd goed verkoopt: een serie vlotgeschreven portretten zonder enige samenhang. Uiteindelijk presenteerde Wumkes het verleden ontdaan van de factor tijd, als vanzelfsprekend en alsof er voor de lezer geen breuk in de tijd bestaat. Het meest waardevolle boek dat Wumkes schreef is mijns inziens zijn autobiografie *Nei sawntich jier* (1949), omdat het buiten de directe intentie van de auteur om een belangrijke bron vormt voor de Friese kerkgeschiedenis van de eerste helft van de twintigste eeuw.

Kloof

Reitsma en Van Veen daarentegen beseften veel beter de kloof die de tijd steeds weer slaat en die door de historicus overbrugd moet worden. Heel anders dan Wumkes presenteerden zij historisch materiaal rechtstreeks als bronnen: acht monumentale delen *Acta der provinciale en particuliere synoden gehouden in de Noordelijke Nederlanden gedurende de jaren 1572-1620* (1892-1899). Met name Van Veen besepte dat naast de bronnen een heel ander genre nodig is om het verleden aan de man te brengen. Hij was initiator en redacteur van populaire boekjes in de reeksen. *Uit onzen bloeitijd: schetsen van het leven onzer vaders in de XVIIe eeuw* (1909-1915) en *Kerk en secte* (vanaf 1907), waarin het alledaagse kerkelijk leven van andere tijden en plaatsen voor moderne lezers toegankelijk werd gemaakt. Dit ging niet gepaard met een theoretische uiteenzetting over de aard van het historische métier, maar wel in het volle besef van de kloof die de geschiedbeoefening steeds weer heeft te overbruggen.

Niet vanzelfsprekend

Kalma worstelde met open vizier met het probleem van de historische distantie. Hij was de volstrekte tegenpool van Wumkes, die zo onbevangen uit het verleden weg verhaalde. Voordat Kalma een gebeurtenis uit het verleden presenteerde zag hij zich gedwongen in enkele inleidende alinea's in het algemeen te spreken over de *condition humaine*: de mensen uit het verre

Kalma, zoals velen onder ons hem nog hebben gekend

verleden - het verleden is altijd ver, want zonder distantie is het eigentijds - werden gedreven door passies en motieven zoals die van ons. Hun passies en motieven waren weliswaar andere dan die van ons, maar de gedrevenheid was vergelijkbaar. In de inleidende paragrafen benadrukt Kalma steeds weer de paradox van het historische verhaal: herkenbaar en toch o zo anders. Het verleden is niet vanzelfsprekend, zoals Wumkes suggereerde, maar was voor Kalma iets dat bevochten moest worden - volkomen terecht, zo lijkt me.

Kerkgeschiedenis

Als historicus kende Kalma een late roeping. Hij had theologie in het vrijzinnige Leiden gestudeerd en er in de medestudente Froukje Koops zijn latere echtgenote gevonden. Doctoraal heeft hij niet gedaan en wetenschappelijke ambities had hij niet. Hij werd in 1932 hervormd predikant en diende overwegend kleine Friese plattelandsgemeentes. Hij ontpopte zich als een zogenaamde rode dominee, sociaal bewogen, sympathiserend met de

SDAP en actief in de Friese beweging. De Tweede Wereldoorlog was voor Kalma aanvankelijk een periode van verwarring, maar uiteindelijk koos hij tegen de bezettende macht. Als een van de weinigen bepleitte Kalma de *joodse* identiteit van joodse kinderen, die ondergedoken hadden gezeten bij christelijke pleegouders en daar tot de Heere Jezus hadden leren bidden. Maar na de oorlog lijkt Kalma zich te hebben afgekeerd van de actualiteit. Was hij teleurgesteld in de mislukking van de Doorbraak en in de restauratie van het oude Nederland? Hoe dan ook, hij greep de door hem beklede functie van bibliothecaris van het Fries Genootschap aan om zich te werpen op de Friese geschiedenis. Vanaf het begin van de jaren vijftig volgde er een onstuitbare reeks van historische publicaties. De nadruk viel op Friese kerkgeschiedenis vanaf de reformatie; voorts gaat het om geschiedenis van volksgebruiken, in het bijzonder kaatsen, geschiedenis van de sociale beweging en om cultuurgeschiedenis.

Kalma op een foto van omstreeks 1940

Hoogtepunt in het oeuvre is de cultuurgeschiedenis van Friesland medio zeventiende eeuw *Om Gysbert Japiks hinne* (1963), waarvoor hem in 1966 de Joast Halbertsmaprijs toegekend werd. Er volgden grote boeken over de kerkgeschiedenis van Bolsward (1980) en Leeuwarden (1987) en een reeks van bronnenpublicaties: uitgaven van zeventiende eeuwse classisboeken.

Het omslag van het werk waarvoor Kalma in 1964 de Gysbert Japicxprijs kreeg

(1978-1983) en synodeverslagen (1987-1990). Met name voor de bronnenpublicaties werd aan Kalma in 1984 een eredoctoraat toegekend door de theologische faculteit van de Rijksuniversiteit Groningen.

Steeds weer aarzeling

Zo moest Kalma bij elke publicatie, hoe kort ook, in de inleidende alinea's steeds weer zijn houding zoeken. Direct en onbevangen van wal steken, zoals Wumkes, kon hij niet. Het is vaak geïnterpreteerd als het moralisme van de dominee die Kalma voor alles was, maar mij lijkt het veel meer voortkomend uit verlegenheid. Deze dominee werd niet gedreven door geopenbaarde zekerheden, maar door compassie en door de eindeloze zoektocht naar houvast in het ondermaanse. Als men de waarheid niet in pacht heeft, kan men ook geen moralist zijn. Zelf vrijzinnig in hart en nieren kon Kalma zonder een spoor van meewarigheid of betweterij schrijven over de geloofstrouw of onzekerheid van een zwaar orthodoxe voorganger. Nooit was hij betweterig of pedant. Het waren de eigen twijfels over de gebrokenheid der tijden die Kalma zo deed aarzelen. Deze aarzeling werd alleen maar groter, zodat Kalma uiteindelijk koos voor de veiligheid van letterlijk neergeschreven bronnenpublicaties in de vorm van classis- en synodeverslagen.

Bibliografieën

Toen ook dat moeilijker werd wierp hij zich op de bibliografische arbeid, kenmerkend voor zijn laatste jaren. Graag had ik gezien dat Kalma zijn enorme kennis ten dienste had gesteld van een brede studie van de Friese kerkgeschiedenis van bijvoorbeeld de negentiende eeuw. Hij heeft het niet gekund. Daarvoor miste Kalma de onbevangenheid van Wumkes of het professionele zelfvertrouwen van Reitsma of Van Veen. Hij had voldoende zelfkennis om te beseffen dat men niet over de eigen schaduw kan springen. Zijn zelfbesef, op het zwaarmoedige af, maakte Kalma zo sympathiek - letterlijk meelevend. Het maakte dat hij met inlevingsvermogen kon schrijven over een zeventiende-eeuwse dwaler of over een negentiende-eeuwse dweper. Maar steeds weer voelde hij zich gedwongen vooraf zijn eigen aarzeling te belijden.

Ypk fan der Fear (1908-1983)

Uit de marge, in de marge

Hanneke Hoekstra

De Friese literaire geschiedenis van de vorige eeuw kent slechts een paar vrouwen die een substantieel oeuvre hebben nagelaten. Een daarvan is Lipkje Post-Beukens. Zij schreef een aantal spraakmakende historische romans onder haar bekendste pseudoniem: Ypk fan der Fear. Daarnaast ook erotische poezie, onder haar tweede pseudoniem Ella Wassenaer en een groot aantal columns in het Friesch Dagblad onder haar derde pseudoniem: Frou X.

voort uit twee bijzondere kenmerken van haar leven en haar werk: uit het feit dat ze gereformeerd én uit het feit dat ze vrouw was. Ypk fan der Fear stond zo ongeveer aan het eind van de gereformeerde traditie in de Friese

Enkele jaren geleden was Ypk fan der Fear vrijwel vergeten. Oudere Friezen en Friezinnen herinnerden zich haar naam, een enkeling de titel van haar bekendste werk *Ta him dyn bigearte*. De betekenis van haar werk, zo was de heersende opinie, was klein. Dat kon zich niet meten met het werk van tijdgenoten als Anne Wadman en Trinus Riemersma. Waar deze heren de confrontatie met de moderniteit aangingen, beschreven de romans van Ypk de sfeer van het gereformeerde boerenleven in Gaasterland. Een wereld die voorbij was, voorgoed voorbij en die hooguit nog herinneringen oproep aan de zo verfoeide streekroman. Tot overmaat van ramp was Ypk ook nog eens beschuldigd van plagiaat, een beschuldiging die lang in het collectieve geheugen blijft hangen. Aldus leek het dat Ypk fan der Fear werd verwezen naar de plaats waar zoveel andere schrijfsters hun einde hebben gevonden: de mestvaalt van de geschiedenis.

Gereformeerde literaire traditie

Toch zou dat een raar einde zijn geweest voor Ypk fan der Fear. Een reden is dat ze een belangrijk integrerend element in de Friese literaire tradities is geweest. Zo stond ze met Wadman en Riemersma aan de wieg bij de heropleving van de Friese literatuur in de jaren vijftig en zestig. Ze was samen met onder anderen Freark Dam en Marten Sikkema een van de 'Reiddompmannen', een groep schrijvers die hun vernieuwend proza publiceerden in de 'Reiddomprige'. Ze presenteerden zich in de verhalenbundel *Sawn is in galgefol*. Wadman droeg zijn bekendste boek *De Smearlappen* (1963) aan haar op. Ze was duidelijk aanwezig al is haar plek in die heropleving misschien het best als 'marginaal' te omschrijven. Die marginaliteit komt

Ypk fan der Fear aan het werk. Het is niet bekend wanneer deze foto gemaakt is. (foto: Frysk Letterkundich Museum en Dokumintaasjesintrum)

Omslag van het boek Sawn is in galgefol uit 1951 met daarop afgebeeld de portretten van Anne Wadman, Marten Sikkema, Freark Dam, Klaes Dykstra, Geart Jonkman, Sjoerd Spanninga en Ypk fan der Fear (collectie Hanneke Hoekstra)

ook deel van uitmaakten. Die spraken echter op een heel andere manier tot de verbeelding dan het werk van haar mannelijke, modernistische tijdgenoten. Waar deze hun romans bij voorkeur laten beginnen met een hoofdpersoon die op weg is naar de een of andere grote stad, zijn de romans van Ypk fan der Fear vaak expliciet gelokaliseerd in Gaasterland, het land van haar geboorte. En hoewel ze er als kind maar kort heeft gewoond, is dit nog steeds zo landelijke deel van Friesland bepalend voor haar literaire werk. Het zijn niet alleen de bossen en de oude Zuiderzee die tot haar verbeelding spreken, maar vooral ook de religieuze mystiek die verweven is met de boerencultuur van Gaasterland. Romans zoals *De breugeman komt* (1953) of *Ek in minske* (1961) gaan juist over de ondergeschikte positie van vrouwen in de kerk en gemeenschap. Haar meeste bekende heldin is Hylck de boerenfaam uit *Ta him dyn bigearde* (1949) die een vurige liefde opvat voor de boerenzoon Siertsje en letterlijk in vlammen opgaat samen met haar geliefde in een brandend Rijsterbos. Hoe mooi dat einde ook was, voor de modernistische kritiek was haar werk nauwelijks verheven boven het niveau van de streekroman.

Gysbert Japicx Priis

Pas in 1979 kreeg ze de Gysbert Japicx Prijs toegekend, formeel voor haar roman *De jongste dei* (1978), informeel was het een blijk van waardering voor haar hele oeuvre. De toekenning was niet geheel onomstreden. De jonge

Ta him
dyn bigearte

Ypk fan der Fear

*Omslag van het boek Ta him dyn bigearte
(collectie Hanneke Hoekstra)*

criticus Jelle Krol wees erop in het literaire tijdschrift *Trotwaer* dat de roman toch wel erg op Iris Murdoch's *The Unicorn* leek. De suggestie van plagiaat was echter onterecht. Beide boeken zijn kasteelromans. Alle romans die tot dit van oorsprong Engelse genre behoren lijken sterk op elkaar. Die verwijzing naar eerdere romans is juist kenmerkend. Een andere kwestie is of Ypk niet wat te ver van huis was weggedwaald met **De dei is jong**. In mijn proefschrift *The orthodoxy of the heart* ga ik uitvoerig op deze zaak in. In haar laatste boek *In fatsoenlijk famhe* (1984) blijft ze dichterbij zichzelf. Deze prachtige autobiografische roman

literatuur. Ze werd in eerste instantie geïnspireerd door de voordrachten van neef Inne de Jong en diens vriend Fedde Schurer. Die zetten de jonge Lipkje ertoe aan te dromen van een bestaan als schrijfster. Gestimuleerd door dr G.A. Wumkes en E.B. Folkertsma publiceerde ze in 1938 haar eerste verhalen in het blad van het Kristlik Frysk Selskip *Yn ús eigen Taal*. In de eigen taal verhief zij haar stem om zich te laten horen in de gemeenschap, die voor haar inspiratoren Wumkes en Folkertsma, Schurer en Inne de Jong vooral een christelijke gemeenschap was. Naarmate het modernisme ook in de Friese literatuur meer de overhand kreeg raakte de christelijke literaire traditie meer vergeten.

Religieuze mystiek

Daarnaast was Ypk fan der Fear een echte vrouwelijke schrijfster. Ze ernaar streefde met en in haar werk vrouwen, in haar geval Friese vrouwen, een stem te geven. Zodoende bleef ze dicht bij de ervaringen van de vrouwen, om die te verwerken tot een literaire vorm. Daardoor kon de wereld van die ervaringen voor anderen toegankelijk worden gemaakt en voor het nageslacht bewaard zou blijven. Het resultaat waren romans die beslist voortkwamen uit de Friese literaire traditie en daar

61

stutsen en tsjin pake' stien raesd, dat ik net bang wie. Boppe myn holle yn de hage wie it tsjuster genôch, mar sa ^{au kaem ik net} mei de eagen of dêr seach ik ^{it de lûkes} ~~mei de eagen of dêr seach ik~~ ^{de grêven} de grêven (in greate bloedreade bol, ^{an de kofte} Fda, ^{Skrifte} ~~waerd~~ my de tonge lam en ^{fuotten stiif} fuotten stiif. Mar lokkich rôp mem krekt.

~~Eare her 1/2 if~~ ^{wieromfine.}

"Mem, hwat is dat?" frege ik, ~~geskand~~.

"Datte? De moanne. Wiest dêr bang fan?"

Ynienen foun ik it forfarren ~~sa slim~~ net mear. Alles mocht der barre, allinne de wrâld mocht net forgean. Ik dounse om mem hinne en swaeide nei ^{de greate} ~~de greate~~ ^{bloedplakket.}

"Tutte mei de linten." sei mem. ~~Hjir~~

Een gedeelte van het concept van het boek De deade by de libbene (1959) met correcties in het handschrift van Ypk fan der Fear (collectie Hanneke Hoekstra)

twintigste eeuw, dan misschien niet waar we heengaan, maar wel waar we vandaan komen. En dat is een belangrijk verhaal, dat we aan onze eigen lytse famkes door moeten geven.

Hanneke Hoekstra is verbonden aan de Erasmusuniversiteit in Rotterdam.

Lipkje Post-Beukens

werd na haar dood gepubliceerd. Echter deze roman waarin Ypk haar eigen herinneringen aan een gereformeerde opvoeding heeft verwerkt, werd nauwelijks nog besproken. Haar poging stem te geven aan Friese vrouwen leek in ijdelheid gestrand.

'Jorwerd'-gevoel

Toch enigszins verrassend volgde helemaal aan het eind van de vorige eeuw nog een opleving in de belangstelling voor het werk van Ypk fan der Fear. Zo kreeg ik de gelegenheid in 1998 te promoveren aan de Rijksuniversiteit Groningen op een boek waarin ik beweerde dat Ypk fan der Fear een feministische schrijfster was. Die bewering werd me niet in dank afgenomen

door Philippus Breuker, die niettemin kort daarna *Ta him dyn bigearte* liet herdrukken in de reeks Fryske Klassikers. En er waren verschillende herdenkingsbijeenkomsten, waar uit haar werk werd voorgelezen en herinneringen aan haar werden opgehaald. Met de toenemende belangstelling voor lokaliteit (het 'Jorwerd'-gevoel), gemeenschap en religie bleek Ypk's werk opeens weer helemaal actueel. Een nieuwe modegril? Ik denk het niet. Ypk's werk is een monument voor het Friesland, het Gaasterland van de eerste helft van de vorige eeuw. Die plaats, voor die tijd. En het is een bijzonder monument omdat het is opgericht door een vrouw. Dat monument vertelt ons, Friezinnen van de eenen-

Anne Vondeling (1916-1979)

Altiten ûnderweis

Bertus Mulder

Ik haw Anne Vondeling mar ien kear troffen. Dat wie yn Eindhoven, by in taspraak yn it ramt fan de Europeeske ferkiezings fan 1979. In ynnimmend man yn in trijedieltich pak dy't ús wiisde op de betsjutting fan it Europeesk Parlemint. Hy hie gelyk, noch folle mear as wy doe al tochten. Mar ik fûn de man sa braaf. Stadichoan haw ik lykwols respekt krigen foar dizze frijsinnich demokraat dy't keazen hie foar de sosjaal-demokrasjy. In man dy't syn wei gie, fêsthâldend wie en alles wat er die sa goed mooglik dwaan woe. It bysûndere fan Vondeling wie dat hy der foar myn gefoel altiten al west hie. Anne Adam Vondeling wie, mei twa ûnderbrekkings, fan 1946 oant 1979 lid fan de Twadde Keamer foar de Partij van de Arbeid.

1971 posearre er noch as kandidaatminister yn de alternative kabinetsploech fan PvdA, D'66 en PPR. By it tastânkommen fan it kabinet Den Uyl yn 1973 wie der lykwols foar him gjin plak; hy waard foarsitter fan de Twadde Keamer. Hy kaam op foar it parlemintêre hantwurk fan de Keamer en foar helder taalgebrûk. Dêr komt de Anne Vondeling-priis út wei dy't jierliks útrikt wurdt

Vondeling wie ek twa kear minister. Polityk wie syn libben. Yn 1958 folge hy Sicco Mansholt op as minister fan lânbou yn it fyfte kabinet Drees, yn 1965 waard er minister fan finansjes en vise-premier yn it kabinet Cals-Vondeling (1965-1966). In skoft lang wie hy it gesicht fan de PvdA. Dat wie net fanselsprekkend. Yn 1962 wie er ien fan de fiif kandidaten om fraksje-foarsitter fan de PvdA te wurden. Vondeling wie in kompetint en aimabel man en boppedat gjin karriêrist. Yn twadde omgong giet it tusken him en Maarten Vrolijk. De eardere Vrije Volk-sjoernalist Vrolijk wie fertsjinwurdiger fan de reade famylje, de tradysje fan VARA en SDAP; de frijsinnich-demokraat Vondeling wie VPRO-lid.

Nije paden

Mei de kar foar Vondeling joech de fraksje oan nije paden sykje te wollen. Vondeling die dat. As opposysjelieder ûnderboude er syn optreden foar it nije medium tillefyzje mei de útkomsten fan modern opiny-ûndersyk. Hy opponearre him yn it 'vragenuurtje' fan de Keamer. De trije jierren fan syn fraksjefoarsitterskip (1962-1965) foarmje it hichtepunt fan syn politike loopbaan. As vise-premier en minister fan finansjes rûn er dûken op. Sa sterk as syn optreden west hie yn de affêre-Irene, sa krampachtich wie hy yn de kar foar Amsterdam as it plak dêr 't it houlik fan Beatrix sletten wurde moast. De betûfte opposysjelieder fer-oare yn in eigensinnich en regintesk man. De ynterne opposysje yn de PvdA woe dêrom ta op in mearkoppich listlûkerskip. Doe't er dêrfan op 'e hichte steld waard, wiisde Vondeling

Anne Vondeling as foarsitter fan de Twadde Keamer

dat ôf. It wie yn striid mei syn ideeën oer in moderne, op de persoan taspitste ferkiezingskampanje. Hy waard yn 1966 as earste man fan de PvdA opfolge troch Joop den Uyl. Vondeling koe him deryn skikke; hy naam syn ferlies as in keardel, 'sans rancune', sa't Ed van Thijn my fertelde. Troch in swier auto-ûngelok rekke er dernei in skoft út. Yn de publikaasje *Nasmaak en voorproef* (1968) ferantwurdet er him foar syn optreden as fraksje-foarsitter en minister. Tusken 1969 en 1971 wie hy partijfoarsitter. Foar de ferkiezings fan

oan de beste Nederlânske parlemintêre ferslachjouwer. Twa publikaasjes stamme út dizze tiid: *Tweede Kamer, lam of leeuw?* (1976) en *Schijn des kwaads, bespiegelingen over gedragsregels voor politici* (1978). Yn dizze tiid wurdt er omskreaun as de 'bovenmeester' fan it parlemint. In demokratysk Europeesk parlemint fûn er fan grut belang. It foech fan dat parlemint moast grutter wurde. Vondeling stelde him yn 1979 (hy wie doe 63) kandidaat by de earste rjochtstreekse ferkiezings foar dat parlemint. Hy waard fise-foarsitter. Hy

kaam om it libben by in auto-ûngelok yn Mechelen op 22 novimber 1979. De Partij van de Arbeid eare him troch har Europeeske aktiviteiten ûnder te bringen yn de Anne Vondeling Stichting.

Komôf

Anne Vondeling is berne yn Appelskea as soan fan de ferfeanersbaas Adam Vondeling en Lamkje van der Schoot. Hy gong nei de ULO yn Easterwâlde en de RHBS yn Assen, studearre yn Wageningen en die as provinsjaal amtner ûndersyk nei de migraasje fanút Fryslân nei de Noardeast Polder (1942). Hy hie as direkteur fan de Coöp. Centrale Landbouw-boekhouding (1945-1958) yn Ljouwert tagong ta it materiaal foar syn proefskrift *De bedrijfs-vergelijking in de landbouw* (1948). Deryn giet er nei hoe't boeren ferskillend reagearren op de ekonomyske krisis fan de jierren tritich. De agrarysk sosjolog Jan Douwe van der Ploeg grypt foar syn hjoeddeistich bedriuwstyl-ûndersyk op dit proefskrift werom. Fan hûs út wie Anne Vondeling frijsinnich demokrat. Jong pleite er foar it trochbrekken fan skiedslinën tusken politike partijen. Fanút de Nederlandse Volksbeweging waard er begjin 1946 lid fan it earste gewestlik bestjoer fan de PvdA yn Fryslân. Boppedat wie er foarsitter fan Je Maintiendrai Friesland, oandielhâlder fan de *Leeuwarder Courant* en de *Friese Koerier*. Fan jongs ôf hied er konfrontearre west mei it radikale sosjalisme fan de Appelskeaster feanarbeiders. Oan dy Appelskeaster jierren ûntliet er de opfetting dat der gjin natuerlik eigendomsrjocht op grûn bestiet, likemin as foar lucht en wetter. Dat idee 'werd niet aangetast door de wetenschap dat mijn grootvader en mijn vader bijna alle land van onze boerderij zelf hadden 'gemaakt' uit veenpetten en heide. Nou ja, zelf, het waren de veenarbeiders uit het dorp die, grotendeels in werkverschaffing, dit zware karwei deden. Enkelen van hen waren mijn school- en speelkameerades geweest. Zij lieten op dat veld meer zweetdruppels liggen dan het aantal centen dat ze ermee verdien-den'. Ynkommen heart fertsjinne te wurden troch arbeid. Hy fielde der dêrom neat foar om de opbringsten fan it Nederlânske ierdgas yn de bûsen fan de oandielhâlders fan de Koninklijke Olie ferdwine te litten. Hy pleite foar steatseksploraasje fan it ierdgas en foar spekulaausjewinst-belês-

VONDELING DE HEILIGE EUROPEAAN

Vondeling, de hillige Europeaan. Spotprint fan Rienk Kruiderink út 1978

ting. De jierren sechstich binne ek de tiid fan de affêres mei it keningshûs. Hy wie prinsipieel republikein, mar woe it keningshûs net ta ynset fan politike striid meitsje. Hy wie net botte ûnder yndruk fan de tradysje dy't it keningshûs fertsjinwurdigje soe. "Soms denk ik dat dit te maken heeft met de geringe lengte van mijn stamboom", heakke hy der oan ta. Yn 1818 waard syn oerpake te fûnling lein yn it ierdappelhof op in kampke lân ûnder Weinterp. It jonkje waard Adam Vondeling neamd. Der hawwe aliten spekulaausjes west oer wa't syn âlden wiene. Dat kaam ek omdat dizze Adam, mei stipe fan de ferfeaner Zwart en de Drachtster finansier

Oosterbaan, as jongkeardel fan tweintich ferfeaner wurde koe yn Appelskea. Hy wie de oerpake fan Anne Vondeling.

Ekonomy en lânbou

Vondeling hat him oanhâldend dwaande holden mei de ûntjouwing fan Fryslân. Yn *Eat oer it tal biwenners, de migraasje en de befolkingstichtens yn Fryslân* (1942) jout er oan dat de klaaien greidhoeke achterútbuorket. Yn de Wâlden nimt it tal bewenners ta, mar is de wurkleazens grut. Utsein Ljouwert (mei Huzum) en Snits, binne de Fryske stêden net foarút te brânen. As de yndustrialisaasje fan Nederlân trochset, komme Fryske bedriuwen ûnder druk te stean. Guon kinne net hoekhâlde. Belangrike bedriuwen as Jaarsma (Snits), Twynstra (Akkrum), Douwe Egberts (De Jouwer) en Van der Ploeg (De Gordyk) besykje it earne oars. Perspektyf siket Vondeling yn yndustrialisaasje en yn it better en yntinsiver brûken fan de grûn. Sa ek yn it PvdA-rapport *Welvaart voor de Wouden* (1953) dat ûnder syn foarsitterskip útbrocht wurdt. It lege leanpeil, de goedkeape bougrûn en it grutte oerskot oan arbeidskrêften meitsje, njonken it ferlet oan romte yn it Westen, in nij begjin mooglik, mient er yn 1961, as wer mear as 3.000 minsken de provinsje ferlitte. De âld-Appelskeaster wiist by gelegenheid ek op de tanimmende mooglikheden fan de frjemdlingen-yndustry. Lânbou en yndustry komme as tema's hieltyd werom. By gelegenheid hâldt er de Fryske boeren foar dat se temin ûndernimmer binne. Troch de Europeeske garânsjepriis nimt de suvelproduksje hieltyd ta en hawwe boeren te min each foar de kwaliteit fan har produkt en de easken fan de konsumint. De garânsjepriis wjerhâldt se boppedat fan it nimmen fan risiko's. Sa is de Fryske greidboer ien 'dy't elke dei rispet en om 'e fjirtjin dagen it molkjild bart'.

Vondeling as Fries

Anne Vondeling komt út in twatalige húshâlding. Syn heit prate Frysk, syn mem Stellingwerfsk. Yn syn studintetiid waard er lid fan it Wageningsk Studinteskipskip for Fryske Stúdzje, dêr't er it ta ponghâlder brocht. Hy wie foarsitter fan de kommisje foar it Frysk Studinte-Almenak 1937. Syn suster wie trouw mei de Fryske skriuwer Geart Jonkman. Fanút de illegaliteit en dernei fia de Friese Pers wie er belut-

Anne Vondeling op ferkiezingstoernee

sen by Frysk-kulturele kringen. Hy brûkt in iepen omskriuwing fan wa't in Fries is: 'Fries wêzen is gjin kwestje fan berte of taal, mar oft men Fries wêze wol, dus solidêr wêze wol mei lân en folk', sa sei er op in gearkomst fan de Internationale Rotary te Snits yn 1961. Yn 1962 waard er in hoartsje lid fan Provinsjale Steaten fan Fryslân. Hy wie boppedat fan 1961 oant 1965 foarsitter fan it bestjoer fan de Fryske Akademy. By gelegenheid fan it 25-jierrich bestean fan de Akademy stelt er in amendemint foar op de Universele ferklearing fan de rjochten fan de minske. It neikommen fan ús plichten as wrâldboarger ûntslacht ús net fan de plicht om boarger fan Fryslân te wêzen, sei er. Elk hat 'de plicht de kennis fan it

gea dêr't er tahâldt, mei bêste krêften út te dragen en it gea kennen te learen en der mei foar te soargjen dat hwat dêr weardefol fan is, biwarre bliuwt en bifêstige wurdt, ek foar harren dy't nei him komme'. Vondeling achte it foar it fuortbestean fan it Frysk as kultuertaal needsaaklik dat it in plak yn it middelber ûnderwiis krige. Hy kaam op foar universitêr ûnderwiis yn Ljouwert en seach de Akademy en de Noardlike Leargongen as 'the nucleus for a Frisian university'. As oanrin derta pleite er foar in Ateneum yn Ljouwert mei universitêre kandidaatsopliedings. Nei syn hastige ferstjerren betocht de dichteres Tsjits Peanstra him mei in In Memoriam - Foar Anne. By de betinkingstsjinst yn de Grutte Tsjerke yn

Ljouwert omskreau de gewestlik sekretaris fan de PvdA Bennie Odinga Anne Vondeling as de man dy't fertrouwen krige fan de minsken. As demokrat 'hat hy alle war dien om de minsken geduldich út te lizzen hoe't de fraachstikken, ek de lêstichste, yn elkoar sieten. Hy naam der alle tiid foar. Hy hie de gave om mei wat dan de gewoane frou of man neamd wurdt, kontakt te krijen en te hâlden.'

Bertus Mulder is histoarikus en lid fan it kolleezje fan Deputearre Steaten.

Abe Lenstra (1920-1985)

Van Us Abe tot nationaal idool

Yme Kuiper

Geen Fries uit de twintigste eeuw heeft meer tot de volksverbeelding gesproken dan de in Heerenveen geboren, begenadigde voetballer Abe Lenstra. Al bij zijn leven had hij de reputatie verworven een baltovenaar te zijn met een geniaal spelinzicht. In nagenoeg elk gezin in Friesland kunnen verhalen verteld worden over grootvaders en vaders die Abe nog in zijn hoogtijdagen zelf op het Sportpark van Heerenveen, in het roemruchte kampioensteam met het fameuze pompeblêdendshirt, hadden zien schitteren met onmogelijke doelpunten, onnavolgbare schijnbewegingen en onstuitbare solo's. Grillig was Lenstra's interlandcarrière en intrigerend zijn bij tijd en wijle ogenschijnlijk ongeïnspireerde optreden in Oranje. Buiten Friesland heette Heerenveen in de jaren rond 1950 Abeveen. En tot op heden zijn Heerenveen en de gelijknamige voetbalclub verbonden gebleven met de naam en faam van Abe.

Hil en Abe

"Het Abe Lenstrastadion. Ja, dat had hij prachtig gevonden als hij het geweten had. Het stadion is namelijk pas in het jaar na zijn overlijden naar hem genoemd. Niet dat Abe zo dol was op roem hoor, daar was hij te nuchter voor. Maar die negen keer noordelijk kampioen met Heerenveen, dat was toch wel zijn mooiste tijd als voetballer. Daar hadden we het met onze vrienden later nog vaak over. Tot in Amerika toe, bij Paul Bruinsma in Californië, die nog met Abe in die jaren in 'Heerenveen' had gevoetbald. Abe zat toen al in de rolstoel. En toch zijn we zo nog drie keer in Amerika geweest." Aan de uitdrukking op het gezicht van Hil Lenstra-Wisman valt af te lezen dat die reizen met Abe naar Amerika haar heel dierbaar zijn. Ons gesprek vindt plaats in haar woning, midden in Heerenveen, van waaruit men een fraai uitzicht heeft op de aloude Crackstate. Dat juist de nagedachtenis aan haar Abe zo'n prominente plaats had gekregen onlangs bij het spektakel 'Oranje van de eeuw' in de Amsterdamse Arena deed haar deugd. Maar in dat elftal waren, zo was mijn gastvrouw opgevalen, wel erg veel Ajacieden door Cruyff neergezet. "Neem nou Coen Moulijn van Feyenoord, die had toch zeker als linksbuiten gekozen moeten worden." Als jong meisje was Hil Lenstra al dol op voetbal en dat is ze nu nog. Trouw bezoekt ze de wedstrijden van de huidige S.C. Heerenveen, "een fijne club". In 1939 kreeg Hil verkiezing met Abe. Hij was negentien en zij zestien. Vijf jaar later trouwden ze en kregen twee

dochters. Tot 1955 woonde het gezin Lenstra in Heerenveen. Daarna volgde de periode Enschede. Die werd abrupt afgebroken door de hersenbloeding die Abe trof in het voorjaar van 1977. Dat juist deze voetbalheld, maar ook veelzijdig sportman, die niet rookte en niet dronk, zoiets moest overkomen. Mede op initiatief van het comité 'Abe weer thuis' (met als erevoorzitter de Abe-bewonderaar Prins Bernhard) keerden de Lenstra's in 1978 weer terug naar Heerenveen. Abe bezocht hierna wel wedstrijden van Heerenveen, maar hij ergerde zich enorm aan het spelpeil en nog veel vaker aan de scheidsrechter. Dat laatste deed hij in zijn actieve tijd als voetballer trouwens ook altijd al. Liever ging hij naar het ijshockey kijken in Thialf. Voor 4 september 1985 stond de interland Nederland-Bulgarije op het programma, te spelen in Heerenveen. Ook het illustere trio Gullit, Rijkaard en Van Basten maakte van het Oranjeteam deel uit. Abe zou als eregast van de KNVB fungeren. Maar geheel onverwacht overleed hij twee dagen daarvoor. "Wat daarna los kwam aan reacties was ongelooflijk", vertelt Hil. "Overal vandaan, zelfs uit het buitenland, kregen we brieven. Het was tot dan toe nooit echt tot ons doorgedrongen hoe veel Abe voor de mensen had betekend. Dat meeleven was er trouwens ook acht jaar eerder." Bij de crematieplechtigheid te Goutum was de kist bedekt door de Friese vlag. In de enige toespraak die werd gehouden memoreerde mr. A. van der Werf, jarenlang voorzitter van de Friese Voetbalbond, dat

Abe heeft gescoord voor SC Enschede tegen het Utrechtse DOS (1958)

Us Abe was "uitgegroeid van een provinciaal tot een nationaal symbool".

Max Merkel

De dag na mijn bezoek aan Hil Lenstra rijd ik over de Afsluitdijk naar Middenmeer. Ik ben op weg naar Thijs Ruiter, die midden jaren vijftig was begonnen alles, maar dan ook echt alles, over Abe Lenstra te verzamelen. Gisteren mocht ik van Hil het vuistdikke fotoalbum bekijken dat Thijs had gemaakt over het leven van Abe: van de voetballer en schaatskampioen tot en met vaderschap en ridderordes. In de zomer van 1985 had Thijs dat met Abe afgesproken. Helaas heeft Abe zelf dit fraaie levensalbum niet meer ingezien. Over de telefoon had Ruiter me verteld dat zijn verzameling van foto's en film- en televisiebeelden van de reeds bij zijn

leven legendarische Lenstra ook deze zomer te zien zullen zijn bij de tentoonstelling 'Abe in Oranje' in Heerenveen. De zon schijnt over het IJsselmeer, maar op mijn innerlijk scherm ben ik weer zeven en zie ik grijsachtige televisiebeelden van een voetbalwedstrijd en van dwarrelende, natte sneeuw. West-Duitsland-Nederland, Düsseldorf maart 1956, 40.000 toeschouwers. Het was een woensdagmiddag in Heerenveen, een huiskamer vol met jonge en oude kijkers. Mijn vader was echter met enkele vrienden naar Düsseldorf afgereisd. Waarom? Omdat Abe Lenstra, inmiddels ruim vijfendertig, weer eens was teruggehaald bij het Nederlands elftal. Dat was de verdienste van de Oostenrijkse trainer Max Merkel, maar dat ging niet geheel zonder problemen, zo las ik onlangs. Merkel in zijn autobiografie over zijn Oranje-periode: "Nur mit einem Spieler hatte ich einige Schwierigkeiten, mit Abe Lenstra. Er machte mir etwas zu sehr auf Star, und ich hatte Angst, er könnte mir den guten Geist in meiner Truppe kaputtmachen." Toe maar. En wat deed 'der Max' toen? "Als er bei mir dann antrat, habe ich ihn beiseite genommen und mich mit ihm in aller Ruhe ausgesprochen. So wie das Fussballer untereinander machen." En wie vond Abe, vele jaren later terugblikkend op zijn Oranje-verleden, zijn beste trainer? Juist ja, Max Merkel.

De Abe-verzamelaar

Nederland won de wedstrijd in Düsseldorf, met 2-1, beide Nederlandse doelpunten van de voet van Abe Lenstra, inmiddels spelend voor SC Enschede. Aaa-be, Aaa-be, Aaa-be, scandeerden de 10.000 meegereisde Nederlandse supporters rond het veld. Een sensatie, deze overwinning op de wereldkampioen van 1954. Bij de Duitsers speelden in de voorhoede hun crack Fritz Walter en de toen nog heel jonge Uwe Seeler mee; bij ons stond Frans de Munck, de 'zwarte panter', in het doel, en leidde stopper Cor van der Hart de verdediging. Na een hartelijke begroeting in huize Ruiter aan de rand van Middenmeer zit de grootverzamelaar weldra op zijn praatstoel. "Die Abe, daar was ik helemaal gek van. Bij het voetballen op straat was ik véél liever Abe dan Faas." Wilkes, De Munck, Van der Hart, noem ze maar op, Thijs Ruiter heeft ze allemaal gesproken en gevraagd of ze nog wat voor hem hadden liggen, in een of andere doos of kast. Nadat Thijs

Abe haalt verwoestend uit met zijn linker in het cruciale kwalificatieduel Nederland-Oostenrijk (1-1) in het Olympisch Stadion te Amsterdam in september 1957. Midvoor Abe maakte wel gelijk, maar miste kort voor het einde van de wedstrijd een dikke kans op de winnende treffer (collectie Thijs Ruiter)

me eerst getraceerd had op de stem van Abe - een bandje van het 45-toeren plaatje 'Bij ons in Holland', waarop Abe het afslaan van lucratieve aanbiedingen in een Nederlands met onmiskenbaar Friese tongval bezingt, is het tijd voor de beelden. We beginnen met de uit 1963 daterende, door Herman Kuiphof gemaakte VPRO-documentaire over Abe Lenstra. Heerlijke fragmenten en herinneringen. Hennie Jonkman, aanvoerder van het kampioensteam van Heerenveen, legt uit dat Abe eigenlijk op elke plaats in het elftal gebruikt kon worden. Ja zelfs als keeper had heel goed gekund. "Was je wel eens nerveus, Abe", vraagt Herman de hoofdpersoon zelf. Veel vaker en erger dan de buitenwacht vermoedde, biechtte hij op. Meer dan eens gebeurde het dat Abe voor een wedstrijd moest overgeven.

Abe te traag voor Oranje?

En dan heeft Ruiter nog een verrassing voor mij in petto. Tot voor kort verzamelde hij ook alles over het Nederlands elftal. "Wil je even wat interlands zien uit de jaren veertig en vijftig, al dan niet met Abe. Kan hoor, ik ben zelfs tot de kluizen van het Polygoonbioscoopjournaal doorgedrongen." Het 'even' werd een paar uur. Terug in de tijd, terug ook naar het Nederland van de jaren 1950. "Wat een tijd", verzucht Thijs een paar keer, "niks geen agressie en geweld. Kom daar nu eens om." Talloze derby's der Lage Landen, Holland-België' of omgekeerd (in de Hel van Deurne!), gaan over het scherm. Nooit geweten dat er in die wedstrijden zo enorm hard gespeeld werd, terwijl ik toen toch menige radioreportage heb beluisterd. Ik ontdek niet zozeer

bewust gemeen voetbal zoals dat sinds de introductie van het totaal-voetbal onder Rinus Michels gebruikelijk is geworden. Nee, hier was het nog meer gebikkel uit strijdlust en gebrek aan techniek. En juist wat techniek betreft onderscheidde Abe Lenstra zich sterk van de rest op het veld, wilde hij zich ook graag onderscheiden. Zou Abe nu nog wel in Oranje meekunnen? Abe was toch lui en traag, en die technische hoogstandjes van hem waren op dit niveau alleen mogelijk door het lage speeltempo, menen sommige kenners. De video in Middenmeer toont hun ongelijk aan. Abe te traag? Toch is Abe nagenoeg de enige speler die vaak de bal direct doorspeelt of kaatst en daardoor juist snelheid in het spel brengt. Abe te lui? Maar, geachte kenners, let er dan eens op hoe vaak hij juist op de goede plek staat om te scoren. Toeval? Nee natuurlijk. Maar misschien gaan deze criticasters te veel af op hun herinneringen aan de Abe in zijn nadagen. Bijna veertig jaar oud ging hij immers nog enkele jaren door met betaald voetbal bij Enschedese Boys. Inderdaad, vaak in wandeltempo, maar ... nog steeds scorend. Hoezeer had Rik Coppens, de befaamde Belgische midvoor, het bij het rechte eind toen hij - in Kuiphofs documentaire - verklaarde dat de international Abe Lenstra nooit echt slecht kón spelen, omdat hij altijd wel iets goeds, zo niet briljants met de bal deed. Hoogstens mocht je zeggen dat Abe in sommige wedstrijden minder aan de bal kwam.

Linksbinnen - 'en net oars'

Een aantal malen hebben sportverslaggevers Lenstra uitvoerig geïnterviewd over zijn loopbaan. Dat begon al in 1949 met een serie van dertien afleveringen in De Volkskrant over 'Abe Lenstra, de mens, de Fries en de voetballer', een jaar later gevolgd door Fenno L. Schoustra's 'Abe Lenstra' in de reeks 'Sportsterrenparade'. Weer een jaar later werd Abe gekozen tot sportman van het jaar, een verkiezing die toen voor de eerste maal, door de AVRO, werd georganiseerd. Van andere series in de krant, waarin Abe voetballes gaf, kwamen na verloop van tijd boekjes uit als 'Voetballen doe je zó' en 'Honderd goals'. Daarin doet onze balvirtuoos soms opmerkelijke uitspraken, zoals bijvoorbeeld: voetbal is voor 90% denksport en maar voor 10% doe-sport. Daarnaast liet Abe zich in de

Abe schiet op doel bij Heerenveen-SVV op het bomvolle Sportpark. In de kampioenscompetitie van 1949. Uitslag 4-4. Abe scoorde de eerste goal en 'bleek eens te meer de grote figuur in zijn ploeg', aldus verslaggever Ir A. van Emmenes, die zich verwonderde over de 'stopperloze defensies' van beide teams (collectie Wim Molenaar)

jaren 1950 strikken reclame te maken voor onder andere C&A en Coca-Cola en prees Hil, 'Abe's vrouw', Maggi Goudbouillon aan. Niet alleen in Friesland was hij mateloos populair, maar in heel Nederland. Abe's langdurig verzet tegen de heren van de Keuzecommissie voor het Nederlands Elftal, die hem maar niet op zijn favoriete positie wilden opstellen, vergrootte zijn populariteit nog aanmerkelijk. Een week voor de befaamde 6-5 overwinning (na 1-5 achterstand) van Heerenveen op Ajax in mei 1950 verscheen de 'Hollandse' sportverslaggever Kick Geudeker in het Friese Haagje. Hij wierp zich op als be-

middelaar tussen Abe en de Keuzecommissie. "Abe wil dolgraag weer in het Nederlands XI-tal", luidde de kop van zijn 'exclusief interview met Abe Lenstra' in het weekblad *Sportief*. Jubelend meldde hij dat Abe best bereid was 'het systeem' te spelen, maar dan wel als linksbinnen. Niks geen stijve, onbenaaderbare Fries, die Abe, maar "een alleraardigste jongen, een sportjongen als alle anderen, met dezelfde ijdelheidjes en dezelfde gezonde eerbij". Een week later was Geudeker weer in Friesland om Heerenveen-Ajax voor *Sportief* te verslaan. "Abe speelde zich weer in het Ned. elftal" was één van de koppen

In juni 1949 speelde Heerenveen op een zaterdagavond voor het recordaantal van 66.000 toeschouwers in De Kuip in Rotterdam tegen SVV om het landskampioenschap. SVV won met 3-1 en was kampioen. Midden, met zwarte kuif, Abe Lenstra. Naast hem (handen over elkaar) aanvoerder Henny Jonkman, derde van rechts Abe's boezemvriend Wim Molenaar, geheel links (handen op knieën) broer Jan Lenstra (collectie Thijs Ruiter)

bij zijn wedstrijdanalyse. Bovendien had Kick nog iets anders in het spel van Abe, 'technicus als geen ander', gezien. "Hij was scherp en fel op de bal, agressief op de goede momenten."

'Ik kon wel huilen'

We zijn met Thijs' videobanden in 1956 aangekomen. Düsseldorf. Nagenoeg het hele Nederlands elftal komt me bekend voor: de kanthalfs, de lange Klaassens en de kleine debutant Notermans, de backs Wiersma en Kuys, helemaal in het zwart Frans de Munck - en Abe natuurlijk, nog steeds met die zwarte kuif en het hoofd wat gebogen tussen de schouders. "Dat contrast tussen zijn uiterlijk en zijn handelingen heeft mij als tekenaar altijd gefascineerd", merkte Dick Bruynestein ooit eens treffend op. Echt mooi zijn de twee goals van Abe niet, maar ze tonen wel weer aan dat hij in scoringspositie bliksemsnel kon optreden. Wat ik me helemaal niet meer kon herinneren was dat er na de wedstrijd nog werd nabeschouwd. Zo bleek Dick - NCRV - van Bommel de jubelstemming in het Oranjekamp te hebben gepeild. En, zo vroeg hij Abe, hoe reageerde jullie Oostenrijkse trainer op de geweldige prestatie. "Die man heeft na afloop nog even geschreid", was het bondige antwoord. In het jaar daarna speelde Abe, bijna zevenendertig inmiddels, een interland die ik eveneens op de televisie had gezien.

Abe in duel met Darius Dholomo op een ander groen laken (collectie Thijs Ruiter)

pioenswedstrijd. Beide ploegen vochten voor elke meter. (ANP)

Lenstra op kleding SC Heerenveen

VOETBAL SC Heerenveen zet de legendarische Abe Lenstra nog meer op het voetstuk. Volgend seizoen ondergaat de kledinglijn van de Friese club een metamorfose. Op de shirts van de spelers zal de beeltenis en de naam van Abe Lenstra duidelijk herkenbaar zijn. Ook op de merchandising-artikelen wordt Us Abe herkenbaar. Heerenveen vernoemde in '93 het stadion naar Lenstra. (ANP)

Willem II leeft op in verloren seizoen

geplaatst
tien minuten

PSV

De vijftiende
de twaalfde si
het betaald vo
dig en groots g
de thuiswedstrijd

Na de winst in het u
Twente (1-3) bleven
ten beperkt tot het u
de kampioensscha
Kesler, voorzitter
betaald voetbal van
de polonaise.

Getuige dit krantenartikeltje laat SC Heerenveen Abe Lenstra op een voetstuk staan.
(uit Metro, 25 april 2000)

Met mijn vader, in de gelagkamer van hotel Vernimmen in Heerenveen. Nederland moest winnen van Oostenrijk om zich te plaatsen voor het Wereldkampioenschap in Zweden in 1958. Abe zelf over die wedstrijd in zijn autobiografische schets 'Voetbal-leven': "Verder dan een gelijk spel (1-1) kwa-

men we, in het Amsterdamse Olympisch Stadion, niet. Na een 1-0 achterstand kon ik wel gelijk maken. Triest genoeg miste ik honderd seconden voor het einde echter de kans van mijn leven. Na een soloren van het middenveld af kwam ik heel dicht bij het Oostenrijkse doel. Een doelpunt zat er dik in. Laat ik nu precies in de handen van keeper Schmidt schieten! Ik kon wel huilen. Het was een van de somberste ervaringen uit mijn loopbaan. Nooit zal ik dat moment van de 25e september 1957 meer vergeten."

Zweden 1958

Abe dus niet naar Zweden, maar wel kocht mijn vader vanwege dat wereldkampioenschap zijn eerste televisie. Op onze Aristona verscheen toen in 1958 een nieuwe voetbalheld, een Braziliaanse donkere jongen van nog maar zeventien, Pele. En als ik die naam optik schiet me opeens het beeld te binnen van de toen al hoogbejaarde, maar nog altijd rijzige aannemer Klaas Schaap, oud-doelman en bestuurder van Heerenveen. Op het oude Sportpark van Heerenveen werd hem kort voor zijn overlijden in 1992 voor de camera gevraagd naar de gloriejaren van zijn club. Schaap was een man van weinig woorden, maar het volgende wilde hij graag kwijt aan de interviewer: "Abe was beter dan Pele."

Trinus Riemersma (1938-)

Kleurryk en kritysk, wrantelich en warber

Tineke Steenmeijer-Wielenga

'Kleurryk', 'eigensinnich', 'kritysk', 'wrantelich', 'dwers', 'behelpsum', 'warber' dat binne in stikmannich eigenskipswurden dy't yn my opkomme, as ik oan Trinus Riemersma yn syn ûnderskate kwaliteiten tink. As skriuwer is er follesidich en kleurryk, yn syn hâlding foar minsken oer (benammen it 'officium' en it pommerantedom) eigensinnich en ûnôfhinklik, as resinsint tige kritysk (en yn myn eagen soms gewoan dwers, in eigenskip dy't er ek lange jierren utere yn syn stavering), as meiredakteur en meibestjoerder dêr foaroer uterst kollegiaal en as skepper en skriuwer fan de Koperative Utjowerij ôfgrysliek warber. Hoe't er as didaktikus ynskat wurde moat, kin ik net beoardielje. It soe wolris wêze kinne, dat er mear in stimulearjende lieder fan wurkgroepen wie as in dosint mei grutte oratoaryske jeften. Riemersma sjocht niget oan minsken en har hâlden en dragen yn de maatskippij dêr't se diel fan 'tmeitsje. Dy belangstelling uteret him net altyd posityf: hy kin it minskdom yn it algemien en de Friezen yn it bysûnder ek ferflokkje. Yn syn poëzy hat er beliden, dat er net oer gedonder kin, mar der ek net sûnder en dat er boppedat in hekel hat oan minsken dy't net fan gedonder hâlde ('sokken krij ik altyd gedonder mei').

Bewust meitsje

Ut alles wat er docht en dien hat, sprekt in grutte ynset. Hy taastet de grinzen fan de artistike frijheid ôf en siket nei hyltyd oare en nije foarmen om syn ideeën oer de wurklikheid stal te jaan. Skriuwe is foar him in soarte fan eksperimintearjen mei it libben, fan útprebearjen en trochtinken fan de effekten fan in beskate libbenshâlding en wize fan dwaan. Tige sterk komt dat nei foaren yn syn op ien nei lêste boek, *Nei de klap*, dêr't er yn útwurke hat, hoe't in jonkje oerlibje moatte soe (mar net kin) yn de woastenije dy't oerbleaun is nei de eksploazje fan in bom, dy't omtrint alle libben ferneatige hat. Riemersma is maatskiplik engazjearre en fynt, dat in skriuwer dat ek heart te wêzen. Frijbliuwende moaiskriuwerij leit him net, hy wraksel't mei de spanning tusken ynhâld en ferpakking, tusken boadskip en keunst. Hy hat wat te sizzen en literatuer is syn medium, hy wol al dat de lêzers oan it-tinken set wurde, mar hy wol perfoarst net moralisearje. Yn it fraachpetear dat Babs Gezelle Meerburg mei him hie foar har dissertaasje '*Hwant wij binne it nijs ûnder en boppe de sinne*' (1997) oer *De smearlappen* fan Anne Wadman en *Fabryk* fan Trinus Riemersma as 'fernijende' Fryske romans, ferklearre Riemersma: 'Ik tink dat it nuttich is om minsken fia literatuer op 'e hichte te bringen

fan in bepaalde brike tastân en ûnrjochtfeardichheden. It kin helpe om minsken bewust te meitsjen.'

Beropskarriêre

Trinus Riemersma promovearre yn 1984 op *Proza van het platteland. Een onderzoek naar normen en waarden in het grotere Friese proza van 1855-1945*. It paad nei in promoasje en oanstellingen as wittenskiplik meiwurker oan de Vrije Universiteit yn Amsterdam en haaddosint Frysk oan de Noardelijke Hogeschool Leeuwarden rûn by him net fia in talestúdzje oan de universiteit as ferfolch op in gymnasiumopleiding, mar it drege paad lâns fan mulo, kweekskoalle en aktestúdzjes. Berne yn 1938 as soan fan in boere-arbeider yn Ferwert wie de kristlike kweekskoalle yn Dokkum ynearsten ek foar him de arbeidersuniversiteit' dy't er foar safolle bern fan it plattelân, benammen foar de oarloch, west hat. Foar de haadaktekursus reizge Riemersma nei it beheljen fan syn underwizersfoech noch nei Mariënborg yn Ljouwert, mar hy hat dêr gjin eksamen mear dien, omdat er yn 1959 yn Roermond opkomme moast as tsjinstplichtich militêr. Nei't er binnen it healjier twaris desertearre wie, waard er ôfkeurd en koe er in beneaming oan de kristlike legere skoalle yn Gau oanfurdigje. Om de tiid oant er as skoalmaster begjinne koe te oerbrêgjen, wurke er

Portretfoto út 1995, it jier dat Riemersma foar de twadde kear de Gysbert Japicxpriis krige (foto Niels Westra)

trije moanne by de CCF (it Kondinsfabryk) yn Ljouwert. Nei in konflikt mei it skoalbestjoer naam er yn 1970 ôfskie fan it kristlik ûnderwiis en fan de Legeaën om him yn Frjentsjer nei wjen te setten. Oant 1976 wurke er as ûnderwizer oan de iepenbiere skoalle fan Hjerbeam, dêrnei waard er studint Frysk oan 'e Vrije Universiteit.

Literêr skriuwerskip

Mei *Sinleas geweld* (2000), in satiryske roman oer de ynfloed fan de tillefyzje op de maatskiplike diskusje leverre Trinus Riemersma koartlyn syn tolfde roman ôf. *Fabryk* (1964), *Minskrotten-Rotminsk* (1966) en *De reade bwarre* (1992) binne de bekendste titels. Yn syn skriuwen toant er him in 'dreaun' man, wat ú.o. blykt 't syn grutte produktiviteit. Tusken 1964 en 1981 publisearre er 17 boeken (romans, detektives, ferhalen, poëzy). Dêrnei folge in perioade, dat er him op de stúdzje talei en omtrint allinne wittenskiplik wurk skreau, mar sûnt it sukses fan *De reade bwarre* yn 1992 binne der alwer

twā nije romans ferskynd, njonken toanielwurk en gâns literêrhistoaryske stikken. Riemersma debutearre as Frysk skriuwer yn 1959 mei in koart ferhaal yn *De gouden tiid*, it tydskrift fan de Kristlik Fryske Jongerein (KFJ). Yn dyselde KFJ die er in stik fan syn foarming yn Fryske sin op, dêr't nammers op 'e kweekskoalle yn Dokkum al in basis foar lein wie. Syn talint waard fuortendaliks erkend: hy waard opnommen yn de redaksjes fan *De gouden tiid* yn 1960, fan *De Stim fan Fryslân* (it orgaan fan it Kristlik Frysk Selskip) yn 1962 en fan it gesachhawwende literêre tydskrift *De Tsjerne* yn 1965. Fan 1969 oant 1977

wie er redakteur fan *Trotwaer* en fan 1983 oant 1985 joech er út argewaasje oer de gong fan saken yn de Fryske tydskriftewrâld it ienmanstydskrift *De kul* út, in namme ûntliend oan in dichtrigel fan Hessel Miedema. Oer wurdearring hat de skriuwer nammers nea te kleien hân. Net allinne waard him twaris de Gysbert Japicxpriis takend - yn 1967 en 1995 -, mar foar koarte ferhalen krige er ek seis kear in priis 't it Rely Jorritsma Fûns tusken 1962 en 1972. Dat hat him foaral yn it begjin oantrune om fierder te skriuwen. Stimulearjend wie yn dy jierren ek de skriuwersrûnte dy't op it Woodbrookershûs yn

Koartehimmen gearkaam ûnder lieding fan Ype Poortinga. It sjenre fan it koarte ferhaal lient him tige foar wat by Riemersma gauris de ynspiraasje ta it skriuwen foarmet: it eksperimintearjen mei hyltyd oare foarmen fan fertellen. Sa is syn jongste roman opboud út (werhelle) ôfleveringen fan programma's, sa't dy meiïnoar in jûn op Omrop Fryslân-tv fol meitsje. Syn niget oan de ambachtlike kant fan it skriuwen is útsoarte besterke troch syn stúdzje op it mêd fan de literatuerteory. Yn 1996 hat er sels in karlêzing makke út syn eardere ferhalebondels ûnder de titel *In fearn hûndert ferhalen*. Tusken 1968 en 1973 publisearre er op 'e kop ôf 100 fersen. It binne wrantelige, rankuneuze, opstannige notysjes út it libben fan aldendei mei út en troch tige persoanlike aksinten. Op in nofteren toan, mar soms ek ynienen hertstochtlik, wurde gefoelens utere. Dat de dichter by al syn krytyk himsels net sparret en syn humor meitsje syn poëzy tige lêsbear. Behalve argewaasje roppe de fersen meigefoel en werkenning op. Se binne yn 1996 bondele as *Argewaasje fûn - argewaasje jûn*, in titel ûntliend oan 'Fers 23' dêr't er by syn 30ste jierdei de balâns fan syn jeugd yn opmakke.

Romans

De grutste betsjutting fan Riemersma foar de Fryske literatuer leit lykwols yn syn romans. Mei it opdragen yn 1964 fan syn earsteling *Fabryk* oan Anne Wadman, dy't in jier earder mei syn *De smearlappen* gâns opskuor feroarsake hie, makke de jonge skriuwer dúdlik, dat er him oanslute woe by de fernijende tendinsen yn de Fryske romanliteratuer. Wadman rekkene ôf mei de tradisjonele heroyk fan de boereromans en trochbriek mei syn realistyske beskriuwings it seksuele taboe. Yn *Fabryk* beskriuwt Riemersma hoe't in fan it plattelân ôfkomstige arbeider mei dochs al net sa'n sterke geast, kapot giet oan it wurkjen yn in fabryk. It boek past mei syn sjokkearjende ferwurking fan de tema's seks, religy en oarloch yn de streaming fan de 'ontlusterende literatuur' sa't dy yn de jierren nei de oarloch yn 'Hollân' skreaun waard troch bygelyks Hermans, Van het Reve en Blaman. De skriuwer liket ek de ynfloed ûndergien te hawwen fan de Frânse eksistinsjalisten, dy't yn de jierren fyftich en sechstich, lykas de grutte Russen - yn fertaling as pocket útjûn - in soad lêzen waarden troch de jongerein. In nijsgjirrich detail is, dat

Trinus Riemersma yn 1943: mei heit nei de pleats yn it Ferwerter Kleaster (foto yn partikulier besit, reproduksje fan Paul Janssen)

Útrikking fan de Gysbert Japicxpriis yn de riedsdeal fan it Boalserter stêdhûs troch de Kommissaris fan de Keninginne, mr. H.P. Linthorst Homan, oan Trinus Riemersma op 12 oktober 1967 foar *Fabryk*. Op 'e foarste rige njonken de priiswinnner: Jo Smit en Douwe Tamminga. By de sjoernalisten efter de parsetafel: Rink van der Velde, Freark Dam en Piter Terpstra (?) en efter de bestjoerstafel û.o. mr.dr. K. de Vries, deputearre Van der Mark en boargemaster Mulder fan Boalsert. (foto Sjoerd Andringa)

Riemersma syn earste roman neffens it yn it FLMD bewarre manuskript ynearsten opdracht wolle hat oan Jo Smit, de auteur dy't - mei Lolle Nauta - besocht hie om wat filosofysk elan yn de Fryske literatuer te bringen. Smit hie neffens resinte útspraken fan Trinus Riemersma 'feeling mei de moderne tendinzen yn 'e literatuer'. Hy wurdearre him om 'de gekke dingen dy't er úthelle yn syn literatuer' en syn essay 'Modern proaza' yn *De Tsjerne* fan 1960 hat him in rjochting wiisd. In útspraak oer de moderne skriuwer dêryn wie: 'Hy siket net de feilige distânsje fan de âlde yllusionist, mar hy wol ús mei behelje yn syn eksperiminten, omt er roait op de moraliteit.' [omstaverre, tsw]. Lykas *De smearlappen* in jier earder foel *Fabryk* yn 1964 as in stien yn in fier. Het *Friesch Dagblad* woe in troch har resinsinte Tiny Mulder skreaun posityf besprek fan it boek net iens opnimme en lei fan dy wegering feran-

turding ôf yn in stikje ûnder de titel 'De skamte de kop ôfbiten'. Efternei besjoen binne yn *Fabryk* it negative minskebyld (de psychysk sike haadpersoan), de fertelfoarm (ik-perspektyf) en de situearring yn de stêd mei syn industrialisaasje-problematyk fernijender as de frijmoedige skildering fan it seksuele libben. Lettere romans fan Riemersma hawwe minder opskuor jûn, mar ek dat binne folslein oare boeken as dy't de lêzers wend wiene.

Betsjutting

De unike posysje fan Trinus Riemersma dy't yn 1938 berne is en as bern fan in arbeider opgroeënd yn Ferwert it folslein agraryske karakter fan Fryslân noch krekt yn al syn aspekten meibelibbe hat, mar dy't dêrnei de oansluting fûn hat by de folle mear yntellektueel oriïntearre avant garde-skriuwers fan de jierren fyftich en sechstich, komt op in bêsten nei

foaren yn syn masterwurk *De reade bwarre* (1992), dat yn mannich opsicht tinken docht oan *De Kapellekensbaan* fan Louis Paul Boon. De skriuwer boartet yn dat mânske boek mei fer-skillende ferhaallinen: hy parodiearret de Fryske boererroman, helleet oantinkens op oan syn bernejierren, beskriuwt in stik sosjale skiednis en jout ek noch syn persoanlike fisy op de Fryske beweging. Neffens de advyskommissje dy't Riemersma foar *De reade bwarre* syn twadde Gysbert Japicxpriis tahawwe woe, in advys dat 'útsoarte' opfolge waard troch Deputearre Steaten, lit de skriuwer op in prachtige wize sjen, hoe't er it skriuwen yn 'e macht hat. 'Hy boartet mei syn lêzers, mei syn ferhalen en mei himsels as skriuwer. Hy jaget de boel yn 'e bulten. Riemersma is ús earste postmodernist yn in faaks noch mytysk Fryslân. Hy skreau de earste (...) postmodernistyske gerniersroman yn 'e wrâld.'

'Us Atsje' (1938-)

Een fenomeen op de schaats

Hedman Bijlsma

Over de keuze van de Friese schaatser van de eeuw ontstond in december enige deining. Niet iedereen vond de aanwijzing van Piet de Boer, elfvoudig nationaal kampioen kortebaant, even vanzelfsprekend. Datzelfde Friese hardrijden bracht immers – aldus de criticasters – in de laatste decennia ook wereldkampioenen als Hilbert van der Duim, Falko Zandstra, Rintje Ritsma en IJs Postma voort. Om het nog wat ingewikkelder te maken, koos het grote publiek Elfstedenrijder en-wat-al-niet-meer Jeen van den Berg als de meest opvallende Friese schaatserpersoonlijkheid van de twintigste eeuw. Hoe anders lag de situatie bij de vrouwen. Zeker, er waren vijf dames genomineerd. Maar op voorhand was wel duidelijk dat én de titel schaatster van de eeuw én de publieksprijs terecht zouden komen bij 'ús Atsje'. Aldus geschiedde! Atje Keulen-Deelstra dankt die onomstreden status niet alleen aan haar fraaie successenreeks op de gladde ijzers. Haar successtory is immers ook het boeiende verhaal van een gewone Friese huisvrouw, die zich op latere leeftijd ontpopte tot een fenomeen op de schaats én een voortreffelijk ambassadrice van deze provincie.

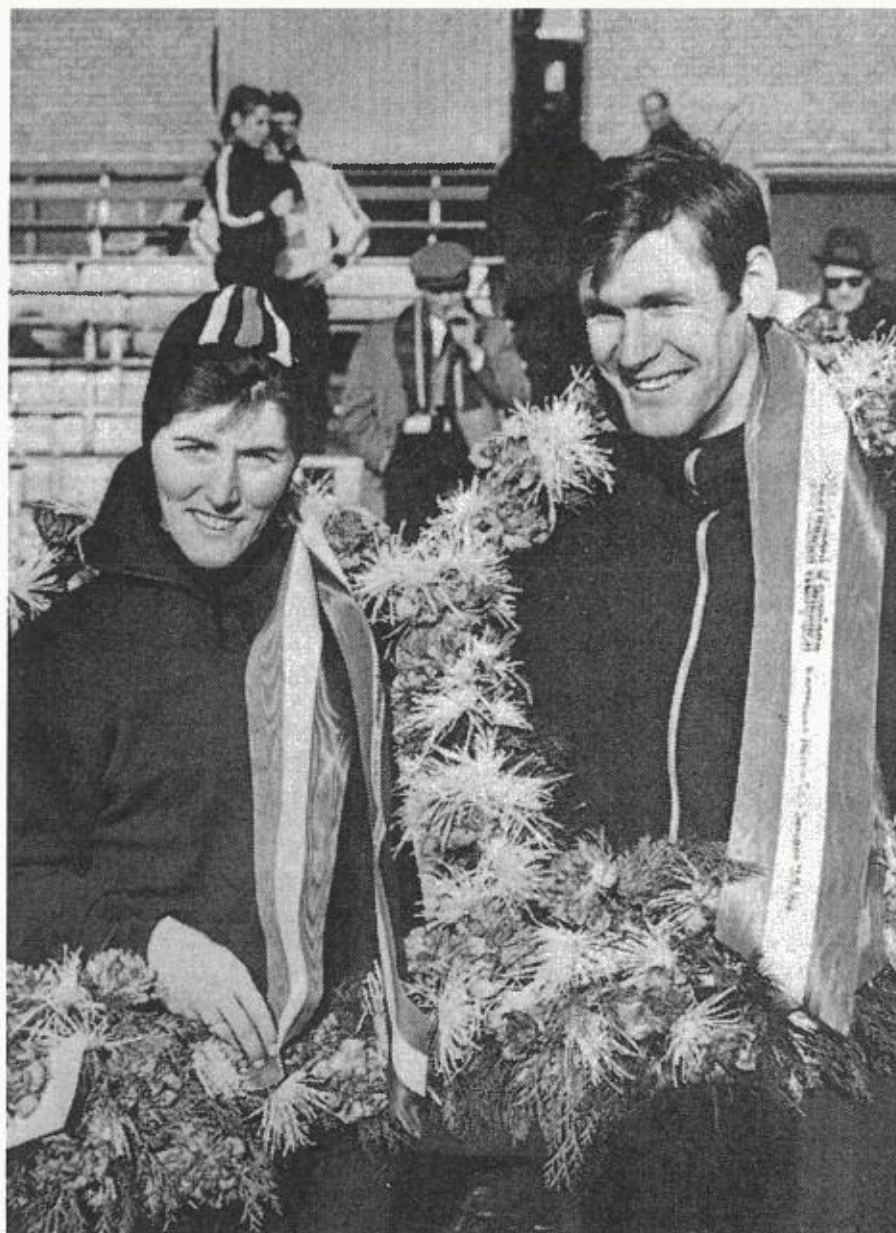
teerd met een dochter en twee zonen. Alles wees op het einde van de schaatsloopbaan van Atje Keulen-Deelstra.

Thialf

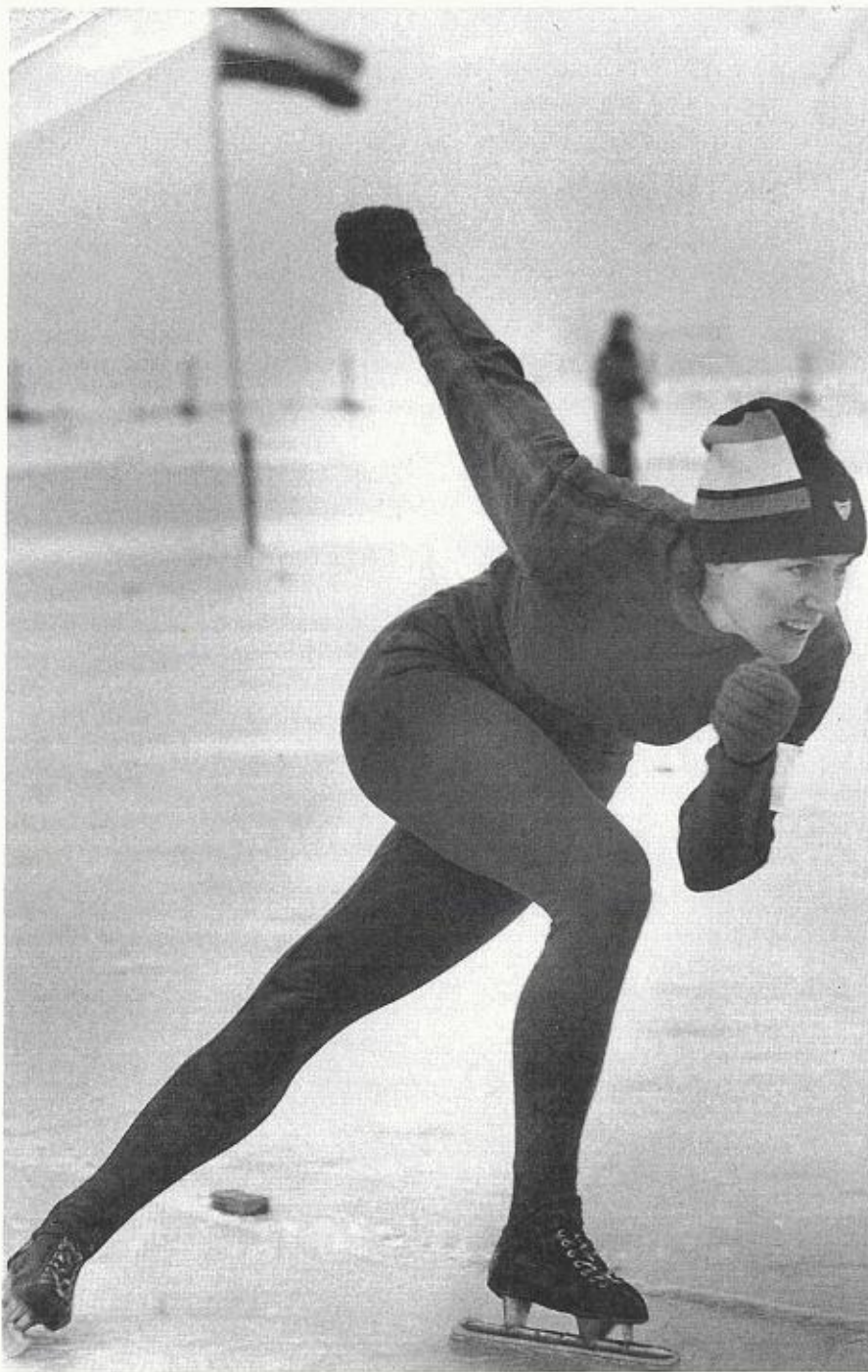
Niets bleek minder het geval. Eind 1966 ging in Heerenveen een kunstijsbaan open, die velen in Friesland inspireerde om het ook eens op de 'ronde baan' te proberen. Zo ook Atje Keulen-Deelstra. Aanvankelijk alleen met het oogmerk om wat te trainen en in beweging te blijven. Maar al in het eerste Thialf-seizoen reed Atje mee in club- en gewestelijke wedstrijden. Binnen de kortste keren sloeg het

Kortebaant

Voor de komst van de kunstijsbaan in Heerenveen was hardrijden op de schaats in Friesland nagenoeg synoniem met het kortebaantschaatsen. Zodra de winter inviel, annoucerden de plaatselijke ijsclubs de traditionele hardrijderijen over 160, respectievelijk 140 meter voor mannen en vrouwen. In dat decor begon de schaatscarrière van de uit Grou afkomstige Atje Deelstra. Dat ze aardig mee kon komen bleek al in haar jonge jaren. Zowel in 1954 als 1955 werd 'het krachtfuurtje' Fries meisjeskampioene. Ook na haar overgang naar de 'grote' baan behoorde Atje tot de rapste vrouwen, al troefden sterren als Martha de Vries-Wieringa, de Drentse Jantje Venekamp-Tienkamp en naderhand Grietje Oosterhof haar in titeltoernooien steeds af. In de winter 1962/1963 deed de inmiddels getrouwde rijder voor het eerst mee aan enkele langebaanwedstrijden. Bij haar debuut in Wergea won Atje Keulen-Deelstra zelfs alle drie de afstanden. Maar de jaren daarop zagen we de nieuwbakken inwoonster van Jirnsum nauwelijks meer in de hardrijdersbaan, omdat in 1963, 1964 en 1966 het gezin Keulen werd gecomple-

Atje Keulen-Deelstra en Marten Hoekstra na het behalen van de Nederlandse titel kortebaant in maart 1969 (foto: Hedman Bijlsma)

Atje Keulen-Deelstra in actie op Fries natuurijs. Hier op weg naar de Friese titel in Beetgrummolen (uit: 'Yn Streken')

schaatsvirus opnieuw toe. Het duurde niet lang of de kranten berichtten over de knappe verrichtingen van 'onze vliegende huisvrouw'. Haar doorbraak kwam in het seizoen 1968/1969 na een zevende plaats tijdens haar eerste Nederlandse kampioenschap langebaan. Ongewild zorgde een negatieve beslissing van de KNSB voor het laatste duwtje. Toen namelijk nog in diezelfde week een

aantal tegen de Nederlandse schaatstop aanleunende rijders werd aangegeven voor een trainingskamp in Inzell kreeg Atje geen uitnodiging. Volgens de bond was ze te oud en 'ze had geen schaatstoekomst'. We moeten de keuzeheren van dat moment eigenlijk nog altijd dankbaar zijn want hun beslissing raakte een snaar. 'Soks wurket op my as in reade lappe op in bolle. Ik begûn noch hurder te trainen

en te riden', zo keek Atje naderhand terug op die gebeurtenis. Niet alleen de KNSB zag destijds in de toen dertigjarige rijder geen waardig representante, ook de Friese media waren zich allerminst bewust van de ongekende mogelijkheden die in deze qua schaatsjaren nog 'piepjonge' langebaanrijder scholen. Heel illustratief waren de reacties toen Atje in maart 1969 'eindelijk' ook de Friese én nationale titel op de kortebaan voor zich opeiste. 'En dat in de herfst van haar schaats-loopbaan', schreef de verslaggever van de Friese Koerier. 'Voor Atje geldt, dat de kunstjbanen te laat zijn gekomen.' Een jaar later werd de te oud bevonden huisvrouw Nederlands kampioene op de langebaan en kon niemand meer om haar heen!

Triomftocht

Zelfs nu nog kun je je er in feite alleen maar over verbazen, dat die eerste langebaantitel in het seizoen 1969/1970 alleen maar het begin was van een ware triomftocht. Nog diezelfde winter veroverde Atje in het Amerikaanse West Allis de wereldtitel. Toen ze vier jaar later (!) stopte als kernploegrijder vermeldde haar langebaan-erelijst: vier nationale titels; vier wereldtitels; drie Europese titels; eenmaal olympisch zilver en tweemaal olympisch brons. Haar afscheid vierde ze met een vierde wereldtitel op 'haar' - met 14000 mensen bevolkte - (onoverdekte) kunstjbaan in Heerenveen. Sommigen vonden dat ze indertijd te vroeg stopte... Zonder twijfel had Atje inderdaad nog een hele poos op het hoogste niveau meegekund. Maar een mooiere apotheose dan die grandioze happening op Thialf was nauwelijks denkbaar geweest. Atje zorgde overigens nog jaren voor koppen op de sportpagina's, want in haar afbouwperiode maakte ze snel furore in het nog niet zo lang bestaande marathonschaatsen. Tussen 1975 en 1980 veroverde ze vijfmaal de nationale titel in deze discipline. Nog altijd staat ze in het marathonklassement-aller-tijden eenzaam bovenaan met 61 overwinningen. En bijna zouden we vergeten dat ze in 1976 en 1977 ook nog een tweede en derde nationaal kortebaankampioenschap in haar palmares bijschreef.

Vechtersmentaliteit

Atje's grandioze prestatiereeks is in de eerste plaats de weerslag van een sportcarrière om 'u' tegen te zeggen. Schaats-talent kreeg ze ongetwijfeld bij haar ge-

boorte mee, want haar overgrootvader Hette van der Meer was al een 'baasriider'. Talent alleen is echter niet voldoende. Dat hoefde je Atje niet te vertellen, getuige haar ongekennde wylskracht en haar nauwelijks te evenaren vechtersmentaliteit.

Al die eigenschappen samen riepen bewondering op. De sportliefhebber in Friesland (en ver daarbuiten) genoot van de prestaties van deze ongekunstelde huisvrouw/moeder annex boerin, die kans zag ondanks turbulente schaatsjaren zichzelf te blijven. Daarom stroomde Thialf vol toen Atje afscheid nam en daarom kwamen elke keer zo ontzettend veel mensen naar de jaarlijkse huldigen in haar woonplaats Jirnsum.

Cultuurshock

Maar er was meer. Friesland ontdekte in de jaren zestig en de vroege jaren zeventig het langebaanrijden. De komst van de 400 meter-baan veroorzaakte een soort (schaats)cultuurshock. Eeuwen lang was de Fries immers opgevoed met rijderijen op de kortebaan. De 'ronde baan' zette de schaatsbeleving op de kop. Precies in diezelfde tijd deed de televisie zijn entree in vele huiskamers. Op dat blauwe scherm aanschouwde menigeen de aansprekende verrichtingen van Nederlandse toppers als Ard en Keessie (Ard Schenk en Kees Verkerk. red.). Vanaf dat ogenblik wil-

De ijsbaan in Jirnsum draagt de naam van Atje Keulen-Deelstra (foto: Hedman Bijlsma)

den junioren in deze provincie zich ook in de eerste plaats meten op de langebaan. Een sport immers waarop je – anders dan bij de kortebaan – zelfs internationale (inclusief olympische) successen kon boeken! De grootste verdienste van Atje Keulen-Deelstra is geweest dat ze in deze provincie – waar bijna iedereen al wist dat je op schaatzen kon hardrijden – een nieuwe generatie ervan overtuigde dat ook voor een Fries, c.q. Friezin de hoogste plaats

op het internationale schaatspodium bereikbaar was. In haar voetsporen gleden Hilbert van der Duim, Falko Zandstra, Rintje Ritsma, Ids Postma, Annamarië Thomas en Tonny de Jong nog in dezelfde eeuw naar het goud in internationale kampioenschappen.

Hedman Bijlsma is specialist op het gebied van de geschiedenis van de schaatssport in Nederland

Irnsum, maart 1974
Rijksweg 15

M.,

Naar aanleiding van de successen en het afscheid van

Atje Keulen - Deelstra

hebben wij de eer, u uit te nodigen tot het bijwonen van de huldiging, die haar op zaterdag 23 maart a.s., in café "De Twee Gemeenten" te Irnsum wordt aangeboden, aanvang 14.30 uur. Deze receptie wordt voorafgegaan door een rijtoer door het dorp, die om 13.30 uur begint.

Het huldigings-comité.

De Kast (1992-)

De grins foarby

Beart Oosterhaven

It Hearrenfean, 6 juny 1997. Nederpopgroep De Kast út 'e Dokkumer Wâlden hat op eigen manneboet in konsert organisearre yn it Abe Lenstrastadion. Der wurdt ek in nûmer spile yn 'e twadde rykstaal: In nije dei. Kamera's heine it byld fan 'e mei in Fryske flagge ommeneuveljende, fernimstich útljochte frontman Syb van der Ploeg. Tolve-en-in-healtûzen man en frou publyk is út 'e skroeven! Oer de grutste Frysktalige hit fan 'e tweintichste ieu, de opfettings fan it earste Fryske popidoal en De Kast as faktor yn 'e emansipaasje fan 'e Frysktalige popmuzyk.

In nije dei wie foar De Kast ynearsten oars mar in tuskentrochnûmer. It liet wie skreaun as titelsong foar de film 'De gouden swipe' fan Steven de Jong út 1996. Dy film waard mei in soad sukses rûnom yn Fryslân fertoand, kaam ek op 'e regionale televyzje en dat mei-inoar makke, dat *In nije dei* al grutte bekendheid hie ûnder de Friezen sels. It nûmer ferskynde op 'Niets te verliezen' (1996), de twadde cd fan De Kast. Doe't de bylden fan 'e stadionferzje fan it nûmer op 'e lanlike tv-stjoerders kamen en it liet tagelyk omearme waard troch de nasjonale radiostasjons, begûn 'Niets te verliezen' ynienen ek goed te ferkeapjen. *In nije dei* kaam op 16 augustus 1997 foar it earst yn 'e Top-50 fan 'e Stichting Mega Top-100 en berikte dêryn as heechste notearring nûmer 4.

Sukses

It suksesferhaal fan De Kast hie nea skreaun wurde kinnen as de bandleiden dêrfoar net hieltyd wer op 'e tiid de beakens ferset hiene. Ein tachtiger jierren hjitte de oarspronklik op it Dokkumer Oostergo College oprjochte groep noch Wish To Escape en brocht ûnder dy namme sels in Ingelsktalige cd út: 'Straight from your heart' (1989). Op dy skiif stiene allegear eigen nûmers. Yn 'e selde snuorje wiene de hearen lykwols ek op allerhanne plakken te hearren ûnder de namme Goldrush. Under dy flagge waarden foaral covers spile. Doe't it sukses mar net komme woe, waard it roer om 1992 hinne fan-nijs omsmiten: de bandnamme waard De Kast en it repertoire geandewei Nederlânsktalich. Aparternôch hat har muzyk de jierren troch itselde mainstreampop-karakter hâlden, mei haadrollen foar de gitaren fan Peter van der Ploeg en de synthesizers fan Kees Bode.

krekt foar it opnimmen fan 'e twadde cd 'Niets te verliezen' in opfolger yn 'e persoan fan Nico Outhuijse. Dat stabyl-wêzen fan 'e besetting, dêr't hieltyd hechter troch musisearre wurde koe, is grif méi in reden fan it notiidske sukses fan De Kast. Yn dat stik liket de band wol wat op dy oare 'grutte' groep út

Syb van der Ploeg sintraal op 'e cd-single 'In nije dei' (live), dy't yn 1997 de trochbraak fan De Kast bestjutte (kolleksje Beart Oosterhaven)

De earste Nederlânsktalige cd fan De Kast ferskynde yn 1993 ûnder de net al te orizjinele titel 'Alles uit de kast'. De band bestie op dat stuit noch altyd út de mannen fan 'e earste oere: de al neamde Peter van der Ploeg en Kees Bode, en Sytse Broersma (bas), Syb (doe noch Siep) van der Ploeg (sang, gitaar) en Dick Visser (drums). Dy lêste krige

Fryslân: Reboelje. Dy spilet ek al jierren yn 'e selde besetting. Yn 1998 kaam de tredde cd fan De Kast 'Noorderzon' út. Op dy skiif stiene gjin Frysktalige stikken en it is sûnder mis ek de swier-settichste cd fan 'e band. Eksimplarysk is yn dat ferbân it nûmer *Zo jong*, dat skreaun waard nei oanlieding fan 'e dea fan Meindert Tjoelker yn Ljouwert

op 13 septimber 1997. Nei de cd 'De Kast live' (ek 1998), mei dêrop alle hits en as Frysktalige nûmers *In nije dei*, *Ik ha dy leaf* (nei in tekst fan Paul de Leeuw en Peter Groenedijk), *Eltse grins foarby* en *Frysk folksliet*, ferskynde ferline jier 'Onvoorspelbaar', dêr't de Fryske nûmers *Eltse grins foarby* en *Yn myn tinzen* op steane.

Syb

De byldbepaler fan De Kast is sûnder mis de rymsk fan krolhier foarsjoene sjonger Syb van der Ploeg. Hy waard berne op 16 juny 1966 yn it sikehûs fan Dokkum en woeks op yn 'e Westerein, dêr't er oan syn sântjinde jier ta wenne. Van der Ploeg helle it mavo-diploma, mar fierder koe in skoallekarriêre him net it measte skele; hy 'gong' foar syn passy: de muzyk. Krekt as syn kollega-bandlid Peter van der Ploeg krige er gitaarles fan 'e nestor ûnder de Fryske trûbadoers: Roel Slofstra. 'Roel is dêr noch altyd grutsk op', seit Syb van der Ploeg, as ik mei him praat nei ôfrin fan in konsert fan De Kast, krekt oer de Fryske provinsjegrins yn Stienwyk. Ek by dat optreden hat wer bliken dien hoe ferskuorrende populêr oft de man is: ovasjoneel applaus as er it poadium opkomt en nei de 'foarstelling' de iene hantekening nei de oare sette moatte. Hoewol't de measte lietteksten fan De Kast de leafde en alles wat dêr mei anneks is as ûnderwerp hawwe, komme jo by de band ek wol teksten tsjin dy't 'maatskiplike belutsenens' ferriede. Bassist Sytse Broersma en Syb van der Ploeg hawwe beide ynstee fan militêre, ferfangende tsjinst dien. Van der Ploeg: 'Ik bin noch altyd passifist, lykas trouwens in hiele protte muzikanten. Dat nûmer *Zo jong* bygelyks, dêr haw ik in hiel eigen beleving by. Ik bin krektlyk as Meindert Tjoelker troch dy tsjittite rûn. It hie my ek oer komme kinnen! Ik wol myn emoasjes net oan oaren opdringe, mar se op in bepaalde wize symboalysk werjaan. As minsken dêr wat yn weromkenne, is dat net myn fertsjinst, mar allinne mar moai.'

Meilifte

De Kast nimt sa no en dan ek nûmers op dy't net troch de band sels skreaun binne. Sa waarden twa fan har grutste hits, *Raak* en *Woorden zonder woorden*, skreaun troch Henk Temming en dy syn 'oarehelte' tv-presintatrise Paula Patricio. By de eigen nûmers wurde steefêst de nammen fan alle groepsleden ôfprinte. Hoe giet soks dan yn syn

De Kast as 'lûker' fan oare Fryske acts op 'e cd 'Frysk Hit Festival 2' (1997). Fan links nei rjochts: Nico Outhuijse, Kees Bode, Syb van der Ploeg, Peter van der Ploeg en Sytse Broersma (kolleksje Beart Oosterhaven)

wurk? Van der Ploeg: 'Yn 'e band hawwe wy in oantal minsken dy't skriuwe. Sytse en ik leverje de measte teksten en Kees Bode skriuwt in soad muzyk. Mar ek de oare leden fan 'e groep hawwe har ynbring, wêrtroch it einprodukt dochs op rekken fan it kollektyf skreaun wurde moat. Boppedat is it wol sa maklik wat de auteursrjochten oanbelanget: dy binne op sa'n wize fan ús mei-inoar.' Mei it troch de Flaming Ben Destrijcker skreaune nûmer *Een teken van leven* kaam De Kast begjin 1996 foar it earst yn 'e hitlisten. De echte trochbraak kaam lykwols mei it Frysktalige *In nije dei*. Is dat tafal? Neffens Syb van der Ploeg net alhielendal: 'Wy kamen as Nederlânsktalige band al oeral yn it lân en koene sa ús Fryske nûmers ek rûnom spylje. Sûnder dat Nederlânsktalige hiene wy noait safolle foar it Frysk dwaan kinnen. It Frysk is op it Nederlânsk meilifte. Wat it publyk goed oppikt hat en wurdearret, is dat wy gewoane Fryske jonges bleaun binne, dy't har net skamje foar harren komôf.'

Braak terrein

Al liket it troch it sukses fan *In nije dei* en *Eltse grins foarby*, it nûmer dat yn 1998 in top-20-notearring helle, faaks oars, dochs bliuwt De Kast earst en meast in Nederlânsktalige band. Of net? Van der Ploeg: 'Ik haw noait Frysk op skoalle hân. Mei om't ik ûnder myn ferfangende tsjinst in skoft yn Zandvoort wenne haw, kin ik my hiel goed útdrukke yn it Nederlânsk. Sytse Broersma is eins de 'frisist' fan De Kast. Ik fiel my boppedat hiel goed teplak as fertolker fan 'e Fryske nûmers dêr't Sytse de basis foar lein hat.' Van der Ploeg hat foar de jongste studio-cd fan De Kast, 'Onvoorspelbaar', oars dochs in Fryske tekst, *Yn myn tinzen*, levere, in nûmer dat ek te hearren is yn 'e film 'Nachtvlinder' fan Herman van Veen. Wurdt er 'Frysksiniger'? 'Ik wie der earst net sa mei oan 'e gong, mar no leau ik wol dat it Frysk tichter by my stiet. Wat klanken oangiet is it Nederlânsk ek folle beheinder as it Frysk. Foar Simmer 2000 binne wy mei in projekt oan 'e gong, dêr't tolve nûmers foar skreaun

Wish To Escape

STRAIGHT FROM YOUR HEART

Der is al ljocht oan 'e hoarizon! Foarkant fan 'e earste 'Kast-cd'. Doe, yn 1989, noch ûnder de namme Wish To Escape en Ingelsktalich: 'Straight from your heart' (kolleksje Beart Oosterhaven)

te min omtinken jouwe oan 'e produksjonele en technyske kant fan har platen. Boppedat, as jo écht wat berikke wolle, dan moatte jo der foar géán! De Kast hat noait te beroerd west om foar trije minuten 'Koffietijd' nei Hilversum ta te reizgjen. Dy tv-minuten hiene wy mar wer. No sjochst dat sokke ynvestearrings har werombetelje. Mar Frysktalige muzyk hat seker in grutte takomst. Minsken binne hjoeddedei mear mei de eigen identiteit, mei wêr't se weikomme, oan 'e gong. Popmuzyk yn 'e regionale taal is dêr in belangrike faktor by.'

Bylden

Ofsjoen fan Sido Martens, dy't as lid fan 'e folkrockgroep Fungus mids santiger jierren ek wolris konfrontearre waard mei 'opdringerige' fans, is Syb van der Ploeg it earste echte popidoal út Fryslân. Hoe giet er om mei dat

wurde moatte en dan wurdst dêr hiel bot mei konfrontearre. Boppedat kaam ik lêsten by tafal yn oanrekking mei it dichtwurk fan Obe Postma. Doe gong der in wrâld foar my iepen! Foar De Kast leit der op it mêd fan it Frysk noch in hiel terrein braak'.

Identiteit

Mei *In nije dei* sette De Kast de kroan op it 'emansipaasje'proses fan 'e Frysktalige popmuzyk. In proses dat ein santiiger/begjin tachtiger jierren yn gong set waard troch bands as Rockploech Spul, Skuor en Okke Hel. Hoe sjocht Van der Ploeg tsjin 'e hjoeddeiske Frysktalige popmuzyk oan?: 'Der wurde moaie dingen dien. Foaral Reboelje hat in pear aardige albums ôfleverre. Oan 'e oare kant fyn ik dat in soad Fryske bands

Mar it hoe wôl! De Kast spile begjin jannewaris fan dit jier trije jûnen efterinoar yn it úttferkocht Gelredome te Arnhem. Foarkant fan har nijste live-dûbel-cd (kolleksje Beart Oosterhaven)

feit?: 'Ik bin dêr net sa mei oan 'e gong, it heart derby. Ik haw altyd, yn watfoar fermidden ek, it middelpunt west. Myn jildingsdrang is grut: ik moat en ik sil! Yn *Hetere vuren* fan ús cd 'Noorderzon', in nûmer dat oer myn broer Jacob giet, haw ik oer dat gefoel skreaun. De druk om hieltyd fierder te moatten mei de band jout my just krêft, jout positive enerzjy. Boppedat haw ik myn bêste nûmer foar De Kast noch altyd net skreaun; ik haw noch in hiele protte bylden yn 'e holle.' As ik de nachts nei twaen troch de artysteútongong nei bûten gean, stiet dêr yn 'e Stienwiker febrewariskjeld noch in hiele ploech, oan 'e tongfal te hearren Oeriseler, famkes fan in jier of fjirtjin-fyftjin te wachtsjen op in glim fan harren idoal. Deselden dy't oeren earder *In nije dei* en *Eltse grins foarby* wurd foar wurd meisongen. In dúdlike yllustraasje fan it ferlizzen fan 'e grinzen fan 'e Frysktalige popmuzyk troch De Kast fan Syb van der Ploeg? Of soe 't gewoan sa wêze, dat de 'taal' fan goede popmuzyk universeel is en dat dy, by in pak-kende wize en in tûke presintaasje - en beide is De Kast in master yn -út himsels wol *Eltse grins foarby* giet?

Beart Oosterhaven is Frysk dichter en redaksjeskriuwer fan It Beaken.

Algemene Ledenvergadering

Op dinsdag 6 juni 2000 vindt de jaarlijkse Algemene Ledenvergadering van het Fries Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde plaats in het Fries Museum te Leeuwarden. Aanvang: 19.00 uur.

Op de agenda staat:

1. Opening
2. Notulen Algemene Ledenvergadering dd. 20 april 1999
3. Jaarverslag van de secretaris over 1999
4. Rekening en verantwoording door de penningmeester over 1999
5. Verklaring van de commissie tot het nazien van de rekening over 1999
6. Benoeming van de commissie, onder 5 genoemd, voor 2000
7. Begroting 2000 (pagina 64)
8. Vaststelling contributie 2001: voorgesteld wordt de contributie (thans f 40,-) ongewijzigd te laten
9. Verkiezing leden van het bestuur:
 - Aftredend en herkiesbaar is drs G.I.W. Dragt te Grijpskerk
 - Aftredend en niet-herkiesbaar is drs O.D.J. Roemeling te Hurdegaryp. Het bestuur stelt voor de heer D. Osinga RA te Berlikum te benoemen als bestuurslid.
 - Tevens stelt het bestuur voor mevrouw drs E. Makkes van der Deyl-Stam te Goutum te benoemen als secretaris.
10. Mededelingen over de onder het beheer van de Stichting 'Het Fries Museum' staande musea
11. Rondvraag
12. Sluiting

Aansluitend verzorgt de heer drs Dolf van Weezel Errens om 20.00 uur lezing.

Muurschilderingen in Friesland

De kerk van Britsum

In aansluiting op de algemene ledenvergadering op 6 juni aanstaande houdt de heer Dolf van Weezel Errens een lezing over de muurschilderingen in de Friese kerken. Van Weezel Errens heeft studie verricht naar de achtergronden van de onlangs ontdekte muurschilderingen in de kerk van Britsum. Hij zal met behulp van dia's ons deelgenoot maken van de bijzondere ontdekkingen.

De kerk van Britsum kan worden beschouwd als een tijdmachine. Het negentiende eeuwse exterieur laat niet vermoeden dat in de kerk een van de vroegste ensembles van kleurrijke, middeleeuwse schilderijen is ontdekt.

Eenzijds openbaart de ontdekking het gemis aan geestelijke en ruimtelijke context. Anderzijds is het mogelijk door analyse van de schilderijen, hun onderlinge samenhang en door vergelijking met andere afbeeldingen

uitspraken te doen over de datering en het ikonografische programma van deze kleurrijke interieurafwerking.

Rekening 1999 en begroting 2000

	Rekening 1999 <i>f</i>	Begroting 1999 <i>f</i>	Begroting 2000 <i>f</i>
Baten			
Contributies	69.219	67.000	75.000
Giften en donaties	3.250	3.000	3.000
Verkoop publicaties	2.748	500	300
Rente en dividend	34.691	33.000	32.500
Bijzondere baten	-	10.000	10.000
	<u>109.908</u>	<u>113.500</u>	<u>120.800</u>

Lasten

Publicaties	71.250	80.000	90.000
Secretariaat en administratie	15.376	14.000	16.500
Drukwerk	870	1.000	500
Lezingen	489	1.000	1.000
Diverse kosten	2.130	2.500	2.500
Frysk Lânbouwmuseum	1.000	1.000	1.000
Subsidie uitgaven en projecten	7.500	7.000	8.000
Fonds geschiedschrijving	10.000	7.000	-
Batig saldo	1.293		1.300
	<u>109.908</u>	<u>113.500</u>	<u>120.800</u>

Balans per 31 december

Activa

	1999 <i>f</i>	1998 <i>f</i>
Inventaris en voorraden	1	1
Beleggingen	889.340	676.971
Vorderingen	10.914	10.872
Geldmiddelen	287.100	173.799
	<u>1.187.354</u>	<u>861.643</u>

Passiva

Eigen vermogen	791.663	629.057
Fondsen	151.585	138.486
Kortlopende schulden	244.106	94.100
	<u>1.187.354</u>	<u>861.643</u>

Contributie 2000

Veel leden hebben de contributie over het lopende jaar reeds betaald en vaak meer dan dat; hiervoor hartelijk dank. Degenen die nog niet hebben betaald, worden verzocht dit zo spoedig mogelijk te doen met gebruikmaking van de u in januari toegezonden acceptgiro.

De minimum contributie is met ingang van het jaar 2000 gewijzigd en bedraagt *f* 40,- voor particulieren en *f* 100,- voor bedrijven en instellingen.

Prijsvraag 'Erfgoed al goed'

Landschapsbeheer Friesland stelt zich ten doel voorwaarden te scheppen voor behoud, herstel en ontwikkeling van een visueel, ecologisch, cultuurhistorisch en aardkundig aantrekkelijk landschap in Friesland. 'Landschapsbeheer' is een verzamelnaam voor werkzaamheden in het cultuurlandschap. Het gaat om onderhoud, aanleg en herstel van kleine landschapselementen - zoals knotwilgen, houtwallen, poelen en boerenerven - die belangrijk zijn voor natuur en milieu en voor het behoud van cultuurhistorie in Nederland. Want Nederland heeft behalve natuurschoon ook veel cultuurschoon. Landschapsbeheer streeft naar behoud en zorgvuldig beheer daarvan, voordat teveel verloren gaat door grootschalige ingrepen in het Nederlandse landschap. Dit jaar is een landelijke stimuleringscampagne opgestart onder de naam 'Erfgoed al goed', die de twaalf provinciale stichtingen Landschapsbeheer organiseren voor het behoud van cultuurhistorische en aardkundige landschapselementen. 'Erfgoed al goed' richt zich specifiek op landschapselementen als eendenkooien, oude kerkpaden, landgoederen, schansen, landweren, dijken, terpen, drinkpoelen, pingoruïnes enz. In het kader van deze stimuleringscampagne wordt een prijsvraag uitgeschreven met als doel cultuurhistorische en/of aardkundig waardevolle landschapselementen de aandacht te geven die ze vanuit historisch oogpunt verdienen.

Prijsvraag

Via de prijsvraag 'Erfgoed al goed' wordt aandacht gevraagd voor het typische Nederlandse cultuurlandschap en wordt iedereen uitgedaagd zelf suggesties te doen voor behoud en beheer hiervan. U komt waarschijnlijk af en toe landschapselementen tegen waarvan u denkt 'hier zou iets mee moeten'. En of het nu een oude schans is die aan het oog onttrokken wordt door begroeiing of een kerkenpad dat op de schop gaat, Landschapsbeheer streeft naar herstel en onderhoud van allerlei kleine elementen in het landschap.

Een deskundige jury wijst in Friesland drie winnaars aan. Na een feestelijke

presentatie op een landelijk symposium op 30 november worden alle winnaars beloond met een stimuleringsbijdrage van f 5.000,- voor de uitvoering van het voorgestelde project in het jaar 2001.

U kunt een folder en deelnamemap opvragen bij Landschapsbeheer. Ook voor meer informatie over de prijsvraag en over het werk van Landschapsbeheer kunt u contact opnemen met de stichting Landschapsbeheer Friesland te Beetsterzwaag, telefoon 0512 - 38 38 00.

FotoMonument 2000

In september 2000 gaat FotoMonument 2000 van start. Alle mensen in Nederland wordt dan gevraagd foto's te maken van het 'gewone' leven en die op te sturen voor de vorming van het FotoMonument 2000. Door iedereen te vragen het dagelijks leven op de foto vast te leggen, wil het Nederlands Centrum voor Volkscultuur een waardevolle informatiebron voor nu en later creëren. In FotoMonument 2000 staat de cultuur van het dagelijks leven centraal. Uitgangspunt is dat het Nederlandse culturele erfgoed vooral in het kleine en alledaagse schuilt. In hoe mensen zich kleden, eten, gedragen. Alle gewoonten en gebruiken van ons dagelijks leven, waar we meestal niet bij stilstaan. En waar we normaal ook geen foto's van maken.

Voor dit project wordt alle mensen in Nederland gevraagd om in groepjes van minimaal twee personen een alledaags thema te kiezen en dat in een serie van twee tot tien foto's vast te leggen. Door te documenteren wat en wie er op de foto's staat, worden de foto's een uniek document van het dagelijks leven anno 2000.

Meer informatie is te verkrijgen bij het Nederlands Centrum voor Volkscultuur, telefoon 030 - 231 99 97.

Agenda

ANJUM

Anjumer Molen 'De Eendracht',
Mounebuorren 18. Tel.: 0519-321926.
Open: ma 13-17, di t/m za 10-17

Doorlopend

Zes zolders kijkgenot

- Vaste exposities, zoals een foto-expo van molens in Friesland en Dongeradeel, molenmodellen, kunst uit zee, molenaarsgereedschap en boerenpul, raderwerk (spoorwielens rondsels), aandrijving en een prachtig uitzicht.

DRACHTEN

Museum Smalingerland, Museumplein 2.
Tel.: 0512-515647.
Open: di t/m za 11-17, zo 13-17

t/m 4 juni

Thijs Rinsema (1877-1947)

- Vriend van Theo van Doesburg en Kurt Schwitters. Naast de vaste opstelling met werken van de schoenmaker en schilder Thijs Rinsema wordt tijdelijk in de galerie op de eerste etage tekeningen, collages en schilderijen van deze bekendste Drachtster kunstenaar getoond. De werken worden geflankeerd door een collage van Kurt Schwitters en werken van Theo van Doesburg, en een Friese tijdgenoot Sierd Geertsma

t/m 3 september

De Vrijheidskapel

- Onder leiding van educatief medewerker Hubert Luymes en de Friese kunstenaar Anne Feddema is door leerlingen van de basisschool een grote 'sixtiense schildering' vervaardigd met als thema 'Vrijheid geef je door'. Deze muurschildering in de grootste ruimte van het museum, voormalige kloosterkapel, heeft de vorm van een stripverhaal waarin het thema centraal staat. Tevens zijn de voorbereidende ontwerpen en tekeningen die door de diverse leerlingen bij het museum zijn ingeleverd te zien. Deelnemende scholen zijn: De Wiekslag, Great Haersmaskoalle, St Lucas, It Fundament, It Amblyd, Finneblom, Het Mozaïek, Het Anker, De Voorde en De Bernebrêge

FRANEKER

Eisinga Planetarium, Eise Eisingastraat 3.
Tel.: 0517-393070. Open: di t/m za 10-17,
tot half september ook zo/ma 13-17

t/m 30 september

Het Friese land in kaart

- Expositie van de mooiste en boeiendste kaarten van Friesland uit de geschiedenis. Daarnaast zijn ook satellietfoto's tentoongesteld waarop Friesland vanuit de ruimte is te zien. De hier afgedrukte foto van de NASA is op 800 km hoogte genomen

GORREDIJK

Stichting Streekmuseum Opsterlân,
Hoofdstraat 59. Tel.: 0513-462930.
Open: di t/m vr 9-17, za 13-16

Verveningzaal

In deze zaal staat een maquette opgesteld die de verwerking van een vervening heel duidelijk uitbeeldt. Aan de hand van kaarten, foto's diverse turfsoorten, enkele gebruiksvoorwerpen en een nagemaakt veenhuisje krijgt de bezoeker een goed beeld van het leven in de turfsteckerij.

Hein van Vlietzaal

Een unieke verzameling stenen is door de in 1956 overleden amateurgeoloog en -archeoloog Hein van der Vliet nagelaten, zoals de eerste authentieke vuistbijlonden in Nederland, vijf panelen over het gebruik van de artefacten. Op een wandkaart van Europa worden de plaatsen van herkomst van de uitgestalde verzameling aangegeven.

Voorts wordt aandacht gegeven aan de voormalige Joodse gemeente, de socialistische beweging en de P.W. Janssenstichting in Gorredijk.

HEERENVEEN

Museum Willem van Haren,
Minckelerstraat 11. Tel.: 0513-623408.
Open: ma t/m vr 10-17, za/zo 14-17

4 juni t/m 3 september

Abe in Oranje

- Expositie over de veelbesproken interland-carrière van de bekendste Friese voetballer: Abe Lenstra

JOURE

Museum Joure, Geelgieterstraat 1-11.
Tel. 0513-412283.
Open ma t/m vr 10-17, za/zo 14-17

t/m 29 mei

- Max Velthuijs: 'De kikker', kinderprenten en illustraties

2 juni t/m 3 juli

- A.P. Grondsmas: Schilderijen met gedichten

7 juli t/m 7 augustus

- Joke Volta: Schilderijen en objecten

7 augustus t/m 11 september

- Gerrit Bosma: Foto's van zijn kunstwerken in de open lucht

16 september t/m 23 oktober

- Overzichtstentoonstelling glasobjecten Kosta Boda, Zweeds glas, verzameld door Willem Kootstra

21 mei t/m 1 september

Museumtuin

- Gerrit Bosma exposeert werken van natuurlijke materialen, speciaal voor de museumtuin gemaakt

De Kultuerried Skarsterlân organiseert in het Gemeentehuis, park Herema State, de volgende exposities:

t/m 1 juni

- foto's van fotoclub 'De Toverlantearne'

2 juni t/m 6 juli

- een modern sprookje, tekeningen gemaakt door kinderen afkomstig van El Hierro, het zuidelijkste eiland van de Canarische Eilanden

7 juli t/m 8 augustus

- dubbel-expositie met het Museum Joure van schilderijen van Joke Volta

8 augustus t/m 11 september

- dubbel-expositie met het Museum Joure van portretten van skûtsjeskippers door Anne Tjerckstra en foto's van skûtsjesilen door Martin de Jong

JOURE

Museum en informatiecentrum Oldtimer Select, Madame Curieweg 4.
Tel. 0513-415499. Open: wo t/m zo 10-17

- Tentoonstelling over 75 jaar Ford in Nederland

KOLLUM

Oudheidkamer Mr. Andreae, Eyso de Wendtstraat 0-11. Tel. 0511-452833.
Open: di t/m za 14-17

t/m 26 augustus

Kent u ze nog, de Kollumers?

- In het kader van Simmer 2000 is een expositie ingericht van familiefoto's en groepsfoto's van Kollumers vanaf 1900 tot heden

5 t/m 30 september

Jonge monumenten

- Tentoonstelling van bouwtekeningen en bouwmaterialen

KORNWERDERZAND

Kazemattenmuseum Kornwerderzand.
Tel.: 058-2664865

Doorlopend

Het leven van de soldaat

- Zeven kazematten zijn heringericht in de stijl van de meidagen van 1940. Achter betonnen muren van drie meter dik ziet u hoe het leven van de soldaten op Kornwerderzand was.

LEEWARDEN

Frysk Letterkundich Museum en Dokumintaasjesintrum (FLMD), Grutte Tsjerkestrjitte 212. Till.: 058-2120834.
Iepen: ma o/m fr

o/m 31 maaie

Durk van der Ploeg

- Yn septimber hopet Durk van der Ploeg syn 70ste jierdei te fierjen. Oanlieding genôch om in útstalling gear te stallen oer it oeuvre fan dizze skriuwer, dy't sawol as dichter, as roman- en koarte ferhalenskiuwer, as redakteur en as boekfersoarger al salang diel útmakket fan de Fryske skriuwerswrâld

Fries Museum, Turfmarkt 11.

Tel.: 058-2123001. Open: di t/m za 11-17, zon- en feestdagen 13-17.

t/m 21 mei

Lijst op zicht

- Negen kunstenaars maakten nieuw werk of maakten een keuze uit bestaand werk voor een lijst uit de zeventiende eeuw

t/m 21 mei

Léon Spilliaert

- In deze expositie is een dertigtal werken te zien van deze Belgische kunstenaar (1881-1946)

t/m 21 mei

Lode Pemmelaar

- In deze tentoonstelling is een selectie van werk van deze Friese schilder (1942-1997) te zien

t/m 3 september

Friesland is....

- Eigentijdse visies op Friesland van tien fotografen. De deelnemende kunstenaars zijn: Céline van Balen, Boris Becker (Duitsland), Koos Breukel, Elger Esser (Duitsland), Günther Förg (Duitsland), Erik Hesmerg, Frans Jansen, Paul Kooiker, Ine Lamers en Zhuang Hui (China)

tot april 2001

Made op z'n Fries

- Twee eeuwen Friese kleding (1760-1960). Tentoonstelling, waarin oude Friese kleding en het Nieuw Fries Kostuum de hoofdrol spelen

Prentenkabinet

t/m 28 mei

Grafische werken uit de collectie Knecht-Drenth

Buro Leeuwarden

t/m 28 mei

Ronald Ophuis

- Expositie van tekeningen. De kunstenaar

tracht met thema's als dood en geweld sterke emoties over te brengen op het publiek

Benedenzalen Kanselarij
tot zomer 2000

Hoogtepunten zestiende/zeventiende schilderkunst

- Tentoonstelling van zestiende en zeventiende schilderijen uit eigen collectie, zoals Lambert Jacobsz, Jacob Backer, Margaretha de Heer, Wigerus Vitringa, Adriaan van Cronenburg, Wybrand de Geest en Nicolaas Wieringa. Bovendien is het portret van Saskia van Uylenburgh, echtgenote van Rembrandt, in de expositie opgenomen

De Verzamelplaats

t/m 23 mei

Daar komen de Olifanten!

- Tentoonstelling van de verzameling olifanten van de elfjarige Inge Slot uit Wirdum

Verzetsmuseum

t/m 4 juni

Anne Frank - Een geschiedenis voor vandaag

- Deze expositie, gemaakt door de Anne Frankstichting, is een reizende tentoonstelling die sinds 1996 in vele landen over de hele wereld te zien is geweest. Na Maastricht is Leeuwarden de tweede stad in Nederland waar de expositie in deze vorm wordt getoond.

Keramiekmuseum Het Prinsessehof, Grote Kerkstraat 11. Tel.: 058-2127438.

Open: di t/m za 11-17

t/m 28 mei

De Leidse Schilder

- Wereldprimeur van een expositie over fijnschilderkunst op aardewerk van de Moche-cultuur (0-700 na Chr.) uit Peru. Deze prachtige kunst van de Moche-cultuur laat zich vergelijken met die van de antieke Griekse vaasschilderingen

1 juni t/m 28 augustus

Friesland op tegels

- Een bijzondere tentoonstelling met geschilderde afbeeldingen van Friese dorpen en steden op keramische platen en tegeltafels. Naast de antieke platen en tableaus is eveneens werk geëxposeerd van hedendaagse tegelschilders. De Koninklijke Tichelaar Makkum, de Harlinger Aardewerk- en Tegelfabriek, Harry Koch uit Workum en de heer Hartsuiker uit Bolsward leveren ook een eigentijdse bijdrage aan de tentoonstelling

De Prins van Leeuwarden

t/m 28 mei

Remko Posthuma

- Op uitnodiging van 'De Prins van Leeuwarden' maakte Remko Posthuma, werkzaam op het Sandberg Instituut in Amsterdam, een muurvullende installatie. Hij gebruikte de historische museumzaal als inspiratiebron. Dit inspireerde hem tot het uitbeelden van een levensgrote oude eik op strakke tegels. De tegenoverliggende muur confronteert deze boom met een imposante roltrap. De vloer is bezaaid met keramische bonen, die een visueel tuinpad tussen de twee componenten vormen.

MODDERGAT

Stichting 't Fiskershoeske, Fiskerpaad 4-8a.

Tel.: 0519-529454. Open: ma t/m za 10-17

t/m 31 oktober

- De garnalenfabriek van Moddergat, expositie

OOSTMAHORN

Oerka I.V.Museum, Oostmahorn 15. Tel.:

0519-321583. Open op afspraak

Doorlopend

Er was eens

- Expositie van werk van Irene Verbeek, waarin vooral haar grote olieverfdoeken aandacht krijgen. Verbeek verhaalt in haar werk over de oorsprong van water en land, over mens en dier, over recht en onrecht. De bezieling van het werk door het oude slenkenlandschap vanaf het eiland 'Middag' bij het Reitdiep in Groningen tot aan het Lauwersmeergebied is duidelijk aanwezig.

SNEEK

Fries Scheepvaartmuseum en Sneker

Oudheidkamer, Kleinzand 14, Sneek.

Tel.: 0515-414057.

Open: ma t/m za 10-17, zo 12-17.

t/m 18 juni

Friezen in Japan

- Tentoonstelling over 400 jaar Nederland-Japan

t/m 23 juli

60 jaar Elfmerentocht

- Boeiende tentoonstelling over dit jaarlijks terugkerende evenement

22 juni t/m 30 september

Schepen voor de Friese emigranten

- Expositie in het kader van Simmer 2000

6 oktober t/m 2 december

Gezichten op Sneek en zijn omgeving

- Tentoonstelling van werk van Tjerk Wielinga (1885-1918)

16 december t/m 4 maart 2001

Eeltje Holtrop van der Zee

- Expositie van een geniaal scheepsbouwer

SURHUISTERVEEN

Spaar- en Voorschotbank, Jaco Binneslaan 9a.

Tel. 0512-369999. Open: di t/m vrij 14-17

Tot 1 januari 2002

De komst van de EURO

- Ondanks alle discussie nadert de invoering

van de EURO in een razendsnel tempo. De vraag hoe de nieuwe munten en bankbiljetten er uit gaan zien dringt zich op en steeds vaker houden de (veronderstelde) gevolgen van de eenheidsmunt de gemoeëden bezig. Een goede reden voor het Munt en Penningkabinet dit onderwerp een ducht onder de loep te nemen.

SWICHUM

Nicolaes Tsjerke, Ayttadyk 3.

Tel.: 058-2552635.

Open: ma/wo 9-11.30, di 14-17, zo 10-18

Doorlopend

De uitvaart in al haar aspecten

- Weinig mensen zijn op de hoogte van de vele nieuwe mogelijkheden omtrent de uitvaart. De Stichting Uitvaart-Informatie Friesland biedt door middel van voortdurend wisselende tentoonstellingen zoveel mogelijk informatie. Daarnaast is het kerkje uiteraard ook te bezichtigen.

VLIELAND

De Noordwester, Vlielands Centrum voor

Informatie en documentatie, Dorpsstraat 150.

Tel.: 0562-451700

Doorlopend

Schatten uit de Noordzee

- Wrakvondstenzolder: vondsten van de bodem van de Noordzee vanaf eind 1800 tot 1996.

WOMMELS

Museum 'De Striid tsjin it Wetter',

Ald Hiem 2. Til.: 0515-331625 of 331595.

Iepen: ti o/m snein 14-17

half juni t/m half juli

De schilders van Parnas

- Expositie van een groep schilders, die wekelijks werken onder leiding van Eddy Sikma. Er worden landschappen en dorpsgezichten getoond uit de Friese Greidhoek met speciale aandacht voor Wommels en de dorpen aan de Slachte.

Doorlopende expositie

- Tentoonstelling over de terpentijd en de geschiedenis van de Slachtedyk.

ZWAAGWESTEINDE

Oudheidkamer Dantumadeel,

Sikke Boukesstraat 4. Open: wo en za 14-17

t/m 27 mei

1940-1945 in Dantumadeel

- Expositie over de gebeurtenissen tijdens de bezetting

Verschijningsdata Fryslân in 2000:

Nr. 3/2000 medio oktober

kopy inleveren voor 1 september

Nr. 4/2000 medio december

kopy inleveren voor 1 november

